

KG Hammarlund

Barnet och barnomsorgen
Bilden av barnet i ett socialpolitiskt projekt

Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 19

Copyright KG Hammarlund 1989
Tryck: Bulls Tryckeri AB, Halmstad
ISBN 91-88614-22-0
ISSN 1100-6781

Innehåll

Förord 7

Kapitel I: Inledning 8

Barnet som huvudperson 8 • En förklaringsmodell 10 • Avhandlingens syfte: en tankefigur förändring 11 • Barnomsorgsdiskursens karaktärsdrag 12 • Den moderna barnomsorgen 13 • Några centrala begrepp 14 • Källmaterial 15 • Rekonstruktion av en tankefigur - en metoddiskussion 16 • Forskning om barn och barnomsorg 19 • Avhandlingens uppläggning 20

Kapitel II: Psykologin och barnomsorgen 22

Stanley Hall och Child Study-rörelsen 22 • Behaviorism eller naturlig utveckling? 24 • Vetenskaplig fostran till demokrati 24 • Amerikanska idéer och svensk debatt 26 • Utvecklingspsykologi och förkolepedagogik 27 • Svensk debatt under amerikansk påverkan: Alva Myrdal och Arnold Gesell 28 • Föräldrarollen i fokus 31 • Känslor och relationer 32 • Den riskfyllda separationen 34 • Psykoanalysen och den svenska barnomsorgen 35 • Barnomsorgen som terapi 37 • Sammanfattning 39

Kapitel III: Befolkningsfrågan och barnomsorgen 41

Debatten kring befolkningsfrågan 42 • Det otillräckliga hemmet 43 • Befolkningspolitik: både kvantitet och kvalitet 46 • En provocerande syn på familjen 47 • Ett funktionssociologiskt perspektiv 49 • Barnomsorgen under utredning 51 • Omsorg om barnen - inte om mödrarna 52 • Barnomsorg för alla barn... 54 • ...en tillgång för alla mödrar 54 • Barnomsorgens barn -ett socialt projekt 56 • Sammanfattning 58

Kapitel IV: Ny utredning med nya perspektiv 61

Barnomsorgen en arbetsmarknadsfråga 62 • Stöd till daghemmen - med nya argument 63 • Remissyttranden för och emot 66X • Regeringens proposition: ett svårtolkat aktstycke 68 • Riksdagsdebatten 71 • Bilden av barnet 76 • Sammanfattning 77

Kapitel V: En generalplan för barnomsorgen 80

1946 års kommitté - en presentation 81 • Arbetsmarknaden 84 • Kvinnan, moderskapet, förvärvsarbetet 88 • Barnomsorgens barn 97 • Barnet som individ 97 • Barnet som social varelse 99 • Barnet i barnomsorgen 101 • Avslutad utredning, fortsatt debatt 107 • Sammanfattning 108

Kapitel VI: Arbetskraft, valfrihet och barnomsorg 111

Barnomsorg som familjepolitik 112 • Daghemmen prioriteras 118 • Barnomsorgen och arbetsmarknaden 119 • Daghem eller lekskola? 122 • Daghem eller familjedaghem? 126 • Valfrihet och vårdbidrag 131 • Barnet - från centralgestalt till bakgrundsfigur 136 • Sammanfattning 139

Kapitel VII: Tvåförsörjarfamiljen och barnomsorgen 141

Nya uppgifter och nya lösningar 141 • Barnets bästa - en obekant faktor 142 • Valfriheten, ett avskrivet alternativ 143 • Jämställdhetstanken vinner mark 146 • En proposition blir antagen 148 • En ny förskola för en ny familj 149 • Små barn och långa dagar 150 • Daghem - både möjligt och önskvärt? 152 • Den otillräckliga familjen 153 • Det socialt anpassade känslolivet 153 • Småbarnens sociala fostran 155 • Uppskattning och kritik 156 • Sex månader - för tidigt eller för sent? 158 • En gammal debatt försvinner, en ny förskola förverkligas 161 • Sammanfattning 162

Kapitel VIII: Avslutning 165

Komplement och kompensation 166 • Lekskolan - komplementet 166 • Daghemmet - kompensationen 168 • Kvantitet kontra kvalitet 169 • Medveten förändring och omedveten 172 • Ett barn för medelklassen 172 • Den nya tankefiguren - en sammanfattning 174 • Åter till analysmodellen 175

Summary: Child and Child-Care. Images of the child in a social welfare project 179

Noter 185

Referenser 195

Förord

Under mitt arbete med denna avhandling har jag inte sällan haft anledning att fundera över den legendariske statsvetaren Axel Brusewitz, som beskrev det vetenskapliga författandet som "en exempellös förening av lust och olust".

Att olusten inte tagit överhanden är först och främst min handledare Martin Petersons förtjänst. Hans kritiska synpunkter på mina kapitelutkast och skisser har varit värdefulla, men än värdefullare har varit hans uppmuntran, hans förmåga att skönja det bärkraftiga också i halvfärdiga och oklara tankegångar, hans förtröstan på min förmåga att göra det halvfärdiga och oklara till en begriplig och avrundad helhet. Tack, Martin!

Jag vill också tacka Ann-Katrin Hatje, historiska institutionen i Umeå, som alltsedan jag skrev min B-uppsats i historia läst och kommenterat uppsatser och utkast. Jag har haft nytta och glädje av hennes kommentarer, men framför allt har kontakten varit viktig för känslan av att ingå i ett sammanhang, att min forskning har betydelse inte bara för mig själv.

Ingeborg Moqvist, pedagogiska institutionen i Umeå, och Bo Andersson, historiska institutionen i Göteborg, har läst mitt manuskript inför slutbearbetningen. Jag är tacksam för att de har gjort mig uppmärksam på flera pinsamma brister i ursprungsmanuskriptet. Än mer tacksam är jag för den varma och positiva grundtonen i kritiken som bidragit till att lust, och inte olust, präglat det sista gnetandet med manuskriptet.

Tack också till Harald Pålsson, som språkgranskat den engelska sammanfattningen.

Haverdal våren 1998

KG Hammarlund

Kapitel I:

Inledning

Detta är en avhandling om barnomsorg i Sverige. Eller mer exakt: detta är en avhandling i historia som behandlar barnomsorg som svenskt socialpolitiskt projekt, från 1930-tal till 1970-tal.

En avhandling i historia: jag har velat skildra ett skeende på grundval av fakta, men också ge ett trovärdigt bidrag till svar på frågor som hur och varför. Hur jag försökt lösa denna uppgift återkommer jag till.

Barnomsorg som socialpolitiskt projekt: Det handlar inte om barnomsorgens vardag, om hur barn och förskollärare hade det i en barntädgård i Örebro 1945 eller på ett daghem i Stockholm 1970. Det är inte heller en sociologisk undersökning om föräldrars attityd till barnomsorg eller någon studie över barnomsorgens konsekvenser för barns utveckling. Det handlar om statens engagemang i barnomsorgen, om utredningar, debatter och beslut med nationell räckvidd, om barnomsorgen som ett avgränsat projekt av flera som tillsammans format välfärdsstaten.

Tidsramen, 1930-tal till 1970-tal, blir då nästan självklar. Visst har barnomsorgen en historia som går längre tillbaka i tiden. Småbarnsskolor och barnkrubbor har funnits sedan 1800-talets mitt, barntädgårdar sedan 1890-talet. Men det var institutioner som drevs av filantropiska föreningar, företag, kyrkliga församlingar, kommuner. Först på 1930-talet, med debatten om befolkningsfrågan, blev förskolebarnen en nationell angelägenhet. 1938 kom den första offentliga utredningen om barnomsorgen. 1943 tog riksdagen för första gången ett beslut om statsbidrag till barnomsorg.

1930-talet är en given början, däremot går det att diskutera var man bäst sätter punkt. Barnomsorg är också idag en fråga för debatt, utredningar, beslut. Min undersökning stannar dock vid 1973. Det året behandlade riksdagen förslagen från två viktiga utredningar: barnstugeutredningens huvudbetänkande, som drog upp riktlinjerna för förskolans arbete, och familjepolitiska kommitténs slutbetänkande, där tvåförsörjarfamiljen etablerades som norm och där faderns och moderns formellt lika ställning i familj och arbetsliv underströks när moderskapsförsäkringen ersattes av föräldraförsäkringen. Dessa två utredningar utgjorde en grundplan för familjepolitik och barnomsorg som i allt väsentligt fortfarande gäller.

Barnet som huvudperson

Min målsättning under arbetets gång har inte varit begränsad till att beskriva hur det gick till när staten engagerade sig i barnomsorgen. Den diskussion, i form av

utredningar, debattskrifter och riksdagsbeslut, som spelas upp på följande sidor är ett spel på ytan. Huvudpersonerna, alla kommittéledamöter, debattörer och riksdagsmän, är bara skenbart huvudpersoner. Den verkliga huvudperson jag strävat efter att sätta i centrum är barnet, det barn som barnomsorgen planerats för.

Barnomsorgen har alltid motiverats med att den är till för barnens skull, för barnets bästa, i barnets intresse. Kanske kan vi också utgå ifrån att när någon talar för barnomsorg i en viss form, så tror också denna någon att den verkligen är bra för barnen, åtminstone inte sämre än andra alternativ, åtminstone inte skadlig.

Men hur ser då den goda barnomsorgen ut? Svaren har skilt sig åt från tid till annan, svaren har kunnat variera också vid samma tid, som i det tidiga 30-talets debatter om kollektivhus:

”Arkitekt Ingeborg Wærn-Bugge tyckte nog att det där med att barnen skulle sova i en helt annan avdelning av huset, att man inte, då man hade tid, finge bada dem, lägga dem, sköta dem, väckas av dem på natten ett litet tag, ta upp dem ur vaggan eller se dem komma stultande på morgonen - det var hårda villkor för även den mest modernt yrkesarbetande mamma. Och på *den* punkten var det många som höll med.

- Men herregud, tyckte arkitekt Markelius, om en mor så gärna vill väckas kl 7 av sin telning, kan hon väl i stället stiga upp i tid och gå och ta upp den på barninternatet. Det står henne fritt.

- Ne-e-ej, ljöd en kör av modersröster, det var inte alls samma sak...”¹

Så berättar Stockholms-Tidningen om en diskussionskväll i Yrkeskvinnors klubb i december 1932. Arkitekten Sven Markelius talade om ”Det kollektiva bostadshuset - en lösning av yrkeskvinnornas hemproblem”.

Markelius ville befria det enskilda hushållet från sådana uppgifter som bättre, billigare och mer rationellt kunde skötas i kollektiva former. Dit hörde städning, tvätt, matlagning - och omsorgen om barn. Kollektivhuset skulle erbjuda kollektiv barnomsorg, men inte bara under den tid modern var på sitt arbete, utan dygnet runt. På lediga tider kunde modern umgås med sitt barn för att sedan lämna det i den trygga kollektiva vården för att njuta en ostörd nattsömn.

Markelius' vision var omvälvande, och reaktionen blev kraftig. Professor Curt Gyllensvärd, en av landets ledande barnmedicinare, tog till orda i Dagens Nyheter:

”Man har förbisett det rent mänskliga då man gjort det här förslaget. De mödrar äro lyckligast som komma mest i kontakt med sina barn. När de få vaka en hel natt över sitt sjuka barn, då växer moderskärleken sig stark, då blir den något som varken kan mätas eller vägas. Det kollektiva uppfostrandet går stick i stäv mot vår strävan

att söka hålla samman mor och barn, det är detsamma som att ta bort det största innehåll livet ger.”²

Markelius och Gyllenswärd hade inte bara skilda uppfattningar om barnomsorgen. Det finns skäl att fråga sig om de inte hade skilda uppfattningar om vad ett barn är. Uttryckt på ett annat sätt: för de bägge debattörerna tycks tankefiguren *barn* ha helt olika innehåll.

En förklaringsmodell

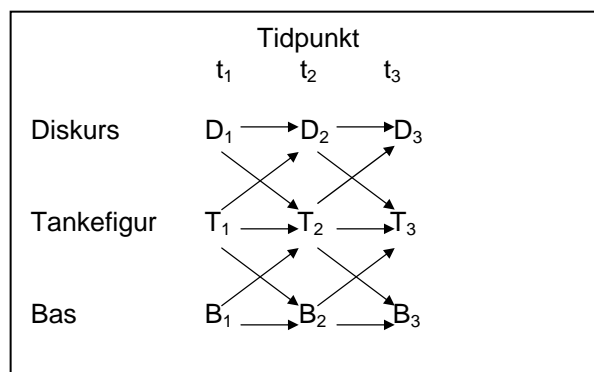
Begreppet *tankefigur* är hämtat från en förklaringsmodell som skisserats av sociologen Johan Asplund.³ Tankefiguren, skriver han, är ett begrepp som genomsyrar vårt samhälle och vårt tänkande. Ett gott exempel är begreppet barndom:

”Försöker vi ’tänka bort’ begreppet barndom - försöker vi föreställa oss att vi saknade detta begrepp - kan vi strax ana oöverskådliga konsekvenser för arbetsliv, psykologi, bostäder och bebyggelse, rekreationer, sexualitet, utbildning, strafflag och andra lagar osv osv. Begreppet barndom är ett begrepp eller en tankefigur, som viktiga aspekter av vårt samhälle och vår kultur vilar på.”⁴

Tankefigurer är, precis som andra begrepp, verktyg som hjälper oss att strukturera verkligheten. Men tankefigurer, i Asplunds mening, har ytterligare två väsentliga funktioner.

En diskurs är, säger Asplund, en någorlunda systematisk och artikulerad tankegång som på något sätt återgår på (minst) en bakomliggande tankefigur. Ja, för Asplund *uppstår* diskursen just genom relationen mellan en tankegång och en tankefigur. Tankefiguren är en förutsättning för diskursen.

Diskurser hör hemma i vad Marx kallade överbyggnaden, och återgår som alla överbyggnadsfenomen på en materiell grundval, på egendomsförhållanden och sociala livsbetingelser. Enligt Asplund sker dock växelverkan mellan diskurs och materiell grundval aldrig direkt och oförmedlat. Växelspelet mellan bas och överbyggnad förmedlas av tankefigurerna. Asplund har försökt illustrera detta i en modell:⁵

Låt oss betrakta barnomsorgsdiskursen som en diskurs över tankefiguren *barn*, där tankefiguren i sin tur återgår på en given materiell bas. Det är lätt att se hur tankefiguren påverkas av basen. Om samhällets materiella villkor är sådana att barns arbete är ett överlevnadsvillkor, är barnet som tankefigur självklart arbetande. Under andra förhållanden, där arbetet hör vuxenlivet till, får tankefiguren ett nytt innehåll. Betecknande för barnen blir att de leker, att de inte ska behöva arbeta.

Den nya tankefiguren påverkar i sin tur diskursen. Det är orimligt att resonera om barnomsorg som om den rörde omsorg om någonting annat än barnet i tankefiguren. Därför förlorar den gamla arbetsstugan, där barnen med eget arbete förväntades bidra till sin försörjning, sin hemortsrätt i barnomsorgsdiskursen.

Självklart kan påverkan lika gärna gå i motsatt riktning. Generella teorier om barns utveckling, förmågor och behov, utvecklade på diskursnivå, kan förändra bilden av barnet i tankefigurens form. Diskursens och tankefigurens samlade tyngd kan så påverka den materiella basen: genom en omfördelning av resurser kan, till exempel, daghem och lekskolor byggas.

Till modellens förtjänster hör att den tydligt visar tankefigurers föränderlighet. Tankefiguren barn är förvisso gammal, men dess innehåll är inte detsamma i alla tider och alla kulturer. Dock förändras figurerna långsamt. Asplund talar om deras *tröghet*. Trögheten, säger han, sammanhänger först och främst med att tankefigurerna har sitt ursprung på den basala nivån, där tiden för det mesta går mycket långsamt. Utbildade under sekellånga processer, kan de också överleva mycket hastiga förändringar i basen.

Man kan också föreställa sig att en förändring som utgår från diskursnivån hejdas av tankefigurens tröghet. En ny teori kan möjliggöra omtolkning av kända fakta och därigenom påverka diskursen. Om en sådan omtolkning kolliderar med tankefiguren, har den nya teorin sannolikt svårt att få fotfäste.

Avhandlingens syfte: en tankefigurs förändring

I denna avhandling kommer jag att beskriva tankefiguren *barn* sådan den framträder, uttalad eller outtalad, i utredningstexter, promemorior och riksdagsdebatter. Tankefiguren, bilden av barnet, förändras under den tidsperiod jag studerat. Jag har dock inte velat begränsa mig till att endast beskriva tankefigurens förändring. Enligt Johan Asplunds förklaringsmodell är en sådan förändring beroende av påverkan från de omgivande bas- och diskursnivåerna, samtidigt som tankefiguren i sin tur kan påverka såväl bas som diskurs. Genom att visa den ömsesidiga och växelvisa påverkan mellan bas, diskurs och tankefigur försöker jag också bidra till att förklara tankefigurens förändring, och därmed det faktum att offentlig barnomsorg, på 1930-talet en mycket kontroversiell tanke, i dag betraktas som en självklar del av den svenska välfärdsstaten.

Barnomsorgsdiskursens karaktärsdrag

Barnomsorgsdiskursen kännetecknas av meningsmotsättningar som stundom varit skarpa. Även om alla debattörer på något sätt förhåller sig till en tankefigur av barnet, och därför i ett avseende kan sägas dela en gemensam tankefigur, så skiljer sig tankefigurens innehåll åt debattörerna emellan. Det tankefigurens innehåll jag försöker frilägga är det som svarar mot diskursens huvudlinje, alltså den linje som får sitt uttryck i statsmakternas beslut rörande barnomsorgen; beslut om statsbidrag, om föreskrifter och rekommendationer för verksamheten.

I Asplunds modell förändras tankefiguren i ett växelspel med såväl en föränderlig diskurs som en materiell bas, också den stadd i förändring men oftast i en långsammare takt. Några viktiga förändringar på diskurs- och basnivå, som återkommer längre fram i avhandlingen, kan nämnas redan här.

På diskursnivån är kollektivhusdebatten något som i grunden förändrar debatten om barnomsorg. I den mån en barnomsorgsdiskurs över huvud taget existerade före 1930-talet, vilade den på en tankefigur med mycket traditionellt innehåll. I denna tankefigur var barnets rätta hemvist den egna familjen, nära modern vars kontakt med barnet hade en alldeles särskild kvalitet. Och familjen var en privat enklav, skild från det offentliga. Barnet var en privatangelägenhet.

Med kollektivhusdebatten kom denna traditionella hållning att utmanas av en ny syn på både barnomsorgen och barnet. För Sven Markelius var det alls inte självklart att barnets rätta hemvist var familjen, den som förlorat en lång rad av de funktioner som en gång gjort den till en miniatyrvärld sig själv nog. I det nya samhället var familjetillhörigheten inte längre tillräcklig som grund för identiteten; denna byggde istället på delaktigheten i ett kollektiv som omfattade hela samhället, som överskred och suddade ut gränsen mellan privat och offentligt.

Kollektivhusdebatten skapade en spänning mellan tradition och modernitet som präglade barnomsorgsdiskursen under hela efterkrigstiden.

Det finns också angränsande diskurser som löper parallellt med barnomsorgens, som påverkar inte bara denna diskurs utan också den underliggande tankefiguren *barn*. Vi kan försöka tänka oss Johan Asplunds modell som tredimensionell, med flera diskurser och flera tankefigurer bredvid varandra i djupled.

Ett viktigt parallellt led blir då utvecklingspsykologins diskurs. Utvecklingspsykologin etablerades i Sverige i stort sett samtidigt med diskursen om barnomsorg som en statlig angelägenhet. Den är en parallell som dels påverkade debatten genom nya argument, dels direkt påverkade tankefiguren *barn*. En annan parallell diskurs med tydligt inflytande, främst på barnomsorgens diskursnivå men också på barnet som tankefigur, är jämställdhetsdebatten och frågan om kvinnors förvärvsarbete som funnits med alltsedan 1930-talet med särskilt stort utrymme från 1960-talets mitt.

Men kvinnornas roll som förvärvsarbete är inte bara ett fenomen i en diskurs, utan i högsta grad en betydelsefull förändring på basnivå. Även om arbetsmarknadsstatistiken är oprecis och inte förrän från och med 1960-talet ger något besked om förvärvsfrekvensen för kvinnor med barn i förskoleåldern, visar

den dock att andelen gifta kvinnor, förvärvsarbetande minst halvtid, ökat från knappt 15 procent 1945 till 37 procent 1970.

En annan viktig förändring är den allt högre levnadsstandarden under efterkrigstiden, inte minst bostadsstandarden. Under 1930- och 1940-tal var barnens vardag i trångboddhet och på mörka bakgårdar ett ofta återkommande argument för barnomsorg. Med 1950- och 1960-talens rymligare lägenheter, bilfria bostadsområden och välplanerade lekplatser föll det argumentet. I gengäld skulle barnomsorgen kompensera för isoleringen och segregeringen i de nya förortsområdena - och dessutom var de nya bostäderna så kostsamma att båda föräldrarnas förvärvsarbete blev nödvändigt för allt flera familjer.

Dessa förändringar har medfört att barnomsorgsdebatten aldrig handlat enbart om barnet i sig. Mellan 1930-tal och 1970-tal har den också kretsat kring familjens förändrade roll, kring kvinnans rätt till förvärvsarbete, kring arbetsmarknad och arbetskraftsbehov. Alla dessa faktorer har påverkat diskursen och därmed också den underliggande tankefiguren. Naturligtvis vore det möjligt att studera barnomsorgens förändring i relation till utvecklingspsykologins ställningstaganden om barns behov, eller i vad mån besluten om barnomsorg gynnat eller motverkat kvinnans frigörelse, eller barnomsorgens betydelse som arbetsmarknadspolitiskt instrument. En sådan studie riskerar dock att ge en alltför ofullständig bild, eftersom barnomsorgen utvecklats i ett komplex av faktorer, som emellanåt dragit åt olika håll och därigenom gjort debatten laddad. Det är viktigt att försöka åskådliggöra hela detta komplex.

Den moderna barnomsorgen

Barnomsorgsdebatten kan ses som en avgränsad helhet. Denna avhandling är också koncentrerad till barnomsorgsdebatten i sig. Debatten ur mikroperspektiv, om man så vill. Men barnomsorgen, och debatten kring den, kan också ses som en del av någonting större: byggandet av det moderna Sverige och skapandet av den moderna människan.

Debatten om barnomsorgen skulle kunna användas som åskådningsexempel i en analys av diskursen om det moderna, där det moderna kan uppfattas antingen som ett diskursens projekt eller som en tankefigur. Min avhandling kommer inte att grundligt undersöka vad som konstituerar begreppet "det moderna". Jag vill ändå framhålla möjligheten att läsa den på ett sådant sätt att detta "moderna" ständigt är närvarande som en klangbotten, att det hela tiden är tänkbart att växla från ett mikroperspektiv, vad som händer i barnomsorgsdebatten, till ett makroperspektiv där debatten är ett uttryck för förskjutningar i en större helhet.

Utan att ens närma mig en analys av det moderna vill jag ändå, med utgångspunkt i Jan Olov Nilssons avhandling om Alva Myrdal och modernismen, nämna några centrala begrepp.⁶

Modernismen är, bland annat, rörelse, rationalitet, förnuft. Att bejaka rörelsen är att understryka vikten av att vara i takt med tiden, att följa en obönhörlig

utveckling. I 1900-talets samhälle, industrisamhället, staden, bejakas inte bara rörelsen i tiden utan också den geografiska och den sociala rörelsen. Rörligheten kan underlättas genom rationell planering och genom att med förnufts hjälp undanröja föråldrade tankemönster som annars blir till en önskad broms.

Modernismens samhälle är i stor utsträckning liberalismens samhälle. Arvet från Adam Smith och Jeremy Bentham är påtagligt när man betraktar till modernismens föreställning om individen i masssamhället, dess ambition att överbrygga motsättningen mellan individ och massa. Individens välfärd och lycka är central - men inte, åtminstone inte enbart, som mål i sig utan för att summan av individernas lycka utgör måttet på samhällets lycka. Individens välfärd blir ett medel för att förverkliga målet, det goda samhället. Här finns, menar jag, förklaringen till att modernismen kan uppvisa totalitära drag; ett exempel är Alva och Gunnar Myrdal som förespråkade reformer till gagn för individens välfärd och samtidigt kunde tala om "människomaterialet" som byggstenar, vilka som helst, i samhällsbygget.

Dessa modernismens kännetecken - rörelsen, rationaliteten, förnuftet, liksom synen på individen som på en gång centralfigur och anonym byggsten i samhällskollektivet - finns hela tiden närvarande i debatten om barnomsorg. Tydligast möter de i de radikala inläggen i 1930-talsdebatten, men spåren av denna debatt finns närvarande under 1940- och 1950-tal och blir på nytt mer framträdande mot 1960-talets slut.

Några centrala begrepp

Några ofta förekommande ord och begrepp i avhandlingen behöver preciseras. Det gäller inte minst ordet *diskurs*, som titt och tätt dykt upp på de senaste sidorna.

För Johan Asplund är en diskurs helt enkelt en artikulerad tankegång, mer eller mindre systematisk.⁷ Ofta har begreppet en mer begränsad räckvidd - diskurs blir då debatt och åsiktsbildning på officiell nivå och dess deltagare är experter och makthavare, politiska och andra.⁸ Den som inspirerats av Michel Foucault kan frestas att på nytt vidga begreppet till att omfatta också andra uttryck av maktspråk: att bygga ett daghem kan då, likaväl som en debattartikel av socialstyrelsens generaldirektör, bli ett inlägg i en diskurs vars huvudbudskap är att daghem är bra.

Eftersom jag använder Asplunds modell har jag svårt att klara mig utan detta mångtydiga ord. I avhandlingen är dock den behandlade diskursen begränsad till den offentliga, normerande debatten om barnomsorg som en statlig angelägenhet, så som den uttrycks i offentliga utredningar, remissyttranden, regeringspropositioner och riksdagsarbete. Jag talar om denna debatt som barnomsorgsdebatten; begreppet *diskurs* kommer jag bara att använda vid de tillfällen jag direkt återknyter till Asplunds modell.

Barnomsorg är också, liksom dess olika former - daghem, barnträdgård osv - ett begrepp som kan behöva preciseras. Terminologin har växlat under åren, och namnbyten har ibland varit ideologiskt laddade. Jag kommer genomgående att tala om barnomsorg när jag talar om institutioner där barn som inte nått skolåldern tillbringar en större eller mindre del av dagen. Det är en smula oegentligt, eftersom barnomsorg i dagligt tal kan omfatta också fritidshem och familjedaghem, företeelser som bara marginellt kommer att tas upp i avhandlingen. Begreppet *förskola* kunde ha varit ett alternativ. Men det var ursprungligen inget samlingsnamn för barnomsorgens institutioner. Det fördes in i debatten på 1950-talet, och då som ersättning för det äldre *lekskola*. I 1968 års barnstugutredning vidgas det till att omfatta också daghemmen, ett exempel på ett ideologiskt laddat begreppsbyte. Det uttalade syftet var nämligen att radera ut skillnaderna mellan barnomsorg på hel- och halvtid.⁹

Genom åren har daghem avlöst barnkrubba som beteckning på barnomsorg på heltid, medan halvtidsomsorgen kallats omväxlande barnträdgård, lekskola, förskola och deltidsgrupp. Även dessa namnändringar har ibland varit ideologiskt laddade. Tydligast gäller detta sloandet av beteckningen barnträdgård i SOU 1943:9 som kan sägas symbolisera en ambition att bryta med en äldre pedagogisk tradition knuten till Friedrich Fröbel. Namnbytet väckte starka protester från barnträdgårdsrörelsens företrädare.¹⁰

Det kan vara svårt att avgöra i vilken utsträckning begreppens förändringar och förfiningar uttrycker ett ideologiskt ställningstagande eller enbart fyller byråkratins behov att kunna särskilja olika verksamheter. De taxonomiska finesserna har inte alltid fått spridning i vardagligt språkbruk. Dagens och lekis är beteckningar som hävdats sig i decennier. Där inte sammanhanget gör det självklart att använda en tidsbunden beteckning kommer jag i avhandlingen också att tala om daghem respektive lekskolor.

Källmaterial

Med den begränsning jag valt för barnomsorgsdebatten ger sig källmaterialet till stor del av sig självt. Först och främst handlar det om officiellt tryck. Dit hör riksdagstrycket: propositioner, motioner, utskottsutlåtanden och protokoll. Dit hör också betänkanden från de utredningar som behandlat barnomsorgen. Utredningarnas arbetsmaterial, bevarat i kommittéarkiv, har bidragit till en fylligare bild av diskussioner och ställningstaganden. Remissyttranden över utredningarna har också varit en viktig källa. För att få en fullständigare bild av remissinstansernas uppfattningar och ställningstaganden har jag studerat organisations- och facktidsskrifter som *Tiden*, *Morgonbris*, *Fackföreningsrörelsen/LO-tidningen*, *Hertha*, *Barnträdgården/Förskolläraren*, *Svensk Socialvårds Tidning* och *Tidskrift för barnvård och ungdomsskydd*. Urvalet har gjorts utifrån två kriterier. För det första ska frågan om barnomsorgen inte bara berörts någon enstaka gång utan åtminstone periodvis varit en återkommande fråga i spalterna, för det andra

ska tidskriftsdebatten antingen tillföra något nytt eller förtydliga och understryka centrala teman.

Jag har bara i begränsad utsträckning använt mig av offentlig statistik relevant för barnomsorgen. Uppgifter om förvärvsfrekvensen bland föräldrar med barn i förskoleåldern har förstås haft betydelse i debatten. Problemet är att folkräkningsmaterialet för större delen av undersökningsperioden ger en mycket ofullständig bild. Förvärvsarbetande kvinnor, såväl ogifta som gifta, redovisas i statistiken. Men definitionen av förvärvsarbete är arbete på minst halvtid, vilket gör att antalet deltidsarbetande kvinnor ej kan fastställas. En större brist är att statistiken inte förrän från och med 1960 års folkräkning ger besked om i vilken utsträckning de förvärvsarbetande kvinnorna också är småbarnsmödrar.

Avsaknaden av exakt statistik är dock inte något allvarligt problem. Att efterkrigstiden inneburit en stadig ökning av kvinnors förvärvsarbete, även småbarnsmödrars förvärvsarbete, är odiskutabelt. Likaså är klyftan mellan antalet platser i barnomsorgen och antalet förvärvsarbetande kvinnor med småbarn hela tiden betydande. Det är dessa förhållanden, snarare än exakta sifferuppgifter, som spelat roll i debatten.

Slutligen har en del samtida litteratur haft en sådan betydelse för debatten att den måste betraktas som väsentligt källmaterial. Dit hör arbeten som Alva och Gunnar Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* (1934) och Alva Myrdals *Stadsbarn* (1935).

De utredningar som är centrala i avhandlingen är, i kronologisk ordning:

1935 års befolkningskommission med betänkandet *Barnkrubbor och sommarkolonier* (SOU 1938:20);

1941 års befolkningsutredning med betänkandet *Daghem och lekskolor* (SOU 1943:9);

1946 års kommitté för den halvöppna barnavården med betänkandet *Daghem och förskolor* (SOU 1951:15);

1954 års familjeutredning med betänkandet *Samhället och barnfamiljerna* (SOU 1955:29);

1962 års familjeberedning med betänkandet *Ökat stöd till barnfamiljer* (SOU 1964:36);

1965 års familjepolitiska kommitté med betänkandet *Familjestöd* (SOU 1972:34);

1968 års barnstugeutredning med betänkandet *Förskolan 1-2* (SOU 1972:26-27).

Rekonstruktion av en tankefigur - en metoddiskussion

Det är inte svårt att med källmaterialets hjälp rekonstruera debatten om barnomsorgen. Men hur är det med den underliggande tankefiguren, barnet? Återspeglas den så tydligt i debatten, att också den kan rekonstrueras?

Ja, så är ofta fallet. Att argumentera för (eller mot) barnomsorg i olika former med direkt hänvisning till barnet är inte ovanligt. Barnomsorgsdebatten, som alltid är en diskurs *över* barnet, är ofta en diskurs *om* barnet, som alltså återfinns på såväl diskursens som tankefigurens nivå.

Men tankefigurer kan, som Asplund påpekat, också vara "tysta". I kraft av sin självklarhet påverkar de våra tankegångar utan att vi reflekterar över dem. Då blir barnomsorgsdebatten blott i tysthet en diskurs över barnet, och en tolkning blir nödvändig.

Det kan vara lätt nog. När en debattör förordar att barnomsorgen ska erbjuda en viss miljö eller vissa erfarenheter, uttrycker personen samtidigt en underförstådd bild av barnet. En sådan underförstådd bild kan framstå mycket tydligt, så fort man börjar leta efter den.

I andra fall kan en väl dold tankefigur framtona genom kontrastverkan. Detta kan inträffa när två motstridiga tankegångar möts och där den ena tydligt speglar en underliggande tankefigur. Den redan återgivna meningsskiljaktigheten mellan Curt Gyllenswärd och Sven Markelius kan tjäna som exempel.

För Gyllenswärd är barnet en varelse med fundamentalt behov av individuell, kärleksfull omvårdnad - av "moderskärlek". En institutionsvård som berövar barnet detta äventyrar barnets utveckling - den producerar "anstaltsbarn". Markelius talar inte lika tydligt om hur han ser på barnet. Men om vi antar att barnets välbefinnande inte är honom fullkomligt likgiltigt - och det antagandet är rimligt att göra - måste barnet för Markelius vara någon som behöver omvårdnad, omsorg och stimulans men inte nödvändigtvis en ständigt närvarande moderskärlek.

Men det gäller också att beskriva hur tankefiguren *barn* förändrats, hur de olika nivåerna i Asplunds modell - diskurs, tankefigur, bas - växelvis påverkar varandra. Jag har försökt lyfta fram de tendenser i diskursens förändring som enligt min bedömning varit betydelsefulla när tankefiguren förändrats.

Som jag i ett tidigare avsnitt påpekat rör det sig om olika tendenser som inte alltid harmonierat. Olika inslag i diskursen har dragit åt olika håll när det gällt barnomsorgens utformning. Innehållet i tankefiguren *barn* har därför inte heller utvecklats i någon entydig riktning.

Mångfalden och motsägelserna bidrar till diskursens dynamik och blir därför viktiga att åskådliggöra. Jag har försökt göra detta genom att *berätta* barnomsorgsdebatten eller, med andra ord, genom att tillämpa en narrativ metod.

Metoden kan diskuteras. Ett berättarperspektiv är alltid subjektivt. En berättelse har sina stilistiska grepp som ytterligare förstärker den subjektiva karaktären. Läsaren kan till slut känna sig osäker: är detta fakta eller fiktion?

Men en vetenskaplig framställning är alltid i någon grad subjektiv. Också det mest opersonliga återgivande av fakta måste ändå avgränsas: en bok måste ha en början och ett slut. Objektiva hårddata är ingen garanti för sanningen, de kan vara medvetet manipulerade eller ofullständiga på grund av ett förbiseende. En tabell kan vara lika osann som en roman.

Till den narrativa metodens förtjänster hör att den strukturerar en mycket komplex verklighet, gör den tillgänglig och begriplig. Till dess nackdelar hör att

den valda strukturen kan ge en skev bild av verkligheten, en där vissa faktorer tillmätts större vikt än de verkligen har medan andra undervärderas. Men samma invändning kan riktas mot en strängt teoribunden historieskrivning - och en sådan kan bara sällan berömma sig av att vara tillgänglig och begriplig.

En bidragande orsak till metodvalet är möjligheten att betrakta mitt egentliga undersökningsobjekt, tankefiguren *barn*, som någonting som i sig själv har en narrativ karaktär.

Den amerikanska sociologen Margaret R. Somers har, i en artikel om studiet av hur identiteter formas, hävdad identitetens narrativa karaktär.¹¹ Somers varnar för tendensen att pressa in identiteten i fixa och färdiga kategorier som ras, genus eller klass. I stället bör man lägga vikt vid sådana uppluckrande dimensioner som tid, rum och relation. Identiteten, skriver Somers, är inbäddad i nätverk av relationer som överlappar varandra och som förändras i både tid och rum.

Det är inte särskilt långsökt att se forandet av tankefiguren *barn* som forandet av en identitet. I Johan Asplunds modell understryks också föränderligheten över tid liksom tankefigurens tillblivande i relation till likaledes föränderliga strukturer och händelseförlopp. Om tankefiguren ges en narrativ karaktär understryks också att den formas i ett komplext nätverk av relationer, att bilden blir ofullständig om den betraktas enbart i termer av utopisk social ingenjörskonst, arbetsmarknadsintressen eller jämställdhetspolitik.

Av valet att uppfatta tankefiguren *barn* som i sig narrativ följer naturligtvis inte logiskt att dess kartläggning bör ske med hjälp av en narrativ metod. En diktanalys behöver inte vara en dikt i sig själv. Men om man som jag väljer att se tankefiguren som en narration, om den komplexa och stundom motsägelsefulla karaktären hos det nätverk i vilket tankefiguren formas är av betydelse, då gäller det att välja en metod som tydligt och enkelt gör komplexiteten, motsägelserna och föränderligheten begriplig. Och till den narrativa metodens förtjänster hör just dess förmåga att strukturera ett komplext skeende.

Min berättelse har ett källmaterial som grund. Den är fakta, inte fiktion. Hur frestande det än har varit har jag avstått från att spekulera i debattdeltagarnas dolda motiv och intentioner. De tendenser jag frilägger i debatten är inte mina privata konstruktioner. Den bild av barnet som tankefigur som framträder ur debatten gör det visserligen utifrån mina tolkningar. De är dock inte hårt skruvade och ansträngda utan, menar jag, trovärdiga och rimliga.

Naturligtvis kan det alltid invändas att de tendenser jag beskriver inte ensamma har varit avgörande för debattens och tankefigurens förändringar, att jag försummat andra faktorer som också haft betydelse för barnomsorgens utformning och vår bild av barnet. På den invändningen kan jag bara svara att jag inte gör anspråk på att ha skrivit den fullständiga och allt uttömmande avhandlingen om den svenska barnomsorgen och det barn den planerats för. Jag har försökt skriva en del av den svenska barnomsorgens historia; en del som bidrar till förståelsen av vår samtid.

Forskning om barn och barnomsorg

Barnet i historien är ett ungt forskningsfält, och även om det plöjs av andra än bara historiker är mycket mark fortfarande obruten. Men det finns flera arbeten som anknyter till min egen forskning och som jag haft nytta och glädje av.

Kenneth Hultqvists avhandling *Förskolebarnet. En konstruktion för gemenskapen och den individuella frigörelsen* är vid första anblicken precis den avhandling jag själv skrivit: en nutidshistoria om de visioner om barnet eller människan som beledsagar folkhemsbygget, som det står på omslagsfliken. Hultqvist behandlar samma period som jag valt (ett kapitel bär titeln *Den statliga diskursen om förskolebarnet 1936-1972*) och källmaterialet är samma offentliga utredningar som jag själv använder.

Min avhandling kan ses som en komplettering och vidareutveckling av Hultqvists arbete, men en viktig och nödvändig komplettering. Hultqvist är inte historiker, utan psykolog och pedagog. Hans ramar är andra än mina. De är också snävare: det offentliga utredningsmaterialet kompletteras med den debatt som förs i vetenskapens värld, bland psykologer och pedagoger. Samhällsutvecklingen i övrigt, ideologiska och materiella förändringar, berörs bara undantagsvis. Förskolan och förskolebarnet tycks befinna sig i ett mystiskt vacuum. Hultqvists Foucault-inspirerade perspektiv gör också att den som menar att aktörer spelar roll i historien har svårt att förstå hur de skiftande bilderna av barnet också kan få genomslag i besluten om barnomsorgens form och innehåll. Här finns inga aktörer, enskilda eller i grupp, vars intressen kan få dem att mer eller mindre lätt anamma en ny bild av barnet, av vad god barnomsorg är. Det avgörande tycks istället vara en diffus maktstruktur.

Pedagogen Kerstin Holmlunds avhandling *Låt barnen komma till oss. Förskollärarna och kampen om småbarnsinstitutionerna 1854-1968* ligger också den mycket nära min egen forskning och bygger delvis på samma källmaterial. Utgångspunkterna är dock delvis andra. I Holmlunds forskning står förskollärarna i centrum. Förskolläraryrkets karaktär av kvinnoyrke har fått motivera en genusorienterad analys av förskolans utveckling. Därigenom har till exempel motsättningen mellan halvdags- och heldagsomsorg, mellan lekskola och daghem, i stor utsträckning blivit en motsättning mellan skilda genussystem. Det är en möjlig tolkning. Frågan är dock om den inte vilar på de teoretiska utgångspunkterna snarare än på källmaterialet. Min egen uppfattning är att motsättningarna i barnomsorgsdebatten är alltför komplexa för att kunna reduceras till först och främst en genuskonflikt. Jag ser därför min egen avhandling som en viktig komplettering även av Holmlunds forskning.

Bland de historiska arbetena intar Ann-Katrin Hatjes avhandling från 1974, *Befolkningsfrågan och välfärden*, en särställning. Den är en grundlig och väl genomförd analys av 1930-talets stora diskussionsämne befolkningsfrågan, av den tidiga debatten om barnomsorgen och av debattens intressegrupperingar. Det är också ett arbete som varit av betydelse som vägvisare till källmaterialet. Hatje har som forskare fortsatt att studera barnomsorgen, i synnerhet barntädgårds-

rörelsens roll under 1900-talets första hälft; de rapporter och uppsatser hon publicerat har ofta varit uppslagsrika och tankeväckande.

Statsvetaren Jonas Hinnfors' avhandling *Familjepolitik. Samhällsförändringar och partistrategier 1960-1990* har givit värdefull information om partidebatten och de politiska partiernas officiella ställningstaganden i familjepolitiska frågor, där barnomsorgen är en del.

Mycket av det som skrivits om barnomsorgens historia har handlat om pedagogins och pedagogernas historia. Även om jag själv inte har tagit upp barnomsorgens praktik till behandling utan koncentrerat mig på visioner och planritningar har jag ändå haft nytta av pedagogen Jan-Erik Johanssons historiskt orienterade avhandling *Metodikämnet i förskollärautbildningen*, liksom av arbeten av pedagogerna Ingegerd Tallberg Broman och Gerda Simmons-Christensen.

Under de senaste åren har flera forskare uppmärksammat förändringar i uppfostringsmönster, både de mönster som föreskrivits av läkare, psykologer och andra experter och de mönster som föräldrar i praktiken skapat. Dessa mönster speglar utmärkt väl tankefiguren *barn*. Jag har därför haft stor behållning av avhandlingar som Claes Ekenstams *Kroppens idéhistoria*, Helene Brembecks *Efter Spock* och Ingeborg Moqvists *Den kompletterade familjen*. Moqvists analys av barnomsorgen har jag försökt använda och vidareutveckla i min egen sammanfattande avslutning.

Utvecklingspsykologins historia spelar naturligtvis stor roll när man vill förstå hur bilden av barnet förändrats. Jag har haft nytta av två arbeten som inte bara beskriver den vetenskapliga utvecklingen utan dessutom sätter den i relation till samhällsutvecklingen: Elly Singers *Child-Care and the Psychology of Development* och Denise Rileys *War in the Nursery. Theories of the Child and Mother*.

Avhandlingens uppläggning

Min avhandling är kronologisk, en berättelse med en början och ett slut. Mellan en inledning och en sammanfattning rymmer kapitlen II till VII:

Kapitel II är en kompletterande bakgrund till vad som komma skall, en utvecklingspsykologisk teoriöversikt. Psykologins etablering är, som jag påpekat ovan, en av flera händelser eller episoder som påverkat barnomsorgsdiskursen och tankefiguren *barn*. Andra, som arbetsmarknadens förändring, debatten om kvinnans roll i hem och arbetsliv, modernismen i den sociala ingenjörskonst som är så starkt knuten till folkhemsdrömmen och makarna Myrdal, har behandlats ingående av många andra forskare. Psykologins historia är mera fragmentarisk. En bakgrundsskiss, om än kortfattad, gör det lättare att följa med i barnomsorgsdebatten, där argument lånade från psykologin från 1940-talet blir allt vanligare.

Kapitel III är avhandlingens egentliga början: 1930-talets debatt om befolkningsfrågan som aktualiserar barnfamiljernas och barnens villkor och som leder till att befolkningskommissionen skriver ett betänkande om barnkrubbor och sommarkolonier - den första statliga utredningen om barnomsorg.

I *kapitel IV* fortsätter utredandet. Under beredskapsåren skriver 1941 års befolkningsutredning betänkandet *Daghem och lekskolor* som utmynnar i ett förslag om statsbidrag, följt av en proposition och ett riksdagsbeslut. Det är nu, och inte bara som en följd av beredskapstidens speciella villkor, som barnomsorg och förvärvsarbete definitivt knyts samman.

1951 kommer den första verkligt stora utredningen om barnomsorgen, *Daghem och förskolor*. Den sågs av utredarna själva som en generalplan, den är unik i sin ambition att se till barnomsorgens alla uppgifter, möjligheter och svårigheter. Den behandlas tillsammans med den samtida debatten i *kapitel V*.

Kapitel VI berättar om barnomsorgsdebatten under 1950- och 1960-tal, när barnomsorg inte utreddes för sig utan som en del i en familjepolitik som strävade efter att utjämna skillnaden i levnadsvillkor mellan barnfamiljer och barnlösa. Under denna tid börjar också kvinnor att förvärvsarbete i en tidigare okänd utsträckning och debatten om kvinnans lika rätt till en identitet som yrkesarbetande blir allt livaktigare.

1972 presenteras så de två utredningar som tillsammans utgör grundritningarna för familjepolitiken och där familjen med två yrkesarbetande föräldrar och barnen på dagis blir norm. *Kapitel VII* blir också slutet på historien, vars många trådar till sist knyts ihop i en sammanfattande avslutning.

Kapitel II:

Psykologin och barnomsorgen

Under 1940-talet började argument lånade från psykologin bli mer allmänt förekommande i den svenska barnomsorgsdebatten. Det är inte särskilt förvånande. För det första började psykologin vid denna tid bli definitivt etablerad som en självständig vetenskap - den första professuren inrättades 1948. För det andra fanns det en stark koppling mellan psykologi och pedagogik - psykologin var under 1900-talets första decennier något av en pedagogisk hjälpvetenskap.¹ Flera professorer i pedagogik - John Elmgren i Göteborg, Rudolf Anderberg i Uppsala - var i praktiken psykologer snarare än pedagoger. Även inom barnträdgårdsrörelsen, där en äldre, sträng Fröbel-ortodoxi luckrats upp, sökte en yngre generation barnträdgårdspedagoger nya teoretiska grundvalar för sitt arbete. *Barnträdgården*, Svenska Fröbel-Förbundets tidskrift, hade under 30-talet utvecklats till ett viktigt forum för psykologisk debatt, där en lång rad artiklar om utvecklingspsykologiska frågor publicerades.

Psykologi är inte någon särskilt homogen vetenskap. Den rör sig i ett gränsland mellan filosofi, sociologi, medicin och, som sagt, pedagogik. Dess forskningsområde är ett vidsträckt fält av mentala processer, och en lång rad skolbildningar existerar sida vid sida, också inom ett avgränsat fält som utvecklingspsykologi. Den tradition som åtminstone under 30- och 40-talen kom att spela stor roll i den svenska barnomsorgsdebatten hade sitt ursprung i sekelskiftets USA.

Stanley Hall och Child Study-rörelsen

Ty det var där, i sekelskiftets USA, som utvecklingspsykologins historia - utvecklingspsykologin som "modern vetenskap" på empirisk grund, med prövbara hypoteser - ofta brukar anses börja. Professorn vid Johns Hopkins- och Clark-universiteten, G Stanley Hall, var starkt kritisk mot den barnträdgårdspedagogik som utvecklats av Friedrich Fröbel. Den byggde, enligt Hall, på metafysiska föreställningar om barnet, dess behov och förmågor. Så borde det inte vara - i stället skulle empiriska studier av barns beteende utgöra grunden för teorier om barns fostran.

Hall och hans medhjälpare utarbetade frågeformulär kring nära nog varje detalj om barnet kunde antecknas: matvanor, leksaker, drömmar, vredesutbrott osv. Formulär i tiotusental fylldes i av forskare och lärare - men också av intresserade mödrar från den bildade över- och medelklassen. I flera städer, först i USA men så småningom också i Storbritannien, bildades Child Study Associations. Något som liknade en folkrörelse, the Child Study Movement, hade fötts.

I forskarvärlden började man snart nog ifrågasätta Stanley Hall och Child Study-rörelsen. Dess främsta företrädare i Storbritannien, James Sully, tvivlade

från första början på mödrarnas kompetens som observatörer. Trots deras entusiasm och tålmodighet kunde deras känslomässiga engagemang i barnet äventyra resultaten - det bästa vore därför om också fadern med sin "skarpa analytiska blick" kunde delta i observationerna för att övervaka och bekräfta resultaten. Andra forskare gick längre och diskvalificerade även fäderna. Att noggrant observera barn, att samla empirisk kunskap som grund för teorier om utveckling var alltför viktigt för att överlåtas till lekmän. Child Study-rörelsen, som blomstrade under 1890-talet, tappade efter sekelskiftet mark. De utförliga frågeformulären ersattes så småningom av de mer lekfulla böcker som fortfarande finns i handeln och där föräldrarna för sitt eget nöje och som minne kan notera vikt, längd, datum för den första tanden och det första steget.²

Den tidiga Child Study-rörelsen fick också betydelsefulla följdverkningar. Bland föräldrar och lärare väckte den ett intresse för den nya vetenskapen, psykologin, och för ett mer "vetenskapligt" förhållningssätt gentemot de egna barnen - att betrakta deras göranden och låtanden var inte längre en källa bara till förundran utan till viktig kunskap. Med Stanley Hall och Child Study-rörelsen etablerades en varaktig kontakt mellan forskarvärlden och föräldrarna.³

Kontakten var (och är) till stora delar enkelriktad. Också när föräldrarna bidrog med sina egna observationsdata var det experter som tolkade dem för att sedan upplysa föräldrarna om vad som var barnets normala utveckling och hur den kunde stimuleras - under 1900-talet allt oftare i handbokens form. Expertrådgivningens enkelriktade karaktär blev ännu tydligare när en ny Child Study-rörelse, en där studiet av barnet var de professionella forskarnas angelägenhet, växte fram efter första världskriget.

Det är den nederländska forskaren Elly Singer som påpekat att man inte bör tala om en Child Study-rörelse, utan om två.⁴ Den första var Stanley Halls från 1890-talet, som byggde på vikten av att följa barns "naturliga utveckling", sådan den fastställts av vetenskaplig teori och praktik, och som alltså föll en smula i vanrykte under 1900-talets första år. Den andra vågen av intensiva barnstudier bröt in omedelbart efter första världskriget, och kriget självt var en indirekt orsak. I USA hade nästan 2 miljoner rekryter genomgått psykologiska test och resultatet chockade forskarna: Den vite, vuxne amerikanens mentala genomsnittsålder var bara 13 år, eller strax över gränsen (12 år) för att klassas som debil. Immigranter och svarta amerikaner låg genomsnittligt långt under gränsen.⁵

De som såg intelligens som något i grunden medfött kunde ur testens utvärderingar få argument för drastiska rashygieniska program och skärpta immigrationsbestämmelser. För dem som såg barnets utveckling som en process där omgivningen spelade roll blev slutsatsen en annan: barns uppväxtmiljö var i något avseende otillräcklig, för vetenskapen gällde det att svara på frågan hur en god, fostrande miljö skulle se ut.

Behaviorism eller naturlig utveckling?

Två skolbildningar växte fram sida vid sida. Den ena var John Watsons behaviorism. Den gav inte plats åt teorier om ett genetiskt styrt utvecklingsmönster som obönhörligt löpte från ett stadium till nästa och inte kunde påskyndas. För Watson var miljön allt: med adekvat och obönhörligt regelmässig påverkan kunde en förälder forma sitt barn helt efter eget tycke. I teorin, vill säga - i praktiken tvivlade Watson på föräldrarnas förmåga att bedriva en tillräckligt konsekvent och o-sentimental barnuppfostran. I hans föreställningsvärld var 75 procent av mödrarna olämpliga att fostra barn. Hans bok *The Psychological Care of Infant and Child* från 1928 var dedicerad till ”den första mor som fostrar ett lyckligt barn”, underförstått att en sådan mor och ett sådant barn ännu aldrig existerat. Watson frågade sig till och med om inte ett barn uppfostrat på institution blev lyckligare än ett som vuxit upp med sina föräldrar.⁶

Den andra skolan, med Arnold Gesell som främsta namn, följde direkt i Stanley Halls spår. Den sökte ett mönster för ”naturlig utveckling”, där barnets växande kunde beskrivas som en passage genom olika stadier. För Gesell var växandets drivkraft inneboende i barnet, passagen genom olika stadier given en gång för alla. En olämplig uppväxtmiljö kunde fördröja eller blockera utvecklingens gång men aldrig ändra kursen helt och hållet. Det viktiga för föräldrar och fostrare var att anpassa sig till barnets utvecklingsstadium.

Jämförda med en dressyrskola à la Watson framstår Arnold Gesells teorier om barns utveckling, och hans råd till föräldrar i populärt hållna arbeten som *Infant and Child in the Culture of Today* från 1943 (på svenska med titeln *Barnens värld och vår* 1954), som sällsynt barncentrerade och humana. Liksom föregångaren och läraren Stanley Hall såg Gesell barns utveckling som en i huvudsak naturgiven passage genom olika stadier. En insiktsfull fostran skulle underlätta passagen från ett stadium till ett annat och undanröja hinder på vägen - däremot var det meningslöst eller rent av skadligt att i förtid forcera fram beteenden eller med tvång lära in färdigheter som barnet inte var moget för.⁷

Att i Watsons anda ignorera ett skrikande spädbarn eftersom en sådan eftergivenhet för självisheten skulle skapa en obotligt bortskämd egoist var för Gesell absurd - ett spädbarn var ofrånkomligen själviskt men skulle, lika ofrånkomligt, utveckla förmågan till altruism. Likaså var den omhuldade ”klockterrorn”, amning på bestämda tider från allra första början, orimlig. Barnet var inte skapat att leva efter klockan på väggen, förklarade Gesell.⁸

Vetenskaplig fostran till demokrati

För Gesell och hans efterföljare var naturligtvis det faktum att deras uppfostringsråd byggde på vetenskapligt bekräftade fakta det viktigaste skälet att följa dem. Om barnets utveckling följde en förutsägbar väg genom olika stadier, en väg under vilken den fysiska och psykiska mognaden gradvis växte och lät

barnet tillägna sig alltfler färdigheter och kunskaper - och för Gesell stod det helt klart att empiriska studier bekräftade den teorin - vore det ju orimligt att inte ta hänsyn till barnets faktiska utveckling.

Men det fanns ännu ett gott argument. En fostran, hela tiden anpassad till det enskilda barnets individuella utvecklingsnivå, var det demokratiska samhällets fostran av nya demokratiska samhällsmedborgare. Med Gesells ord:

”Denna inställning till utveckling och uppfostran förutsätter en demokratisk kulturtyp. En totalitär kulturtyp skulle lägga hela vikten vid det yttre kulturmönstret. Den skulle forma barnet efter detta mönster och visa föga förståelse för den enskilda individens krav. En kulturell fostran sådan den skisseras i föreliggande bok, är till sina grunddrag individualiserad.”⁹

Om demokrati var ett honnörsord 1954, när den citerade boken av Gesell utkom på svenska, gällde detta i ännu högre grad den amerikanska originalutgåvan från 1943. Sedan bilder från de nazityska partidagarna i journalfilmens form spritts över världen, följda av andra och ännu värre dokument, var entusiasmen för en fostran som byggde på drill, disciplin och dressyr i avtagande. Gesell kunde erbjuda en metod som i sig själv var demokratisk, som förutsatte demokratiska fostrare och som naturligtvis fostrade barnen till demokrater.

Kritiken mot den behavioristiska skolan var outtalad men tydlig. Och visst kunde man, med Watsons metod, fostra fascister. Poängen med behaviorismen var ju, som han själv framhållit, att ett barn kunde formas till vadhelst fostraren önskade. Men om nu en behaviorist ville fostra en demokrat? Även om det är långt mellan behaviorismens mekaniska dressyr och en gesellsk fostran styrd av barnets gradvisa mognande, så gäller skillnaden först och främst medlen, inte målet för fostran. För Gesell var det aldrig tal om att barnet skulle få bli vad det råkade bli. Det skulle tillägna sig ett socialt beteende och anpassa sig till samhällets kulturmönster - poängen för Gesell var dels att anpassningen inte kunde forceras, inte kunde föras längre än vad mognaden tillät, dels att ett sådant hänsynstagande till barnets naturgivna utvecklingsmöjligheter nära nog automatiskt innebar att barnet anpassades till att bli en demokrat i ett demokratiskt samhälle.

Vad Gesell och Watson delade var dock uppfattningen att barns vård och fostran var en så viktig och så grannlaga uppgift att föräldrarna knappast kunde anförtros den helt på egen hand. Watson undrade, som vi sett, om inte föräldrarna helt och hållet kunde undvaras. Dithän gick inte Gesell, tvärtom. Hemmet, liksom moderns vård, var något han ofta återkom till som betydelsefullt för barnen. Trångboddhet och torftig hemmiljö kunde inte kompenseras med lekplatser och goda skolor, i det efterkrigstidens USA han drömde om måste också bostäderna bli bättre. Höjd materiell standard skulle dock inte räcka till, om den också utsträcktes till hemmen: föräldrarna måste lära sig ett nytt och bättre sätt att uppfostra sina barn:

”Better housing means better homes - but only when parents are guided and educated into proper methods of child care. There are countless homes in America in which mothers, fathers, and other elders in the household use harsh modes of punishment even toward young children: scolding, slapping, cuffing, shaming, and beating. These primitive, undemocratic methods of discipline have no place in the culture of tomorrow. They are grossly inconsistent with the spirit of democracy, and as such they must be reached and overcome by public health and education measures.”¹⁰

Amerikanska idéer och svensk debatt

Watson och Gesell kunde båda två infogas i svensk tradition och debatt i frågor om barns vård och uppfostran. Watsons idéer passade utmärkt väl in i en äldre skola med rötter från 1870-talet. Många av hans uppfostringsråd - vikten av konsekvens och målmedvetenhet, varningarna för dalt och känslsamhet, tron på möjligheten att tidigt träna barnen till ett önskvärt beteende - hade blivit allmängods i 1920- och 1930-talens handböcker för villrådiga föräldrar, också i Sverige. ”Absolut regelbundenhet och konsekvens i barnets livsföring, och så litet hänsynstagande som möjligt till dess egna önskningar är spädbarnsfostrans A och O”, skrev barnläkaren och sedermera professorn Arvid Wallgren, medan hans företrädare på pediatrikprofessuren vid Karolinska Institutet, Wilhelm Wernstedt, konstaterade att ”barnfostran i ett tidigt skede måste få en stark bismak av dressyr”.¹¹

På en viktig punkt slog de svenska läkarna dock inte följe med Watson. De tog klart avstånd från hans logiska slutsats att föräldrarna kanske inte var de bäst lämpade att dressera barn utan hänsynstagande till deras egna önskningar. Tvärtom: att moderns kärleksfulla vård är oersättlig är ett ständigt återkommande tema i de svenska barnavårdshandböckerna.¹²

1930-talets barnläkare förde aldrig några resonemang om varför moderskärleken skulle vara så omistlig för barnet. En önskan hos barnet att känna sig älskat vore ju ologiskt att ta hänsyn till, om ”A och O i barnuppfostran” var att *inte* ta hänsyn till barnets önskningar. Det fanns förstås rent medicinska skäl till att moderns omvårdnad i hemmet var att föredra, särskilt under spädbarnstiden. Smittorisken vid institutionsvård sågs som ett allvarligt problem - det fanns ännu inte vaccin eller antibiotika för att förebygga och bota vanliga barnsjukdomar som kikhosta, difteri och öroninflammationer. Barnläkarna betonade också amningens betydelse - modersmjölken var näringsfysiologiskt oöverträffad.

Men 1930-talets svenska handböcker skrevs också mitt under debatten om befolkningsfrågan. Många läkare var engagerade i debatten, och för dem var det angeläget att lära kvinnorna förstå moderskapets vikt och betydelse. Deras uppgift, att i hemmet vårda barnen, kunde inte övertas av någon annan. Om hem-

arbetet inte fick konkurrens av yrkesarbete kunde kvinnan också föda och fostra flera barn. Hennes viktiga samhällsroll var därför moderns, inte den yrkesarbetande kvinnans. Så sent som på 50-talet citerade Arvid Wallgren med stort gillande en icke namngiven professorskollega:

”...det bör riktas en front mot den estetiserande stadskultur, som så förvänt blicken på vårt folk att en ondulerad odåga, en barnlös bad-, bar- och baldocka som kvinna skattas högre, än en kvinna som bakar, byker och bär barn på armen.”¹³

Det var alltså inte för barnens fostran som moderskärleken var så viktig - det var för mödrarnas. När Arvid Wallgren 1938 diskuterade riskerna med tidig daghemsvistelse var det, när det gällde barnen, de medicinska riskerna som betonades - smittorisen och en alltför tidig avvänjning. Att barnets själsliga utveckling skulle äventyras nämnde han inget om. Det var moderns beteende som riskerade att påverkas på ett ogynnsamt sätt, om daghemmet sövde hennes plikt-känslor och minskade hennes ansvar för barnet.¹⁴ Och experternas inflytande över barnens fostran var för de svenska barnläkarna lika viktigt som för Watson och Gesell. Visserligen var det mödrarna, och inga andra, som skulle ta hand om barnen, men de skulle göra det i enlighet med de råd som experterna gav dem.

Utvecklingspsykologi och förskolepedagogik

Det skulle dröja ända in på 1950-talet innan de svenska barnläkarna övergav strikta amningsscheman och tron på en tidig, disciplinerande karaktärsfostran för att istället närma sig Gesells mer avspända attityd till i synnerhet spädbarnens fostran. Men redan på 1930-talet blev Gesell ett känt namn i Sverige, nämligen i barnomsorgsdebatten - och särskilt i den debatt kring pedagogiska och psykologiska frågor som fördes av dem som själva arbetade inom barnomsorgen.

Som tidigare nämnts hade redan i sekelskiftets Child Study-rörelse forskare som Stanley Hall och John Dewey kritiserat Fröbelpedagogiken för dess brist på vetenskaplighet, dess metafysiska spekulationer, dess risk för förstelning. Precis samma debatt fördes under 1930-talet bland svenska förskolepedagoger, där en yngre generation, med Alva Myrdal som ett av de främsta namnen, sökte en modernare, mer sekulariserad och mer vetenskaplig grund för sitt arbete. Intresset var därför stort för Arnold Gesell, liksom för andra psykologer, t ex Charlotte Bühler, som utvecklat stadieteorier utifrån empiriska observationer.

Gesell passade också utmärkt väl in i detta sammanhang. Redan den äldre förskolepedagogikens husgud, Friedrich Fröbel, hade sett barnets utveckling som en naturgiven passage genom stadier. Fostran och undervisning måste därför anpassas till det givna stadiet. Metaforen i begreppet barnträdgård, kindergarten,

är talande: i en trädgård växer plantorna av egen kraft men kan, med väl anpassad ans och förädling bli särdeles vackra och rikblommande:

”Barnet, pojken, människan borde ha bara ett mål i varje utvecklingsstadium: att vara just det som detta stadium kräver. Då skall nästa stadium växa som ett friskt skott från en frisk knopp, och individen skall med samma strävan i varje stadium bli just vad detta stadium kräver. Ty den rätta utvecklingen av det mänskliga väsendet i varje livsstadium vartefter det inträder, kommer genom en riktig utveckling av det mänskliga väsendet i varje föregående stadium och icke på något annat sätt.”¹⁵

Pedagogen Jan-Erik Johansson har påpekat att även om det fanns motsättningar mellan olika generationer och olika seminarier i den svenska förskolerörelsen, och även om förskolepedagogikens arbetssätt tog intryck av utvecklingspsykologiska teorier, var det dock fullt möjligt att förena Fröbeltraditionen med modernare teorier som Gesells och Bühlers. I själva verket är det en sådan förening som kännetecknar en gemensam svensk förskoletradition.¹⁶

Även tanken att föräldrarna behövde hjälp och stöd för att klara av sin fostrargärning passade utmärkt väl in i den svenska barnomsorgsdebatten. I barnträdgårdstraditionen, och särskilt i den form den fått i 1910-talets Norrköping, folkbarnträdgården som stod öppen också för arbetarklassens barn, var en av poängerna just att man skulle vara ett gott exempel för föräldrarna. Genom exemplets makt, men också genom att samla mödrarna till samkväm med föredrag, skulle barnträdgården lära dem att bli bättre föräldrar.

Svensk debatt under amerikansk påverkan: Alva Myrdal och Arnold Gesell

Bland dem som hämtade inspiration från mellankrigstidens amerikanska utvecklingspsykologi, särskilt och uttalat just från Arnold Gesell, fanns Alva Myrdal. Boken *Stadsbarn* från 1935 tar upp tre teman som också återfinns hos Gesell: vikten av att uppfostran alltid anpassas till det individuella barnet, vikten av expertkunskap samt tanken på barnuppfostrans konsekvenser för demokratin.

Stadsbarn är visserligen bara en bok, Alva Myrdal bara en av deltagarna i 30-talets svenska barnomsorgsdebatt och därtill en som befann sig vid sidan av debattens huvudfåra. Boken, och författaren, har ändå en särskild tyngd.

Alva Myrdal var inte vilken debattör som helst. Hennes teoretiska kunskaper var stora, även om hennes licentiatavhandling i psykologi aldrig blev mer än halvfärdig. Hon deltog som ledamot eller särskilt tillkallad expert i tre på varandra följande utredningar om barnomsorgen och hon var sedan 1936 studie- rektor vid Socialpedagogiska institutet, HSBs förskollärarseminarium.

Stadsbarn var heller inte vilken bok som helst. Den väckte stor uppmärksamhet, den anmälades i alla stora dagstidningar och i fackpressen. Strax efter utgivningen höll Fröbel-Förbundet sitt årsmöte i Göteborg, och boken debatterades livligt under mötet.¹⁷ Och den skulle räknas som ett betydelsefullt inslag i barnomsorgsdebatten under decennierna. När 1968 års barnstugeutredning började arbeta, utarbetades en lista över relevant facklitteratur. Där finns Arnold Gesells arbeten med, men också *Stadsbarn*, med kommentaren: ”Alva Myrdals idéer om förskolefostran är helt moderna, till en del ännu ej realiserade”.¹⁸ *Stadsbarn* speglar en tendens som under lång tid skulle göra sig gällande i debatten. Det är därför ett arbete som det är väl värt att titta närmare på.

Alva Myrdal hade 1929-30 besökt USA, studerat psykologi och mött en rad ledande namn inom vetenskapen, bland dem just Arnold Gesell. Erfarenheterna inspirerade henne att starta en föräldrautbildning i studiecirkelform när hon återvänt till Sverige 1931,¹⁹ och lyser tydligt igenom i *Stadsbarn*.

För Alva Myrdal var det självklart att uppfostran måste bygga på en insikt om det enskilda barnets utveckling:

”Det gäller nämligen att gripa det rätta ögonblicket i flykten och begära av barnet just så mycket som det är moget för. Sätter man in med en träning långt i förväg, skall man spilla mycken möda, trötta och pina barnet och kanske rent av väcka motstånd. Men försummar man att låta barnet utnyttja de funktioner, som borde vara mogna, utnyttjar man icke tiden, och då man senare måste börja träningen, väcker man kanske också motstånd.”²⁰

Det krävs kunskap för att kunna avgöra när ögonblicket är det rätta: dels en allmän kunskap om barnpsykologi och pedagogik, dels en ingående kunskap om det enskilda barnets särart. Föräldrautbildning var ett sätt att lära sig mer om barn i allmänhet, intelligentest en möjlighet att få kunskap om det enskilda barnets möjligheter. Men Alva Myrdal underströk, kraftigare än Gesell, att professionalismen i en väl fungerande barnomsorgsinstitution garanterade att barnets fostran i varje stund blev den korrekta och den rätt anpassade:

”Arbetsfördelningen betyder att som uppfostrare arbeta de mest intresserade och lämpliga, vilka därtill fått en för sin uppgift lämpad yrkesutbildning samt ha barnuppfostran till huvuduppgift och icke som i hemmen till en bisyssla, vilken ofta råkar i konkurrens med andra göromål och intressen. Småbarnfostrarinnorna se dessutom fler barn och få större erfarenheter än de enskilda hemuppfostrarna, varför de i de flesta fall ha större möjligheter både att förstå barnets egenart och att anpassa behandlingen därefter. Till dessa fostrares hjälp komma även läkares och inspektrisens råd och impulser.”²¹

Arnold Gesell var ingen motståndare till barnomsorg i lekskolans eller barnträdgårdens form. Men som all annan uppfostran måste också barnomsorgen anpassas till det enskilda barnets utveckling. Före tre års ålder hade barnet knappast mognat tillräckligt för att ha glädje av kamratsamvaron, och lekskoledagen fick inte bli längre än vad barnet orkade med. Hemfostran var därför fortfarande en omistlig grund, särskilt för de yngsta barnen som krävde mer tillsyn än vad en institution rimligen kunde erbjuda. Ja, till och med frågan om barnet över huvud taget skulle gå i lekskola måste prövas från fall till fall, det var inte självklart positivt för alla barn.²² Expertkunskaper var viktiga. Men det var först och främst föräldrarna som efter att ha lärt sig vad god uppfostran var, skulle omsätta dessa kunskaper i praktiken.

Alva Myrdal var på ett helt annat sätt beredd att ge experterna en praktisk roll. Far och mor ställdes bokstavligen vid sidan av barnomsorgens professionella fostrare - om föräldrarna besökte lekskolan skulle de hålla sig vid sidan av, tysta och utan att delta i lekarna, utan att i barnens närvaro tala till lärarna.²³ Visserligen lade också Alva Myrdal stor vikt vid föräldrautbildning. Men det tycks ändå som om hon var tveksam till om föräldrarna verkligen kunde ersätta den professionella kompetens som barnomsorgen skulle erbjuda. De inte bara saknade denna kompetens, det var till och med tvivelaktigt om de någonsin kunde tillägna sig den:

”Den lugna, från åga, hot och straff, från förödmjukelser och irritation fria uppfostran bör nu trots allt vara lättare att förverkliga i storbarnkamrarna än i hemmen. Inom familjen förvrids den nämligen lätt av många emotionella faktorer, av de personliga relationerna, som göra både föräldrarna och barnen mera sårbara, av föräldrarnas arbete med andra saker samt inte minst därav, att många av hemuppfostrarna ej ha en för barnuppfostran lämplig läggning. De ha ej den förenig av tålmod och psykologiskt intresse, som är av nöden. Till sist förryckes hemuppfostran av att bostaden är för trång och att barnen äro för få; en uppfostran blir alltför direkt, när den riktar sig mot ett eller ett par ensamma barn och den kommer att betyda överuppfostran. Den oavbrutna samvaron mellan ett barn och en vuxen, som ha starka bindningar till varandra, kan icke präglas av den lugna självklarhet, som är all uppfostrans rätta miljö, utan den blir gärna ett något spänt förhållande.”²⁴

Alva Myrdal såg också, som Gesell, en tydlig förbindelse mellan uppfostran och demokrati. Gesell hade ju hävdade att individuellt hänsynstagande i uppfostran var en förutsättning för att barnen skulle utvecklas till människor som fungerade i ett demokratiskt samhälle. Och just relationen mellan individ och kollektiv, mellan individualism och social gemenskap, togs ofta upp av Alva Myrdal. I *Kris i befolkningsfrågan* hade hon och maken Gunnar slagit fast att uppfostrans mål var att skapa

”...individuellt starka kollektivisterna med ett socialt patos som djupaste personlighetsgrundval, att åstadkomma den sammansmältning av eget initiativ och hänsyn till andra, som kräves för individuella insatser inom ett kollektivt samarbete...”²⁵

Kollektivt samarbete var ett honnörsbegrepp för radikala socialdemokrater som Myrdals. Men de var också angelägna om att distansera sig från en kollektivism som förde tankarna till massmentalitet, till Stalins Sovjetunion eller nazismens Tyskland. Här passade Gesell in, och i *Stadsbarn* underströk Alva Myrdal upprepade gånger att barnomsorgen betydde social fostran och individuell behandling. Det vore, skrev hon, ett orimligt missförstånd att hävda att gemensamhetsvård skulle betyda påtvingad likformighet eftersom individuell behandling av varje barn var en självklarhet i modern barnomsorg.²⁶

Barnomsorgen tog för Alva Myrdal hänsyn till det individuella barnet. Men barnomsorgen skulle också ta hänsyn till fostrans mål. När uppfostran kopplades till demokrati blev barnomsorgen den mest betydelsefulla länken. Det var där barnen skulle lära sig socialt samspel. I kollektivets gemenskap, där kamraternas gillande och ogillande var ett verkningsfullt medel, skulle fostran bli en inordning i allmänna regler med demokratisk karaktär, inte en underordning under en nyckfull, lydndskrävande auktoritet. Detta var till slut det viktigaste skälet för barnomsorgens kollektiva fostran: där, i kamratleken, lär sig barnen ”grundtemat för hela vårt sociala liv” - den som inte följer lekens regler får inte vara med. Så fostras människor med både självbestämmandeförmåga och social inpassning och så tryggar man också demokratin, skrev Alva Myrdal. Hon föregrep därmed Gesells ord från 1943 om uppfostrans betydelse för det demokratiska samhället och gav i förbifarten ännu en påminnelse om familjens svårighet att räcka till i detta avseende:

”Detta är även inordningens demokratiska grundkaraktär till skillnad från underordningen, som förr präglade både samhälle och barnuppfostran. Lydnad emot enskilda maktfullkomliga människor vilja vi nu inte ha i samhället; familjen brukar sägas vara den enda återstående autokratiska styrelseformen. Om vi icke vilja uppfostra för nya diktaturer, så blir denna uppfostran till personlig lydnad obehövlig, medan däremot respekt för ordning och regler och medmänniskors rätt blir mer behövlig.”²⁷

Föräldrarollen i fokus

Utvecklingspsykologin, särskilt i den gesellska traditionen, hade givit barnomsorgens förespråkare en lång rad argument. På den mest grundläggande nivån hade den unga vetenskapen fäst uppmärksamheten på att redan det späda barnets utveckling var av betydelse för hur vuxenlivet skulle bli. Utvecklingen

skulle stödjas, men på ett sätt som var anpassat till barnet. Detta krävde kunskap, både en kunskap om barns utveckling i allmänhet och en kompetens att bedöma det enskilda barnets förutsättningar. Därför blev experternas råd viktiga, råd från psykologer, läkare och från den professionella personalen inom barnomsorgen. Barnomsorgen kunde också bidra med en miljö, anpassad till barns behov, både när det gällde lekmaterial, utrymme och kamrater.

Det var viktigt att föräldrarna tog till sig dessa insikter. Deras fostran i hemmet spelade fortfarande stor roll. De allra yngsta barnen var inte mogna för barnomsorgens gruppgemenskap och krävde en tillsyn som var svår att ge i en institution om inte personaltätheten var mycket hög. Däremot fanns inte, i mellankrigstidens utvecklingspsykologi, något utrymme för tanken att just föräldrarna, i synnerhet modern, kunde ge barnen något alldeles särskilt i sin vård och fostran, något som skulle gå förlorat om barnomsorgen tog över. Tanken fanns, och uttrycktes, förvisso i debatten. Men den var då snarast grundad i traditioner, fördomar eller "sunt förnuft". Inga psykologiska teorier, ingen psykologisk forskning uttryckte oro för att den dagliga bortovaron från hemmet och separationen från modern skulle kunna äventyra en harmonisk utveckling.²⁸ Med andra världskriget skulle den bilden förändras. Från 1940-talet och framåt skulle utvecklingspsykologiska teorier på psykoanalytisk grund få stor spridning, inte bara bland fackfolk utan också till den grupp som lärt sig att lyssna till experternas råd: föräldrarna. Och naturligtvis skulle teorierna påverka barnomsorgsdebatten.

Känslor och relationer

De psykoanalytiskt orienterade utvecklingsteorierna skilde sig på flera punkter från redan etablerade teorier som Gesells. Den äldre utvecklingspsykologiska skolan, med sin starka anknytning till pedagogiken, sysslade i första hand med frågor kring inläring och intellektuell utveckling. Ett väsentligt inslag var att fastställa vad som var normal utveckling och normalt beteende. Och åtminstone för Gesell var utveckling något som mer handlade om en inifrån kommande mognad än om inläring utifrån. Det gesellska barnet är i någon mån färdigt från början, dess inneboende utvecklingsmöjligheter givna. Barnets omgivning kan stödja utvecklingen, men inte förändra den i grunden.

Den psykoanalytiska skolan ägnade föga intresse åt motorik och perception, åt hur barn hanterade leksaker, ritblock och målarkritor eller abstrakta begrepp. Desto större var intresset för deras förmåga att hantera känslor som sorg, vrede, avundsjuka, kärlek eller trygghet. Barnens emotionella utveckling stod i förgrunden. Den empiriska grunden för psykoanalytisk teori var i första hand inte brett upplagda studier av normala barns beteenden utan istället studiet av det onormala, av barn med mer eller mindre allvarliga neurotiska symtom. Och slutligen uppfattades barnens emotionella utveckling som resultatet av ett intrikat samspel mellan medfödda drifter och omgivningens reaktioner på barnens

driftsstyrda beteende. Barnets erfarenheter i mötet med sin omvärld hade för den psykoanalytiskt orienterade utvecklingspsykologin oändligt mycket större betydelse än vad de haft för Gesell.

Freud själv hade sagt förvånansvärt lite om de yngsta barnens utveckling, särskilt om tiden före treårsåldern när det berömda oedipuskomplexet kunde förväntas göra sig påmint. En senare generation av mer eller mindre Freud-trogna hade dock börjat fundera över den allra första barndomstiden, där en viktig fråga var hur barnet över huvud taget lärde sig skilja mellan sig själv som individ och en omvärld bestående av andra, en process där relationen mellan barnet och den huvudsakliga vårdaren, i de flesta fall modern, spelade stor roll.

Psykoanalytiska teorier var svårsmälta för många. Vid sekelskiftet hade Freud chockerat sina läsare genom att påstå att också barn hade en sexualdrift, att en pojke kunde känna en sexuellt laddad dragning till sin mor och därför se sin far som en rival. Under mellankrigstiden presenterades lika chockerande teorier; Melanie Klein hävdade till exempel att också det spädate barn kunde fyllas med känslor av hat och vrede, riktade mot modern. Men i populärversioner, spridda till föräldrar i handböcker och radioprogram, fick den psykoanalytiska synen på barns utveckling ändå stor spridning.

För många föräldrar var de nya råden säkert efterlängtade och uppskattade. Det känslomässiga i barnens miljö sattes i centrum. Barnet skulle känna sig tryggt och älskat av föräldrar som lyhört reagerade på dess behov. Kramar och smekningar, lek tillsammans med barnet, en ständig uppmärksamhet från moderns sida - de råden gick stick i stäv med barnläkarkårens hårda disciplineringsprogram. I rådgivningslitteraturen fanns också en ny ton, som bröt av mot böcker sådana som Arnold Gesells. Hos honom fanns för all del inte fördömandet av "överdrivet dalt", men i gengäld kunde föräldrarna oroas av de noggranna tabellerna som föreskrev vad som var "normal" utveckling och undra över vilka misstag de begått när barnet inte passade in i schemat. Den nya traditionen saknade de strikta tabellerna och de handfasta, detaljerade instruktionerna. I stället fick rådgivningen karaktären av ett vardagligt samtal två föräldrar emellan, där det grundläggande budskapet från den mer erfarna föräldern, författaren, var att om man bara lyssnade till barnet och till sig själv och kände efter vad som var rätt, skulle allting nog gå bra till slut.²⁹

Men om tonfallet blivit ett annat, om man i den nya rådgivningslitteraturen talade med föräldrarna istället för att som docerande Expert med stort E tala till dem, så var budskapet i gengäld mer krävande än tidigare. Att fostra barn var inte längre bara att följa barnets egen utveckling och komma med rätt mängd stimulans vid rätt tillfälle. Nej, varje möte med barnet bidrog till att forma dess personlighet. I varje stund påverkades barnet av familjemiljön. Medvetet eller omedvetet fostrade och formade föräldrar sina barn 24 timmar om dygnet.

Den riskfyllda separationen

De nya teorierna kom självklart att påverka barnomsorgsdebatten. Föräldrarna hade blivit viktigare än någonsin i barnets liv, och alldeles särskilt modern - i de flesta familjer var det ju hon som hela tiden fanns nära barnet. Vad innebar det då för barnet att under en del av dagen skiljas från mor och hem?

Svaret passade i allmänhet väl in i 40-talsdebattens huvudlinje. För de lite äldre barnen, från ungefär tre års ålder, var lekskolan en problemfri form av barnomsorg. Men när det gällde daghemsvistelse, särskilt för de yngsta förskolebarnen, var kritiken från de psykoanalytiskt orienterade utvecklingspsykologerna hård. Barn ner mot sex månaders ålder hade en oklar bild av relationen mellan sig själv och andra. De hade en outvecklad tidsuppfattning - att vänta fem minuter på mamma kunde kännas som en evighet. Och de hade inte hunnit få den trygga erfarenheten att mamma alltid kom tillbaka även om man ibland fick vänta en stund.

Att forcera separationen från föräldrarna, främst modern, att göra den till en daglig rutin, kunde därför vara mycket riskfyllt. 1944 publicerade Anna Freud och Dorothy Burlingham boken *Infants without Families*, en studie av barn som i krigets England av en eller annan anledning skilts från sina familjer och vistades på barnhem. Studien, som visade hur separationen ofta resulterade i allvarliga neurotiska störningar, blev mycket uppmärksam och mycket citerad.

1950 höll världshälsoorganisationen WHO en session på temat psykisk hälsa. I den expertrapport som sedan publicerades rekommenderades lekskolor för de äldre förskolebarnen,³⁰ medan man i mycket skarpa ordalag tog avstånd från daghem för de yngsta, särskilt om orsaken till daghemsvistelse inte var allvarliga brister eller sociala problem i barnets familj utan båda föräldrarnas förvärvsarbete:

”At the present time the social and fiscal policy of many nations appears to be designed to press the mothers of pre-school children to undertake work outside the home. The provision of crèches and day nurseries is often one of the instruments of government policy in encouraging such a tendency. The relative importance of industrial productivity can, of course, only be assessed by national governments; but the committee is convinced that in many instances such a decision, which should depend on weighing in the balance the needs of children and the demand for industrial productivity, has been taken in complete ignorance of the price to be paid in permanent damage to the emotional development of a future generation.”³¹

1952 publicerade WHO också en särskild rapport på temat, skriven av den brittiske läkaren och psykologen John Bowlby. *Maternal Care and Mental Health* spreds i en populärutgåva i Penguin-serien (*Child Care and the Growth of Love*,

1953) och översattes också till svenska (*Modern och barnets själsliga hälsa*, 1954). Bowlby, som i sin forskning myntade begreppet ”modersdeprivation”, ett begrepp som skulle debatteras i decennier, varnade skarpare än någon annan för riskerna vid en separation av mor från barn. Och risken fanns där, hur kort separationen än var. På frågan om en mamma någonsin kunde lämna sitt barn, svarar Bowlby visserligen bokstavligen Ja, skriver Susan Riley som studerat den brittiska barnomsorgsdebatten under 1940-talet. Modern *kan* för kortare stunder lämna barnet i pappas, mormors eller en grannfrus vård. Men det underliggande svaret är Nej. Varje separation är riskfylld. Moderskap är ett grannliga arbete, och den som slarvar gör det på egen risk.³²

Böckerna av Freud/Burlingham och Bowlby var uppmärksammade, men också kritiserade. Den tyngst vägande invändningen var att de separationer författarna studerade var totala separationer under lång tid, till exempel barnhemsvistelse. Det var fel, menade kritikerna, att jämföra daghemsbarnets situation - dagliga separationer, men också dagliga återföreningar med modern - med barnhemsbarnets. Men om långa separationer kunde vara skadliga, så var det möjligt att också dagliga separationer kunde vara känsliga för barnet. Och hur känsliga var det ingen som visste - Bowlby lika lite som hans kritiker.

Psykoanalysen och den svenska barnomsorgen

I svensk barnomsorgsdebatt kan de första spåren av psykoanalytisk teori skönjas vid 30-talets mitt. Nancy Bratt, psykoanalytiskt skolad föreståndare för ”storbarnkammaren” i Sven Markelius’ kollektivhus på Kungsholmen, påpekade tidigt att spädbarnets själsliga utveckling ofta förbisets när barnomsorgens förtjänster och brister debatterats. I en artikel i *Vår Bostad* heter det bland annat:

”När det gäller spädbarn har deras fysiska vård och fostran stått så helt i förgrunden, att man skulle tro, att ingen observerat eller tänkt över den fenomenala andliga utveckling spädbarnen genomgår.”³³

Inte förrän i tvåårsåldern, skrev Nancy Bratt, kunde umgänge med andra barn vara till nytta för barnets utveckling. Att alltför tidigt tvinga på barn en kollektiv uppfostran var ”ungefär lika slugt som att ge spädbarn fläskkorv”.³⁴ Ur psyko-logisk synpunkt var det istället önskvärt att de yngsta barnen omhändertogs av *en* person, i praktiken modern som med tanke på amningens betydelse redan av det skälet var svår att ersätta. Några uttalade hänvisningar till psykoanalytiskt orienterad barnpsykologi finns visserligen inte i Bratts artikel, men erkännandet av att redan spädbarnet har ett inre liv, som utvecklas under omgivningens påverkan, var år 1935 ovanligt. Det bröt mot synen på spädbarnet som en opersonlig, vegeterande varelse, den som Alva Myrdal uttryckte när hon beskrev spädbarnsvård som arbetsam, opersonlig och tekniskt fordrande, den som låg bakom barnläkaren

Adolf Lichtensteins bild av spädbarnet som ”gick så att säga som en liten klocka”.³⁵

Psykoanalytiska teorier diskuterades däremot öppet av Alva Myrdal i boken *Stadsbarn*. Det var en diskussion på ett allmänt plan, de nya teorierna om spädbarnens psykiska utveckling, som Melanie Kleins, nämndes aldrig. Och Alva Myrdals inställning till psykoanalysen var, mildt sagt, avvaktande. Visserligen, skrev hon, hade psykoanalysen gett viktiga kunskaper om hur undertryckta drifter skapade hämningar som kunde få långtgående verkningar för barnets psykiska hälsa. Men psykoanalysen kunde likväl inte ge några goda riktlinjer för barns uppfostran. Den uttryckte en individualism som inte passade in i det moderna samhället:

”I sin konsekventa utgestaltning som uppfostringslära ger psykoanalysen de verkliga ultraindividualismen: individens rätt är det enda viktiga och samhällsinstitutionerna äro bara det tvångsgaller, mot vilket individen slår sitt ömtåliga libido till sår. På en uppfostran enbart i detta tecken skulle man emellertid aldrig kunna bygga ett samhälle.

(---)

Ohämmad, självvuxen individualism blir asocial; den har ingen plats i vår tid och vårt samhälle. Det är en uppfostran till smådespoter men icke till medborgare.”³⁶

Bland de frihetsentusiaster Alva Myrdal tog avstånd från fanns den skotske pedagogen A S Neill, starkt påverkad av, och nära vän med, Wilhelm Reich. Neills verksamhetsområde var visserligen skolan, inte förskolan. Men hans arbeten - *Problembarnet* översattes till svenska redan 1931 - gav psykoanalytiska tankar ökad spridning. Och även om Alva Myrdal tog avstånd från Neill, så tycks hon accepterat att han fanns representerad i kurslitteraturen på Socialpedagogiska seminariet.³⁷

Flera böcker skulle sprida de nya idéerna till en bredare publik. Bland dem fanns det amerikanska läkarparet Aldrichs *Små barn äro också människor* (1940) - visserligen med en stark anknytning till Arnold Gesell men med tydliga drag av påverkan från psykoanalysen. Än mer uttalad är den psykoanalytiska ansatsen i Margaret Ribbles *Spädbarnets rättigheter* som utgavs i USA redan 1943 men kom på svenska först 1952.³⁸ Ett tredje exempel är *Vi och våra ungar* (1948) av den norska barnpsykologins stora namn Nic Waal.

De namn som oftast möter i barnomsorgsdebatten, åtminstone under 1940-talet, är dock Anna Freud och Dorothy Burlingham. Deras *Infants without Families* återkommer vid flera tillfällen i det statliga utredningsarbetet. Freud, Burlingham och, senare, John Bowlby, kom också att påverka Alva Myrdals syn på barnomsorg och familjefostran. Hennes uppfattning från 1930-talet, att barnomsorg också för de yngsta barnen var en ganska oproblematisk historia, hade 20 år senare omprövats. Hon var visserligen fullständigt klar över att forskningsresultaten om barn som skilts från sina mödrar inte direkt kunde tillämpas på

barnomsorgsdebatten. I boken *Kvinnans två roller*, skriven tillsammans med Viola Klein, konstaterade hon likväl

”...att den mera opersonliga omvårdnad som inte kan undvikas när mindre barn lämnas till inrättningar eller till diverse släktingar och tjänstefolk, kan försvaga deras trygghetskänsla och leda till icke önskvärda resultat. Vi biträder därför åsikten att mödrarna såvitt möjligt bör ta vård om barnen själva under deras första år.”³⁹

De psykoanalytiskt orienterade teorierna om barns utveckling utgick från att barnet från första början påverkades av sin omgivning. De lade stor vikt vid barnets anknytning till den person som i första hand svarade för vården och omsorgen, oftast barnets mor. Relationen mellan barn och mor var åtminstone under de första månaderna av symbiotisk karaktär, och barnets gradvisa frigörelse, dess ”psykiska födelse”,⁴⁰ en känslig omställningsprocess som det kunde vara vanskligt att forcera. Den slutsats som Alva Myrdal drog 1957 var därför nära nog given: daghem, i synnerhet för de yngsta förskolebarnen, var riskfyllda. Visserligen skulle 1968 års barnstugeutredning utarbeta ett pedagogiskt program för förskolan, anpassat också för de yngsta barnen, genom ett försök till syntes av två utvecklingspsykologiska teorier: Erik H Eriksons psykoanalytiskt grundade teorier om den emotionella och sociala utvecklingen och Jean Piagets om den intellektuella. Men resultatet övertygade knappast skeptikerna.

Barnomsorgen som terapi

Psykoanalytiskt orienterad teori kunde också ge argument för en tidig och omfattande barnomsorg. Alva och Gunnar Myrdals tes från 30-talet, att familjen var en patologisk uppfostringsmiljö, vann ingen anslutning som generell omdöme. Att miljön i *vissa* familjer kunde vara patologisk var dock en annan sak. Om föräldrarna själva var otrygga eller obalanserade var det svårt för dem att i mötet med barnet upprätthålla en trygg och kärleksfull atmosfär. Då kunde barnomsorgen åtminstone i någon mån kompensera föräldrarnas tillkortakommande.

I en rapport från 1948 konstaterade skolöverläkaren i Göteborg, Erik Gedda, att en så stor andel av förstaklassarna som 44,5 procent led av ”psykoneurotiska” störningar.⁴¹ Den då pågående utredningen om barnomsorgen tog upp Geddans rapport i en promemoria med kommentaren att en väl fungerande barnomsorg kunde ge

”...rika möjligheter att på detta för karaktärsdanningen mest gynnsamma åldersstadium i barnträdgårdens glada uppfostringsmiljö få snedvridna tendenser tillrättlagda och inriktade i sunda banor.”⁴²

25 år senare skrev Rita Liljeström boken *Uppväxtvillkor* på uppdrag av 1968 års barnstugeutredning. Hon refererade till en annan undersökning, Gustav Jonssons och Anna-Lisa Kälvestens studie av 222 stockholmspojkar. Enligt denna studie var endast 21 procent av de undersökta pojkarna helt fria från psykiska symtom och 25 procent klassades som problem- eller anstaltsfall.⁴³ Med utgångspunkt dels i undersökningen, dels i Ronald Laings socialpsykologiska teorier, underströk Liljeström betydelsen av känslöklimatet i familjen. Följaktligen kom hon avslutningsvis att poängtera barnomsorgens betydelse, dels därför att den kunde berika det socialpsykologiska samspelet och avlasta föräldrarna från överkrav, dels för att den möjliggjorde förvärvsarbete för båda föräldrarna - i en familj där modern ensam hade huvudansvaret för socialisationen var risken stor att barnet hamnade i en social bristsituation.

När Erik Geddas rapport kommenterades av den då arbetande utredningen ansågs barntädgården, lekskolan, tillräcklig som kompenserande och korrigering institution - åtgärderna behövde inte sättas in i allra tidigaste ålder. Rita Liljeström gav sig aldrig in i något resonemang om hur tidigt familjemiljön borde kompletteras. Från andra håll framfördes dock uppfattningen att korrigeringar av brister i familjesituationen i vissa fall borde sättas mycket tidigt. Detta uttrycktes klart i ett samtida yttrande från socialstyrelsen:

”Emellertid kan det med fog hävdas att många familjer idag liksom även tidigare inte har möjlighet eller förmåga att tillgodose det lilla barnets behov av trygghet och adekvat omvårdnad. Dessa familjer behöver samhällets stöd i någon form där daghemsplacering kan vara en av flera möjliga åtgärder.”⁴⁴

Daghemsplacering kunde rentav bli aktuell redan före sex månaders ålder,

”...om en individuell prövning ger vid handen att fördelarna med en daghemsplacering överväger nackdelarna för såväl barn som föräldrar.”⁴⁵

Den uppfattningen delades av 1968 års barnstugeutredning i dess huvudbetänkande:

”Sedan lång tid tillbaka kan barn mottagas vid daghem från 6 månaders ålder. Utredningen förordar ingen generell ändring av denna åldersgräns men betonar vikten av att åldersgränsen tillämpas med viss flexibilitet. Med hänsyn till familjernas speciella omständigheter kan en del barn behöva börja förskolan något tidigare. Lämplig introduktionstid måste övervägas i varje särskilt fall utifrån familjens ekonomiska situation (inklusive gällande anställnings- och försäkringsbestämmelser), sociala omständigheter och personliga förhållanden.”⁴⁶

Sammanfattning

Under mellankrigstiden skulle psykologin, en ung och i Sverige ännu inte fullt etablerad vetenskap, formulera en rad teorier om barns utveckling. Två skolbildningar kom under 1930- och 1940-talen att få fotfäste i den svenska barnomsorgsdebatten. Dels en som först och främst såg till barnets utveckling av motorik, perception och intellektuell förmåga och uppfattade denna utveckling som en mognadsprocess styrd av inneboende drivkrafter. Dels en som såg till barnets emotionella utveckling, uppfattad som en dynamisk process där relationen mellan barnet och den huvudsakliga vårdaren, i de flesta fall modern, spelade stor roll. Båda dessa skolbildningar kunde utmärkt väl förenas både med den svenska barnomsorgsdebattens huvudfåra och med den bild av barnet som där fick ett uttryck.

Den förstnämnda, fokuserad på mognadsprocesser och knuten till Arnold Gesells teorier, gav goda argument för dem som förespråkade en barnomsorg i lekskolans form. Att ständigt läsa av barnets mognadsgrad, att anpassa varje fostrande åtgärd till det enskilda barnet, krävde kunskaper. Lekskolan fick då en nyckelroll: Där fanns en kompetent professionell yrkeskår som dels kunde erbjuda barnen välavvägd och individuellt anpassad stimulans, dels fungera som förebild och rådgivare åt föräldrarna.

Det var viktigt för barnens skull, men också för samhällets. Arnold Gesell föreställde sig att ett ständigt hänsynstagande till det individuella barnets mognad också gav uppfostran och omvårdnad en demokratisk prägel, som bidrog till att barnen själva växte till demokrater. I den svenska debatten, där synen på barnet som socialt projekt fanns tydligt uttryckt, där barnomsorgen från början setts som ett instrument för kvalitativ befolkningspolitik, togs ett sådant tema tacksamt emot. Det blev inte mindre angeläget av att totalitära ideologier under 1930- och 1940-talen växte till allt större hot.

Den andra skolbildningen, grundad i psykoanalytisk teori, kunde inte på samma sätt erbjuda argument för barnomsorg. Däremot gav den argument för att barnomsorgen skulle begränsas till lekskolans form. Den underströk betydelsen av en nära kontakt mellan barn och föräldrar, särskilt barn och mor, och betonade riskerna av att separera barn och föräldrar alltför tidigt eller alltför stor del av dagen. Den gav helt enkelt vetenskaplig status åt den gamla uppfattningen att ett barn hade det bäst hos sin mor, åtminstone under de första levnadsåren.

Om utvecklingspsykologin placeras in i Johan Asplunds analysmodell kan den ses som en diskurs löpande parallellt med diskursen om barnomsorg, så nära att barnomsorgsdiskursen utan problem kunde låna argument från den. Därigenom påverkade utvecklingspsykologin också den tankefigur av barnet som barnomsorgsdiskursen vilar på.

Att utvecklingspsykologisk teori utgjorde en självklar referensram i debatten blir naturligt om vi väljer att betrakta den offentliga barnomsorgen som ett modernismens projekt. Barnets fostran skulle bygga på rationell, vetenskaplig grund, den var ett ansvar för en professionell yrkeskår, antingen direkt eller

genom att de professionella gav råd till föräldrarna så att dessa lät tvivelaktiga traditioner vika för saklighet och förnuft. Fostran skulle hela tiden anpassas till det enskilda barnets behov och förutsättningar - för dess egen skull, men *också* för att detta främjade ett kollektivt gott, det demokratiska samhället. Om den tidiga modernismen, som 1920-talets futurister i Italien och Sovjetunionen kunde knyta an till totalitära ideologier, var antifascism och borgerlig demokrati åtminstone sedan 1945 självklara ingredienser i det moderna projektet.⁴⁷

Påverkan innebar inte att tankefiguren på allvar förändrades. Snarare förstärktes en figur som redan var väl etablerad: Det späda barnet hörde självklart hemma i familjen, en nära kontakt med föräldrarna var omistlig och alldeles särskilt gällde detta kontakten med modern. Men barnet var inte bara föräldrarnas angelägenhet. Barnet var också ett socialt projekt, vars utformning var ett samhällsligt intresse. Barnomsorgen kunde erbjuda kunskaper och en miljö tillrättalagd för att detta sociala projekt skulle kunna förverkligas i former som gynnade inte bara det enskilda barnet utan hela samhället.

Åtminstone under 1940- och 1950-talen harmonierade denna utvecklingspsykologiska diskurs med de materiella förutsättningarna. Föräldrarna, särskilt modern, kunde ta ett stort ansvar för barnens fostran eftersom modern i de flesta familjer var hemmafru. Under 1960-talet, när industrin led av brist på arbetskraft, när prognoserna förutspådde en fortsatt brist och när allt fler kvinnor, även gifta kvinnor med småbarn, sökte sig ut på arbetsmarknaden, blev situationen en annan. En barnomsorg som i allt högre grad anpassade sig till de nya förutsättningarna kunde fortfarande ta till sig en del inslag från utvecklingspsykologin: behovet av professionalism liksom det faktum att barnet fostrades inte bara för sin egen skull utan för samhällets bästa. Annat, som barnets känslomässiga bindning till föräldrarna och risken med tidiga separationer, skapade större problem. De kunde i viss mån lösas genom att peka på att bindningen till föräldrarna i sig var en risk. Om föräldrarna brast i förmåga, kunde en tidig daghemsplicering rent av vara att föredra. Barnomsorgen kunde då fungera som socialpsykologisk terapi.

Kapitel III:

Befolkningsfrågan och barnomsorgen

I tidigt 30-tal introducerades ett tema som med variationer skulle återkomma i fyra decenniers barnomsorgsdebatt: föreställningen om en genomgripande samhällsförändring som i grunden omstöper det sociala livet, familjens roll och barnens uppväxtvillkor. I funktionalismens stridsskrift *acceptera* formulerades temat så:

”Vi lever på övergången till ett nytt stadium. Det kännetecknas av tre faktorer, herraväldet över prokreationen, dvs barnbegränsning, som första faktor, i följd därav ökning av barnens värde, och slutligen också som följd av första faktorn, dvs friheten från ständigt moderskap, möjligheten för hustrun att själv förtjäna sitt bröd, att befrias från nödvändigheten av mannens skydd mot betalning av att utträta rutingöromålen i hemmet. Det är klart att alla familjens delar, både fadern, modern och familjens kärna, barnet, härmed får en helt annan ställning till varandra och att en *helt ny familjetyp därför med allra största sannolikhet kommer att utvecklas* med försvinnande rutinarbete och med barnuppfostran utförd av annan än modern.”¹

Introducerades? Var inte detta ett tema, välkänt sedan länge: att industrialisering och urbanisering luckrade upp familjebanden och hotade barnen med förvildning och vanart? Jo, samhällsförändringen som ett hot var en gammal tanke. Vad funktionalismens män, sådana som Gunnar Asplund och Sven Markelius, gjorde var att vända på perspektivet. Det nya samhället var något att bejaka och välkomna. Att slå vakt om strukturer som spelat ut sin roll var däremot oförnuftigt. Det gällde att skapa former för en ny livsstil i samklang med det nya samhället:

”Skapandet ur tiden, viljan att inspireras av dess ljusa sidor, dess bländande tekniska uppfinningar, dess friare människor är det enda meningsfyllda.”²

Det hade kunnat stanna vid ord som klingat ut lika hastigt som de anslagits; *acceptera* var närmast en slutreplik i den debatt om funktionalismen som blommat upp under Stockholmsutställningen 1930. Men de unga radikala arkitekternas idéer dog inte med funkisdebatten. Med kollektivhuset på John Ericssonsgatan i Stockholm, färdigt 1935, sökte Sven Markelius realisera sin vision av det moderna - hans bejakande av det nya samhället gick igen i kollektivhusdebatten. Och ett par år senare skulle temat återkomma i ett av 30-

talets stora politiska debattämnen. Det togs upp av Alva och Gunnar Myrdal i boken *Kris i befolkningsfrågan*, 1934.

Debatten kring befolkningsfrågan

Det var inte Myrdals som skapade befolkningsfrågan. Den hade redan diskuterats i flera år, inte bara i Sverige. I hela Västeuropa hade födelsetalen alltsedan 1800-talets senare del varit stadigt sjunkande. När statistikerna drog ut trendkurvor mot framtiden, såg det ut som om svenska folket höll på att dö ut. Det ödesmättade förstärktes, när debattskrifter gavs titlar som *Liv eller död* och *Ett döende folk*. Ann-Katrin Hatje har påmint om hur Ivar Lo-Johansson 20 år senare ur den utanförståendes kanske något cyniska perspektiv beskrev debatten:

”Det väckte i mitten av 1930-talet landsskräck, när den svenska befolkningspyramiden började se ut som en nertill avgnagd halmstack, som man skurit runt om med en lie. Den kunde också se ut som en nertill smalnande gravurna. Den bilden väckte förgängelsetanken.”³

Varningsropen hade höjts främst i konservativa och nationella kretsar. Inom arbetarrörelsen, där en nymalthusiansk tradition sedan decennier haft fotfäste, var man inte lika bekymrad över folkminskningen, särskilt inte under depressionsåren kring 1930. Nu vände Myrdals upp och ner på begreppen. De tog avfolkningshotet på allvar. Men lösningen för dem fanns inte i konservativ retorik om nationell offervilja och familjelivets helgd. För dem stod det klart att det nya samhället förändrat villkoren för familjeliv och föräldraskap. Att barnafödandet minskade var en följd av att barn blivit en börda, ekonomiskt, socialt och psykologiskt. Det kunde ingen propaganda ändra på. Vad som krävdes var ett omfattande socialpolitiskt reformpaket.

acceptera hade fokuserat på kvinnornas förändrade villkor i det nya industrisamhället. Detsamma gjorde Myrdals. Familjens ekonomiska roll förändrades, menade de, med industrialismen. I agrarsamhället var familjen en produktionsgemenskap där såväl mannen som hustrun och barnen var delaktiga. Med industrialismen skildes produktion och reproduktion åt. Mannens förvärvsarbete förlades till en produktionens sfär, skild från hemmet där kvinnan var bunden vid reproduktionen.

Denna bundenhet vid barn och hem var en ekonomisk belastning. Om kvinnorna med sitt arbete ville bidra till familjens försörjning måste de lämna hemmet - men vem skulle då ta hand om barnen? Bundenheten var också av socialpsykologisk art. I hemmet var kvinnan utestängd från ett självständigt socialt liv och från arbetets gemenskap.

Från konservativt håll riktades ofta invändningar mot talet om att familjen skulle behöva också hustruns arbetsinkomster - sådant var bara en ansvarslös jakt på högre materiell standard, drömmar om bilar, cocktails, uteliv. För Myrdals var

strävan efter högre standard tvärtom i de flesta fall ansvarsfull, bottande i omtanke om barnen. Föräldrarna ville ge barnen en god uppväxt: en bostad med gott om utrymme, en utbildning som förberedde dem för ett liv i ett rörligt och föränderligt samhälle. Sådant kostade pengar. Om man inte hade råd att lämna sin enrummare, inte hade råd att låta en stor barnskara bo hemma tills de gått ut realskola och kanske gymnasium - ja, då var det, sett ur den enskilda familjens synpunkt, i högsta grad klokt och ansvarsfullt att stanna vid ett barn.

Men eftersom Myrdals tog befolkningskrisen på allvar, var det för dem samtidigt nödvändigt att förändra sådana livsvillkor:

”Man måste nedbringa den extra *kostnaden* att ha barn för att minska det hinder barnen nu utgöra i familjernas ständiga strävan att förbättra sin standard. Och man måste göra barnen möjligast föga *hindersamma* för kvinnorna i deras nya sociala liv.”⁴

Att barnen blev ett ekonomiskt bekymmer kunde förstås lösas på många sätt. Direkta bidrag till barnfamiljer, fria skolmåltider, en planmässig bostadspolitik som kunde leda till billigare bostäder, skattelättnader - Myrdals var inte främmande för att diskutera någon av dessa åtgärder. Men också efter sådana reformer skulle mödrarna vara bundna vid barn och hem. Visserligen utan ekonomiska bekymmer, men utan frihet till ett självständigt socialt liv. För att nå dit behövde de avlastas det direkta arbetet med barnens vård och fostran - de behövde en organiserad barnomsorg.

Det otillräckliga hemmet

För Myrdals var kvinnornas behov och önskemål legitima och viktiga att ta hänsyn till. Men det tyngst vägande skälet för barnomsorg var ett annat. Barnen behövde ett komplement till familjefostran, helt enkelt därför att hemmen inte längre var en god uppfostringsmiljö.

Återigen jämfördes det moderna industrisamhället och industristaden med agrarsamhället. Den bild av livet på landet som tecknades var ganska idyllisk - lantliv tycks för Myrdals varit livet på ett välskött familj jordbruk, där barnen hela tiden fanns nära föräldrarna och följde dem i arbetet, där omvårdnad, uppfostran, utbildning och socialisation växte ihop till en helhet integrerad i vardagslivet. I industristaden, där produktion skilts från reproduktion, det offentliga skilts från det privata och barnens värld skilts från de vuxnas, hade denna helhet gått förlorad.

Att industrisamhället inte bara var ett samhälle med ett nytt sätt att producera varor utan ett samhälle med ett nytt sätt att leva, ett som stod i skarp kontrast till levnadssättet i jordbrukssamhället, hade länge varit hörnstenen i en kritik av industrialismen. Kritiken var lika gammal som industrialismen själv, det är den vi möter i de strofer som inleder William Blakes dikt *Milton* (1804-08) där

industrialismens "dark, Satanic Mills" en gång ska försvinna och ett nytt Jerusalem byggas i "England's green & pleasant Land".

För 1800-talets civilisationskritiker var en lösning på samtidsproblemen - sedernas förfall, ungdomens förvildning, sjukdomar, social oro - att mitt i industrisamhället bevara en idylliserad agrar livsstil. Familjeliv i det egna hemmet, med en egen trädgård i grönskande omgivningar, var idealet bakom filantropiska brukspatroners små mönstersamhällen, bakom egnahemsrörelser och trädgårdsstadsritningar, bakom högstämda tal på internationella kongresser. Det var på en gång ett mer naturligt, genuint mänskligt och ett moraliskt fostrande, karaktärsdanande sätt att leva.⁵

Och en alldeles särskild betydelse hade detta levnadssätt för barnen. Det trygga, välordnade hemmet var ett skydd mot stadens laster och lockelser, men det var inte hela poängen. En nära kontakt med naturen, en livsstil där agrara samhällsmönster återskapades så gott det gick, hade ett värde som gick djupare än så. Det var en tanke som kunde motiveras på skilda sätt. För Friedrich Fröbel, det stora namnet bakom den barnträdgårdsrörelse som runt sekelskiftet spreds över Europa och Nordamerika, var den nära kontakten med naturen ett medel att nå insikt om Gud och Hans skapande kraft.⁶ Den goda barnträdgården hade därför gärna en trädgård, köksväxter och kanske husdjur. Psykologen G Stanley Hall var lika övertygad om att barn behövde kontakt med naturen, att lantlivet var värdefullt för deras utveckling. Men hans förklaring var en annan. Hall var inspirerad av Ernst Haeckels rekapitulationsteori, tanken att "ontogenesen rekapitulerar fylogenesen" - eller med andra ord att varje individ i sin utveckling går igenom släktets utvecklingsstadier. I moderlivet har vi en tid gälar, liksom våra föregångare bland ryggradsdjuret. När vi föds som människor går vi igenom mänsklighetens kulturella utveckling. Vår första begreppsbildning liknar, hävdade Hall, de primitiva folkens. Vi ska också passera en period som svarar mot människans liv i jordbrukarsamhället. Kontakten med lantlivet blir därför en viktig fas i en naturlig utveckling.⁷

Myrdals erkände varken Frøbels religiösa mysticism eller den spekulativa rekapitulationsteorin. Försöken att efterlikna ett äldre samhälles uppfostran och socialisation var för dem något artificiellt, ett löst påklistrande av element som var främmande för det moderna samhället och därför fungerade dåligt. Med leksaker och bilderböcker, skrev de, försöker vi i industrisamhället skapa ersättningar för de direkt livsorienterande verksamheter som stått öppna för landsbygdens och agrarsamhällets barn. Men svårigheterna är stora när vi med konstlade medel ska försöka förmedla upplevelser av kulturmiljön som helhet, att ge barnen kontakt med den framtida livsmiljön, lära dem samarbete. Familjemiljön, hemmiljön, är helt enkelt otillräcklig:

"Den traditionella barnuppfostringen är numera irrationell framför allt under tiden fram till skolåldern. Hemmet är alltför fattigt som social värld för de små."⁸

Den sociala världen stod i centrum för makarna Myrdal. Deras dystra bild av familjen - irrationell, patologisk, föga ändamålsenlig⁹ - bottnade just i detta: för barnens sociala fostran och anpassning var den otillräcklig. Dels därför att familjen isolerats, för att så mycket av samhälleligt liv inte längre var direkt observerbart från dess horisont, och dels därför att familjen krympt. Att nöja sig med ett eller högst två barn blev allt vanligare. Men lekkamrater och samvaro med jämnåriga var en förutsättning för ”verklighet, fullständighet och kollektivitet i sociala relationer”.¹⁰

Om nu inte familjen längre kunde ge barnen detta, var det nödvändigt att skapa en ny miljö för barnens fostran till ett socialt liv. Inte bara för barnens skull, utan för hela samhällets:

”Man skulle möjligen genom en sådan fostran i nästa generation kunna dämpa den asociala, neurotiska individualism, som tyvärr i alltför hög grad präglar hela vår generation och som även sätter djupa märken i vår kultur och i våra politiska inställningar.”¹¹

Men barnens sociala anpassning var inte det enda skälet att komplettera familjefostran. Livet i den lilla moderna familjen hotade den psykiska hälsan hos både föräldrar och barn. Myrdals fann det orimligt att reproduktivt arbete i familjen - eller, som de uttryckte det, att ”ägna sin dag åt hemmet endast för eftersynen åt ett eller möjligen två barn” - skulle ses som fullvärdig verksamhet för en vuxen människa. Följden skulle bli att föräldrar och barn skulle slita på varandra, fresta på varandras nerver i en miljö som för var dag tömdes allt mer på sitt innehåll.¹²

Slutligen kunde en fostran som kompletterade familjen betyda rent materiella förbättringar, till gagn för barnens utveckling såväl socialt som psykiskt och fysiskt. De kunde få tillgång till leksaker alltför bullriga, skrymmande eller dyrbara för att finnas i ett hem, de kunde få ordentlig mat, och slutligen kunde de hållas under uppsikt av läkare och psykologer. En välorganiserad kollektiv barnomsorg skulle därmed betyda ”dilettantismens ersättande med expertis”.¹³

Huvudtemat för Myrdals var familjens svårighet att passa in i det moderna industrisamhället. Genom att den förlorat funktioner den tidigare haft framstod den alltmer som en isolerad ö. Problemet var generellt och en ofrånkomlig följd av samhällsförändringen. Men när Myrdals kontrasterade familjefostrans dilettantism mot barnomsorgens experter tog de upp ett väsentligt sidotema: Det var inte bara familjen som institution, utan föräldrarna som individer, som inte fullt ut räckte till. Där brast det i kunskap, där frodades fördomar, sentimentalitet och en alltför familjeindividualistisk moral.

Visserligen talade Myrdals om de svenska familjerna som medvetna och ansvarsfulla, när de valde att inte sätta flera barn till världen än de ansåg sig kunna sörja för. Men tilliten till denna ansvarsfullhet och medvetenhet var begränsad. Därför såg de hellre att socialpolitiken byggde på naturaförmåner och subventionering av ”nyttig” konsumtion än på kontantbidrag - för vem kunde vara säker på vad föräldrarna gjorde med pengarna? Därför månade de om en

föräldrautbildning, som fick far och mor att förstå att barnet tidigt måste lösgöras från den privata familjekretsen och fostras in i ett större socialt sammanhang. Därför var det viktigt att diletanterna fick ge plats åt experterna.

Befolkningspolitik: både kvantitet och kvalitet

Vi kan nu försöka sammanfatta synen på barnomsorgens betydelse, så som den uttrycktes i *Kris i befolkningsfrågan*:

Den traditionella familjen passar dåligt in i det moderna industrisamhället. Den har inte längre direkt kontakt med produktionen. Det sociala livet har i stor utsträckning förlagts till en värld utanför hemmets väggar. Familjen har mer och mer blivit en isolerad ö. Att välja familj och föräldraskap betyder därför att den ena föräldern, nästan alltid kvinnan, ställs utanför både arbetets och det sociala livets gemenskap. Utanför den gemenskapen står också barnen. De kan inte längre tidigt bidra till familjens försörjning. Tvärtom ställer det nya samhället nya och kostsamma krav på uppväxtmiljö och utbildning.

Barnen har blivit både ett ekonomiskt problem och ett socialt hinder. Barnomsorg är ett sätt att sänka både kostnader och hinder och spelar därför roll i en kvantitativ befolkningspolitik.

Men familjens anpassningssvårigheter ställer inte bara till problem för de vuxna utan också för barnen. I sin isolering kan familjen inte längre förmedla en förståelse av sociala sammanhang, av kollektiv gemenskap. Barnomsorgen kan ge barnen grupsamvaro, nya sociala relationer, en vidgad livsorientering. Den kan bidra till att det uppväxande släktet blir bättre samhällsmedborgare - den hör hemma i en kvalitativ befolkningspolitik.

Denna familjens otillräcklighet är en ofrånkomlig följd av samhällsförändringarna. Men det är inte bara familjestrukturens dåliga anpassning till det nya samhället som gör det nödvändigt att komplettera den med en mer ändamålsenlig uppfostringsmiljö. Det finns också många föräldrar som, på ett individuellt plan, inte räcker till för uppgiften att fostra sina barn till goda samhällsmedborgare.

Här spelar barnomsorgen återigen en kvalitativt befolkningspolitisk roll. Men den är därtill samhällsekonomiskt rationell:

”Under nuvarande slösaktiga ordning ha somliga kvinnor med verklig begåvning och lust för rationell barnuppfostran inte några barn alls, andra ha ett eller två att slösa sina omsorger på, medan hela mängder av kvinnor på grund endast av det fysiologiska moderskapet och familjens traditionsbundna organisation få ägna sig åt uppfostringsyrket utan att äga vare sig intresse eller duglighet.”¹⁴

Specialisering och arbetsdelning bör alltså gälla också barnens vård och omsorg. De kvinnor som verkligen klarar av arbetet bör ta hand om alla barn, egna såväl som andras, uppemot 10 stycken - att ta hand om ett eller två sågs ju

av Myrdals som en otillräcklig arbetsuppgift. Och de mödrar som är bättre skickade att arbeta med annat kan oförhindrade ägna sig åt detta.

En provocerande syn på familjen

Kris i befolkningsfrågan är ännu i dag en provocerande bok. Den provocerar - och läsaren får en känsla av att detta sker fullt medvetet - genom sitt drastiska ordval. Alva och Gunnar Myrdal talade utan att blinka om "barnuppfofning", om uppfostringssituationen i familjen som "patologisk", om möjligheten att "exploatera" kvinnor med verklig håg och fallenhet för barnuppfostran. Den provocerar genom en drastisk beskrivning av verkligheten. Myrdals slog fast att samtiden präglas av en "asocial, neurotisk individualism". De hävdade att "mängder av kvinnor" uppfostrar sina barn utan att vare sig vilja eller kunna, utan intresse eller duglighet. Någon faktabas för dessa påståenden, någon förklaring till hur de vunnit denna insikt i samhället, letar man dock förgäves efter.

Vad som på 30-talet provocerade mest måste dock varit det grundläggande ifrågasättandet av familjen som den överlägsna miljön för barnets socialisation, av föräldrarna som de bäst lämpade fostrarna, förebilderna och vägvisarna.

Att familjen hade svårt att fylla denna roll i det moderna samhället var väl inte så kontroversiellt. Men de som erkände dessa svårigheter var knappast beredda att ifrågasätta att rollen likväl var just familjens. Den traditionella barnträdgårds-ideologin, förespråkad av Svenska Fröbelförbundet, talade precis som Myrdals om kamratsamvarons och kamratfos trans betydelse. I barnträdgårdarna ansåg man sig också kunna erbjuda barnen erfarenheter och miljöupplevelser som inte var så lätta att förverkliga i en trång stadsvåning. Men där Myrdals fann det viktigt att förmedla kunskap om och samhörighet med det moderna samhället, industristaden, talade man i barnträdgårdarna mera om naturen och det gamla bondesamhället. Fröbelförbundet präglades vid denna tid fortfarande av sin auktoritet och förebild Friedrich Fröbels religiositet och naturmystik. Dess centrum var textilstaden Norrköping, men den kunskap om textilproduktion man ville förmedla i barnträdgårdarna var inte industrins utan hantverkets: fårsaxens, handkardornas, spinnrockens och handvävstolens kunskap.

Och framför allt: barnträdgårdarna skulle vara ett stöd åt familjen som var ett ojämförligt centrum i barnets värld. Föräldrafostran, som Myrdals talade om, var viktig också i den traditionella barnträdgården. Man ville vara ett exempel och ett föredöme för föräldrarna att lära av. Men det var en fostran som skulle göra föräldrarna bättre skickade att fylla den fostrarroll som var deras, där andra visserligen kunde bistå, men aldrig bli ersättare. Det var något annat än den föräldrafostran som beskrevs i *Kris i befolkningsfrågan*, där föräldrarna skulle lära sig förstå att de varken kunde eller borde stå ensamma i fostrarrollen.

Provocerande för samtiden var också Myrdals beredvillighet att acceptera en omfattande barnomsorg, både när det gällde dagarnas längd och barnens ålder. I barnträdgårdstraditionen välkomnade man barnen från 3-4 års ålder, 3-4 timmar

per dag. Normen byggde på tidens utvecklingspsykologiska kunskaper: yngre barn ansågs inte tillräckligt mogna för att kunna tillgodogöra sig gruppsamvaro och social gemenskap, och samvaron med andra barn kunde bli både fysiskt och psykiskt tröttsamt om den utsträcktes för långt. Begränsningen harmonierade också med uppfattningen att barnets band till föräldrar och hem var det primära och inte skulle äventyras av att barnet skildes från hemmiljön under större delen av dagen. Det handlade inte om någon behård dogmatism, Fröbelföreningen i Norrköping hade i själva verket länge drivit ett daghem, där också späda barn till yrkesarbetande mödrar togs om hand under arbetstid, alltså 8-10 timmar per dag. Men detta sågs som en nödlösning för de familjer där inget alternativ stod till buds.

Myrdals ifrågasatte inte bakgrunden till barnträdgårdstraditionens norm. Det var för de något äldre förskolebarnen som en kortare vistelse i barnomsorgsinstitutionen var positiv - ja, så positiv att direkt tvingande pedagogiska och psykologiska skäl talade för det. Och det skulle finnas gott om tid kvar för att barnet skulle uppleva kontinuitet, trygghet och personlig tillgivenhet i familjen.

Men *samtidigt* hävdade Myrdals att det var fullkomligt oproblematiskt att barnomsorgen tog hand om barnen under de förvärvsarbetande mödrarnas arbetstid, 8-10 timmar per dag. Det kunde inte direkt rekommenderas, det fanns inga pedagogiska eller psykologiska vinster med en sådan ordning, men "en dylik utsträckning av barnens vistelse i storbarnkammaren innebär ingen fara."¹⁵

Likaså kunde och borde barnomsorgen bereda plats också för de yngsta barnen. Det fanns visserligen inga pedagogiska skäl för spädbarnsavdelningar, tvärtom pekade medicinska skäl, infektionsrisken, i motsatt riktning. Men om bara kvaliteten hölls på hög nivå kunde mödrarna sätta sin lit till barnomsorgen "utan oro".¹⁶

Nå, om nu en förvärvsarbetande mor placerade sitt 6 månaders barn i barnomsorgens vård 8-10 timmar per dag, hur skulle det då gå med den kontinuitet, trygghet och personliga tillgivenhet som Myrdals menade att familjetillhörigheten skulle ge? Skulle barnet fortfarande ha "riklig tid att njuta av föräldrakärleken"?¹⁷

Myrdals försökte inte besvara sådana frågor. De kan ha haft uppfattningen att tiden i familjen fortfarande var fullt tillräcklig. De kan ha ansett att barnens tid tillsammans med föräldrarna i hemmet visserligen var viktig, men inte så viktig att den inte kunde underordnas andra krav. De kan slutligen ha menat att kontinuitet, trygghet och tillgivenhet inte nödvändigtvis måste förmedlas av föräldrarna, utan lika väl av en välutbildad och duktig barnomsorgspersonal.

Kris i befolkningsfrågan pekar, liksom andra texter från samma tid av Alva Myrdal, främst mot det första och det sista alternativet. Kanske gjorde det inte så mycket att tiden tillsammans med familjen blev kort, om den blev bättre? Utan "friktion och trött tjatighet" skulle man "av den tid, som är anslagen för gemensam samvaro, verkligen bygga upp en fullkomligare hemmiljö".¹⁸ Här skyntar en tanke som ofta skulle återkomma i den framtida debatten: att kvalitet och inte kvantitet är vad som betyder något i kontakten mellan föräldrar och barn.

Men Myrdals tycks också ha ansett att kvaliteten inte nödvändigtvis måste upprätthållas just av föräldrarna. Någon ska svara för en sådan kontakt att barnet känner kontinuitet och trygghet, men vem som gör det blir av underordnad betydelse. Mot den uppfattningen pekar det tidigare citerade resonemanget att barnet bör fostras av de bäst lämpade kvinnorna, utan hänsyn till det fysiologiska moderskapet eller familjens traditionsbundna organisation. I samma riktning gick Alva Myrdals tankar i ett manus från 1932:

”Spädbarnsvården är ju den arbetsammaste, opersonligaste och tekniskt mest fordrande, varför den saken väl lämpar sig att överlämnas till expertis, vilket ju även bevisas av att så ofta sker i de hem, där ekonomin tillåter.”¹⁹

Och tanken att den egna familjen inte självklart är en garanti för den bästa vården utan faktiskt skulle kunna ersättas, återkom i en artikel från 1932 där Alva Myrdal diskuterade barnomsorgens kostnader:

”Den blir däremot icke dyrare än en god hemuppfostran - som vi ju närmast tänka oss att kunna ersätta - och ändå är det ytterst få hem, ens där mödrarna äro hemma, som kunna prestera en uppfostran av den rang, som här skulle ges.”²⁰

Ett funktionssociologiskt perspektiv

Alva och Gunnar Myrdals syn på barnet, familjen och barnomsorgen präglas av ett utpräglat funktionsociologiskt perspektiv, ett perspektiv som utsträcktes både bakåt och framåt. I backspegeln identifierade de den agrara familjens funktioner: den ekonomiska rollen, producentrollen, som grund för gemenskapen mellan makarna och för barnens inskolning i yrkesliv, vuxenliv, samhälle. Här harmonierade materiella villkor, funktion och form. Men med industrisamhället var harmonin bruten. Familjen kunde inte längre fylla sina funktioner. Att då bevara formen vore att bevara ett tomt skal.²¹

Funktionsociologins stora namn, Talcott Parsons, skulle flera år senare instämma i att familjen förlorat många funktioner i det moderna samhället. Men han hävdade samtidigt att det fanns områden där den traditionella familjen fortfarande hade en roll att spela, rent av en viktigare roll än förut - och ett sådant område var just barnets socialisation.²² När *Kris i befolkningsfrågan* sattes under debatt, uttryckte kritikerna just en sådan övertygelse att familjen fortfarande hade funktioner kvar, funktioner som inte kunde flyttas utanför hemmet utan att unika kvaliteter gick till spillo. Till dessa kritiker hörde Ebba och Eli Heckscher:

”Just i fråga om små barns fostran fordras (...) det odefinierbara något som också enkla, olärda mödrar vanligen kunna ge och som är så svårt att ersätta på artificiell väg. Det kan nämligen inte köpas för pengar, och man kan inte läsa sig till det i böcker.”²³

I Heckschers inlägg framstår familjens unika kvaliteter som närmast naturgivna. Det avgörande var inte föräldrafostran eller expertkunskap. Föräldraskapet, eller snarast moderskapet, gav i sig en speciell kompetens - ett tema som skulle återkomma i barnomsorgsdebatten sedan den engelska psykologen D W Winnicott på 40-talet myntat begreppet ”good-enough mothering” och talat om ”the ordinary devoted mother”, hon som inte oroligt följde varje expertråd utan instinktivt kände på sig vad som var bäst för hennes barn.

Heckschers ansåg knappast att de slog vakt om ett tomrum, en form berövad varje funktion. Deras inlägg uttrycker en vilja att värna familjen som ett känslolivets centrum, vars funktion var att erbjuda värme, omtanke, kärlek. Ett modernt borgerligt familjeideal, om man så vill: äktenskapet inte som ett ekonomiskt kontrakt utan byggt på två älskandes fria val. Må vara att familjen förlorat sin ekonomiska betydelse, att den i det moderna samhället var en isolerad ö snarare än en integrerad del, något som försvårade dess roll som arena för socialisation - kärleken fanns kvar. Det var den som var källan till det odefinierbara något, som var så viktigt för barnens fostran och så svårt att ersätta. Detta kunde inte avfärdas som sentimentalitet eller föräldrade föreställningar, det handlade om realiteter:

”Kalla det primitivt; värdesätt det högt eller lågt; men försök icke göra upp kalkyler utan att låtsas om att det existerar.”²⁴

Myrdals förnekade inte att familjen kunde erbjuda gemenskap och samhörighet, eller att familjetillhörigheten kunde spela stor roll för barnens känsla av trygghet och tillgivenhet.²⁵ Likväl tycks de ha uppfattat denna funktion som sekundär. I en familj där arbetsgemenskapen var upphävd, där föräldrarna inte ensamma förmådde ge barnet all den stimulans och social träning som var oundgänglig för en optimal utveckling, fysiskt, psykiskt och socialt - där var klimatet inte särskilt gynnsamt för ett rikt och varmt känsloliv.

De primära funktionerna, arbetsgemenskapen och socialisationen, måste först fyllas. Eftersom detta inte längre kunde ske i hemmet, var det oundvikligt att dels skapa nya institutioner, dels ge en gammal institution - familjen - en ny form. När det förgångnas normer givit vika för framtidsidealen skulle en ny, harmonisk familjetyg växa fram. På nytt skulle, som i bondesamhället,

”...hustrun stå vid mannens sida såsom kamrat även i det produktiva arbetet, och barnens rätt till en för deras framtida liv ändamålsenligt fostrande existens skall ånyo vara tryggad.”²⁶

Arbete och fostran utanför hemmet, en kortare men kvalitativt överlägsen gemensam samvaro i en fullkomligare hemmiljö - arbetsdelning och specialisering skulle sätta sin prägel också på familjen.

Barnomsorgen under utredning

Det bör understrykas att Myrdals radikalt moderna syn på familj, barn och barnomsorg knappast speglade en allmän opinion. Likväl kan deras debattinlägg från 1930-talet inte avfärdas som effektfulla, spektakulära men i praktiken betydelselösa. På två och ett halvt år hade *Kris i befolkningsfrågan* sålt i 16 000 exemplar, en hisnande siffra för en politisk debattskrift. Den bidrog i hög grad till att befolkningsfrågan blev en diskussionspunkt av första ordningen. Den var, skriver Ann-Katrin Hatje, den indirekta impulsen till att regeringen år 1935 tillsatte befolkningskommissionen, där Gunnar Myrdal ingick som ledamot.²⁷

Något förenklat kan man säga att samtidsdebatten erbjöd två alternativa lösningar på befolkningsfrågans kris. Från borgerligt håll medgav man att socialpolitiska reformer kunde påverka befolkningsutvecklingen i gynnsam riktning. Det viktigaste var dock en upplysningsverksamhet som fick medborgarna att inse sitt ansvar för nationens och folkets överlevnad. Socialdemokrater som Myrdal kunde i viss mån instämma i behovet av upplysning och propaganda för ökat samhällsansvar, särskilt när den riktades till en överklass som i sin nöjes- och njutningslystnad valde ”cocktails och automobiler” framför föräldraskapets plikter. Men de breda lagren behövde inte läras att vara ansvarsfulla. De tog redan sitt ansvar, när de sade: Vi skaffar inte fler barn, för vi har inte råd med en större bostad eller kostnaderna för skolutbildningen. För att ändra en sådan inställning räckte det inte med ord. Befolkningsskrisen måste lösas med social reformpolitik.²⁸

I direktiven till kommissionen tog socialministern, Gustav Möller, upp båda dessa teman:

”Genom en klokt lagd upplysningsverksamhet har man att väcka inom alla kretsar ansvarskänslan för vårt folks framtid och bestånd. Men hur betydelsefullt detta än må vara, måste man göra klart för sig, att socialpolitiska ingripanden av stor räckvidd i syfte att för befolkningen skapa ekonomisk trygghet och förbättrade materiella villkor äro ofrånkomliga.”²⁹

Som exempel på socialpolitiska ingripanden för kommissionen att överväga nämnde statsrådet skattereformer, bosättningslån och bosättningsbidrag, fria skolmåltider, moderskapsförsäkring och en satsning på mödra- och barnavård. Vidare borde kommissionen fundera över de förvärvsarbetande kvinnornas villkor. Att arbetsgivarna kunde säga upp kvinnor på grund av giftermål eller

havandeskap var knappast ägnat att stimulera familjebildningen, ansåg Möller, som i detta sammanhang också nämnde barnomsorgens betydelse:

”Övervägas bör ock, i vad mån genom lämpliga anordningar vidgade möjligheter bör kunna beredas för barnens behöriga vård och fostran, då gift kvinna har förvärvsarbete utom hemmet.”³⁰

När kommissionen som sin fjortonde utredningsvolym presenterade betänkandet om barnkrubbor och sommarkolonier, hade Gunnar Myrdal deltagit som ledamot, och Alva Myrdal dessutom medverkat som särskilt inkallad expert. Det var inte bara kollektivhusdebatten och *Kris i befolkningsfrågan* som givit henne expertrollen. Alva Myrdal hade studerat utvecklingspsykologi i USA och Schweiz, hon var vid denna tid nyutnämnd studierektor vid Socialpedagogiska seminariet, ett förskollärarseminarium som tillkommit på HSBs initiativ. Hon hade skrivit boken *Stadsbarn. En bok om deras fostran i storbarnkammare*, en modern handbok i förskolepedagogik. Som först och främst teoretiskt orienterad expert hade hon inte den praktiska erfarenhet som fanns till exempel vid Fröbelinstitutet i Norrköping. Men just för att hon uttalat fjärmade sig från den äldre barnträdgårdstraditionen, som hon fann alltför präglad av naturmystik, religiositet och Fröbel-ortodoxi, alltför mycket en angelägenhet för kvinnor ur högborgerlighet och överklass, stärktes hennes position som fördomsfri, rationell och vetenskaplig expert.

Befolkningskommissionens betänkande om barnomsorgen blev inte någon kopia av resonemangen från *Kris i befolkningsfrågan* och *Stadsbarn*. En väsentlig tanke hos Myrdals skulle dock få fäste i barnomsorgsdebatten för att påverka den i decennier. Det var det funktionssociologiska perspektivet.

Omsorg om barnen - inte om mödrarna

Gustav Möller hade ju uppdragit åt kommissionen att granska barnomsorgen som ett stöd åt de förvärvsarbetande mödrarna. Men när kommissionen skrev sitt betänkande, konstaterade man redan i inledningen att dessa direktiv var alltför snävt hållna.³¹

Kommissionen var inte ensam om detta vidgade perspektiv. I debatten om befolkningsfrågan hade flera röster höjts för att en allmän barnomsorg, inte enbart beroende av mödrarnas eventuella förvärvsarbete, måste tas upp till diskussion. Svenska Fröbelförbundet, barnträdgårdsverksamhetens intresseorganisation, hade i en skrivelse till socialministern 1935 påtalat behovet av statligt stöd till den viktiga barnträdgårdsfostran. 1936 hade Fröbelföreningen i Norrköping begärt statsanslag till sin verksamhet, och även om anhållan avlogs, just med hänvisning till den pågående utredningen, underströk Medicinalstyrelsen i sitt yttrande att barnträdgårdsverksamheten måste anses vara av stort värde. Liknande

uppfattningar framfördes av Centralförbundet för socialt arbete, CSA, vid en konferens 1937 och i en riksdagsmotion av Carl Hoppe samma år.³²

I själva verket skulle kommissionen knappast alls diskutera de förvärvsarbetande kvinnornas dubbla arbetsbörda och det stöd en utbyggd barnomsorg skulle kunna erbjuda dem. Fokus i betänkandet kom istället att ligga på barnen. Vilka barn hade särskilt stort behov av samhälleligt stöd för sin vård och fostran?

Kommissionens genomgång började med barn i familjer där modern förvärvsarbetade.³³ Allt fler gifta kvinnor förvärvsarbetar, konstaterade kommittén, och det är därför nödvändigt med någon form av "vikarierande vårdmöjlighet" för barnen. Nödvändigt, inte önskvärt - enligt kommissionen var det i många (men inte i alla) fall att föredra att modern avbröt förvärvsarbetet för längre eller kortare tid vid barnets födelse, både för barnets och moderns egen skull. Men man var väl medveten om att detta inte var möjligt i alla familjer. Än mer nödvändig var förstås barnomsorgen för de ensamstående mödrarnas barn, där kommissionen såg den som ett klart överlägset alternativ till barnhems- eller fosterhemsplacering.

Hur många barn som behövde barnomsorg till följd av mödrarnas förvärvsarbete visste befolkningskommissionen ingenting om. Enligt 1930 års folkräkning förvärvsarbetade omkring tio procent av de gifta kvinnorna, helt eller delvis, men statistiken ger inget besked om deras barn, varken antal eller ålder. Detsamma gäller för de ensamstående kvinnorna. Däremot kunde kommissionen med statistik belägga behovet av barnomsorg för en annan grupp av barn, de trångbodda.

I städer och tätorter, sade kommissionen, är en så stor andel som 58 procent av barnen under 15 år trångbodda. Och trångboddheten efter dåtidens normer betydde mer än 1½ person per rumsenhet, där ett barn räknades som en halv person och köket som ett halvt rum - två vuxna och tre barn i två rum och kök var således inte trångbodda.

Kommissionen illustrerade trångboddhetens konsekvenser med ett citat från en konferensrapport: De trångbodda barnen behöver få tillgång till en miljö direkt avsedd för barn, med plats för lek och aktivitet. Trångboddheten är också ett hinder för uppfostran enligt rationella principer - isolering, den enda acceptabla bestraffningsformen, förutsätter ju ett tomt rum dit dörren kan stängas.

En annan aspekt på uppfostran, nämligen värdet av grupp- och kamratfostran, skiljde ut ännu en grupp med behov av barnomsorg, de syskonlösa barnen. Kommissionen hoppades visserligen att ettbarnsfamiljen skulle bli sällsyntare i framtiden, men konstaterade att det alltid skulle finnas föräldrar som av olika skäl varken ville eller kunde, som man uttryckte det, "främja barnens bästa" genom att sätta fler barn till världen. Kamratfostrans förtjänster underströk också barnomsorgens betydelse för de "svåruppfostrade", "feluppfostrade" och "felanpassade" barnen.

Barnomsorg för *alla* barn...

Men, underströk kommissionen, barnomsorgen skulle inte ses främst som ett medel att komma tillrätta med de speciella uppfostringsproblem som följde av mödrars förvärvsarbete, trångboddhet, syskonlöshet eller anpassningssvårigheter. Samhällsförändringarna gjorde att grupp- och kamratfostran, som barnomsorgen kan ge, fick ett värde för ett stort antal barn utanför de uppräknade grupperna. Det moderna samhället, skrev man, präglas av rörlighet och föränderlighet på många plan: när det gäller yrke, bostadsort och intresseanknytningar. Därför fordras det av medborgarna att de ska kunna anpassa sig till mer än en miljö eller ett sammanhang. Och hur goda föräldrarna än här, hur mycket det egna hemmet än betyder som en grogrund för trygghet och personlig tillgivenhet, behöver barnen också tillgång till en mera växlingsrik miljö:

”Den därigenom möjliggjorda kamratfostran är särskilt ägnad att utveckla förmågan av anpassning efter de växlande krav, inför vilka män och kvinnor ställas icke minst i det nutida arbetslivet. De familjer äro få, som i samtliga här antydda hänseenden kunna fylla barnens behov.”³⁴

Det är värt att lägga märke till att befolkningskommissionen så här långt uteslutande talade om en barnomsorg motiverad av omtanke om barnens välfärd. Det var barnen som hade behov av ett komplement till familjens vård, omsorg och fostran, alldeles oavsett vad som var behovets orsak:

- en förvärvsarbetande mor;
- trångboddhet;
- syskonlöshet;
- uppfostringsvårigheter;
- familjens svårigheter att fostra till det moderna samhällets krav.

...en tillgång för *alla* mödrar

Med tanke på utredningsdirektiven är den intressanta punkten förstås hur kommissionen såg på den förvärvsarbetande modern. Man visste att hon fanns. Barnomsorgen skulle tillgodose barnens behov, och när det bland barnen fanns de som hade ett särskilt behov av omsorg för att deras mor förvärvsarbetade så var det ett behov som måste tillgodoses. Men märk väl: *barnets* behov av omsorg, inte *moderns* behov av hjälp med vården av barnet.

Kommissionen tog visserligen upp frågan om mödrarnas behov av barnomsorg. Men de mödrar man då talade om var inte de förvärvsarbetande, utan de hemarbetande. Den hemarbetande modern, skrev kommissionen, behöver en avlastning, en mindre stark bundenhet till hemmet och tillfälle till

”...den nervvila och den personlighetsutveckling som såväl det moderna äktenskapet som det moderna samhället kräver av henne...”³⁵

Var det inte de förvärvsarbetande mödrarna som stod i centrum för barnomsorgsfrågan när Gustav Möller på våren 1935 föredrog utredningsdirektiven? Jo, socialministerns ord kan inte gärna tolkas på annat sätt. Svårigheten att förena förvärvsarbete och föräldraskap är en bidragande orsak till de låga födelsetalen, och barnomsorg kan göra det möjligt för mödrarna att förena de två uppgifterna - så tycks socialministern ha menat.

Men kommissionen resonerade alltså annorlunda. En utbyggd barnomsorg var ett stöd och en avlastning i föräldraansvaret och därmed till godo för befolkningstillväxten. Detta stöd skulle dock inte ses som ett medel för att förena föräldraskap och förvärvsarbete. Stödet skulle helt enkelt underlätta föräldraskapet i sig; det föräldraskap som kommissionen skildrade som en tung börda.

I de flesta av industrisamhällets hem bär modern ensam hela arbetsbördan, konstaterade kommissionen. Under barnets första år är det hon som står för en nära nog oavbruten tillsyn, dygnet runt. Moderskapet betyder därför en hård nervpåfrestning.

För kommissionen var det därför inte förvånande att familjen, när det första barnet blivit lite äldre och moderns vardag något mindre arbetstyngd, tänkte sig för innan de satte ännu ett barn till världen. Att en mor önskade bli mera fri och ledig igen, i stället för att på nytt vara bunden av ansvaret för ett spädbarn var fullt förståeligt, särskilt vid en jämförelse

”...med det stora mått av personlig rörelsefrihet, som de unga kvinnorna åtnjutit före sitt giftermål, med makarnas gemensamma friluftsliv- och nöjesliv under tiden före barnens födelse, med männens fortsatta liv, fyllt av såväl rekreations- som samhällsintressen utom hemmet, samt med det rikare sociala liv över huvud taget, som karakteriserar alla samhällsgrupper.”³⁶

Vad barnomsorgen skulle ge kvinnorna var alltså inte tid att förvärvsarbete, utan tid för sig själva, fri tid. Barnomsorgen hade därför ingen särskild koppling till frågan om kvinnors förvärvsarbete. Den motiverades minst lika mycket av omtanke om de hemarbetande mödrarna.³⁷

De förvärvsarbetande mödrarna, som i utredningsdirektiven stått i centrum, hamnade i kommissionens betänkande ute i periferin. Men hur kunde det hända? Om moderskapet var en så krävande uppgift att den hemarbetande husmodern behövde avlastning och stöd för att orka med det, då måste väl behovet vara ännu mycket större för de kvinnor som dessutom skulle orka med ett yrkesarbete, och därtill blev fler och fler? Hur kunde kommissionen då välja att föreslå ett statsbidrag enbart till lekskolan, till barnomsorgen på halvtid? Även om den konstruktionen tillgodosåg flera av de behov man angett - de trångbodda, syskonlösa och

svåruppfostrade barnens och de hemarbetande mödrarnas - var det uppenbart att den inte kunde lösa de förvärvsarbetande mödrarnas problem.

Kommissionen insåg naturligtvis att daghemmen, barnomsorgen på heltid, var nödvändig för de heltidsarbetande mödrarna. Men, sade man, det kunde aldrig vara en *statlig* angelägenhet att stödja en verksamhet som i första hand är till för mödrarna, inte för barnen. De daghem där lekskoleverksamhet ingick som en del av verksamheten skulle visserligen få samma bidrag som de renodlade lekskolorna. Men någon uppräknig av bidraget med hänsyn till daghemmens betydligt högre kostnader var det inte tal om. För kommissionen var grundprincipen istället den att föräldrarna själva bar denna merkostnad med hjälp av den arbetsinkomst som heldagsomsorgen möjliggjorde. De familjer som inte själva kunde bära denna kostnad, trots moderns förvärvsarbete, kunde förstås söka socialhjälp. Men det blev då en kommunal angelägenhet och inte en fråga för staten.

Ställningstagandet att en barnomsorg utformad för barnens skull borde vara begränsad till halvtid gavs både medicinska och psykologiska motiv i en bilaga av utredningens medicinske expert, barnläkaren Arvid Wallgren. Den allmänna opinionen tycks emellertid också ha spelat in. Ett av motiven bakom kommissionens utförliga kartläggning av skälen för och emot olika omsorgsformer var att man ville veta "huru långt människor med olika inställning till familjesociala spörsmål skola kunna följa förslagen".³⁸ Sådana olika inställningar hade befolkningskommissionen för övrigt inom sig, där Gunnar Myrdals radikalism i familjesociala frågor skulle samsas med konservatismen hos till exempel ordföranden, bondeförbundets Nils Wohlin, och högermannen Karl Magnusson som i ett särskilt yttrande med oro såg majoritetens förslag som ett steg på vägen mot "en kollektiv barnafostran och mot hemmens gradvisa avskrivning".³⁹

Befolkningskommissionen accepterade och rekommenderade alltså barnomsorg som komplement till familjen, som i den nya tiden hade svårt att fylla alla funktioner den haft i bondesamhället. Men familjen var inte ifrågasatt. Statsbidrag utgick bara till en barnomsorg i begränsad omfattning, en som inte kunde sägas ersätta familjen, bidra till dess upplösning eller driva kvinnorna ut i arbetslivet.

Barnomorgens barn - ett socialt projekt

För de deltagare i 1930-talets barnomsorgsdiskurs som här presenterats - Myrdals och Heckschers, barntädgårdsrörelsen representerad av Fröbelförbundet, befolkningskommissionen - gäller att deras bidrag till debatten tydligt återgick på en föreställning om barnet. De talade uttryckligen om barnet: vad det är, vad det bör bli, vad det behöver. Diskursen vilade på en tankefigur. Men det är också tydligt att tankefiguren inte hade samma innehåll för alla deltagare. Från 30-talet och framåt präglas barnomsorgsdiskursen ständigt av spänningen mellan dem som, likt Myrdals, ansåg att barnomsorgen utan problem kan utsträckas till hel-

dagsomsorg också för de yngsta förskolebarnen, och dem som ville se en begränsning till kortare vistelsetider och senare inskolning. Att välja mellan dessa alternativ är att välja mellan olika föreställningar om vad barn är.

Men trots den iögonfallande spänningen mellan heldags och halvdags barnomsorg, mellan daghem och lekskola, fanns det väsentliga likheter mellan barnet sådant Myrdals såg det, så som det uppfattades av befolkningskommissionen, och så som den äldre barnträdgårdstraditionen föreställde sig det. Vad som förenade dessa deltagare i diskursen var att de allihopa såg barnet som ett socialt projekt.

Pedagogen Gunilla Halldén har, i en studie av materialet från den studiecirkel i föräldrakunskap som Alva Myrdal ledde 1931, beskrivit just denna syn på barnet som projekt. I föreställningen om barnet ingår som ett viktigt moment dess fostran till social anpassning.⁴⁰ Och detta är gemensamt för Myrdals, Fröbel-traditionen och befolkningskommissionen: från den ålder då barnet, enligt tidens uppfattning, börjar bli en social varelse med förmåga att tillgodogöra sig samvaro och samverkan med andra, inte minst andra barn, bör barnet också erbjudas denna sociala gemenskap, så viktig för anpassningen till rollen som vuxen, välfungerande samhällsmedborgare.

Det är ett synsätt som anknyter till en äldre fostrartradition. Etnologen Helene Brembeck har identifierat tre stadier i det gamla bondesamhällets barnuppfostringsmönster: En kravlös spädbarnstid, upp till 3-4 års ålder; en intensivt fostrande period där lydnadsfostran var det viktigaste av allt; och från 7-årsåldern en begynnande inskolning i arbetslivet.⁴¹ Parallellerna är tydliga, också i denna tradition kan man om man så vill urskilja ett "projekt" bestående i att barnet under åren närmast före skolåldern genom målmedvetet fostras till ett önskvärt socialt beteende.

Men det finns samtidigt skillnader mellan denna äldre fostrartradition och tankegångarna i 1930-talets barnomsorgsdiskurs. Tyngdpunkten har förskjutits från en yttre disciplinering byggd på en tydligt hierarkisk lydnadsprincip mot en betydligt mjukare inre disciplinering där barnet självt skulle internalisera goda normer, i sitt uppträdande följa en "inre röst" hellre än att blint lyda en yttre auktoritet. En i detta sammanhang viktigare skillnad, som talar för att uppfattningen om barnet som socialt projekt bör ses som något nytt för 1930-talet, är att denna fostran ska utformas i enlighet med vetenskaplig expertkunskap, att statsmakten bör engagera sig i denna uppgift genom barnomsorgsinstitutioner som ger föräldrarna stöd i denna fostran, och slutligen att detta engagemang ska omfatta *alla* barn. Vanartiga och socialt missanpassade barn hade länge varit sociala projekt, som med offentliga insatser och på vetenskaplig grund skulle återanpassas till samhället. Nu skrevs också de mest välartade in i det sociala projektet.

Gunilla Halldén kontrasterar denna bild av barnet som projekt mot vad hon beskriver som en mer traditionell syn på barnet som varande, där barnets växande ses som något naturgivet som varken kan eller bör påverkas.⁴² Jag menar att barnet som varande och barnet som socialt projekt snarare bör ses som två sidor av

samma barn, två förhållningssätt som utmärkt kan förenas i samma tankefigur. Skillnaden ligger i åldern på det barn man föreställer sig.

I den äldre agrara tradition som Helene Brembeck beskriver, liksom i barnträdgårdens Fröbel-tradition och i befolkningskommissionens betänkande, gick det en skarp gräns mellan det späda och det något äldre förskolebarnet. Den sociala fostran hade sin tid. Den borde begynna omkring 3 års ålder, då blev barnet ett "socialt" barn och därför också ett socialt projekt. Men dessförinnan var barnet i någon mening "o-socialt", eller kanske bättre uttryckt "pre-socialt". Det betydde inte att dess relationer till omvärlden sågs som oviktiga. Tvärtom betonades, i befolkningskommissionens betänkande och i debattinlägg som Heckschers, dess starka behov av föräldrakontakt och förankring i hemmet. Men spädbarnet hörde ännu inte hemma i barnomsorgens sociala värld. Det var en privatangelägenhet, inte ett offentligt intresse. Och det var denna tankefigur som inte fick plats i Myrdals vision om en barnomsorg som utan problem skulle kunna ta hand om barn också i heldagsvård, också från späda ålder.

Myrdals "sociala" barn var egentligen detsamma som befolkningskommissionens och barnträdgårdsrörelsens. Det var först när barnet närmast sig 3 års ålder som barnomsorgens pedagogiska och psykologiska förtjänster kunde göra sig gällande. Att de likväl accepterade en mer omfattande barnomsorg berodde inte på att de såg också spädbarnet som "socialt". Tvärtom framstår spädbarnet hos Alva Myrdal som nära nog fullkomligt "pre-socialt", enligt Gunilla Halldén så till den grad att dess relationer till föräldrarna saknar betydelse.⁴³ Förklaringen kan nog till en del sökas i Alva Myrdals egen personlighet, uttryckt i hennes redan citerade påpekande att spädbarnsvård är så opersonlig och arbetsam att den med fördel kan överlämnas åt experter; till en del i hennes förankring i den utvecklingspsykologiska tradition, med Arnold Gesell som främsta namn, som såg spädbarnets utveckling som först och främst en mognadsprocess styrd av inneboende, medfödda faktorer. Spädbarnet som Alva Myrdal såg det stod så helt vid sidan av hennes allt överskuggande intresse, den sociala anpassningen, att frågan om dess rätta plats, hemmet eller daghemmet, blev okontroversiell - för att inte säga ointressant.

Sammanfattning

Under 1930-talets första år började ett nytt perspektiv på familj, barn och barnomsorg göra sig gällande i debatten. Detta funktionssociologiska synsätt utgick från att familjen i det moderna industrisamhället hade stora svårigheter att upprätthålla sina tidigare funktioner, i synnerhet den att svara för barnens fostran och anpassning till samhället. Familjen hade inte längre direkt kontakt med vare sig produktionen eller det sociala liv som i stor utsträckning förlagts till en värld utanför hemmets väggar. Familjen hade mer och mer blivit en isolerad ö, som inte längre kunde förmedla en förståelse av sociala sammanhang, av kollektiv gemen-

skap. Därför var det ett viktigt samhällsintresse att skapa nya institutioner för förskolebarnens fostran.

Det funktionssociologiska synsättet spelade stor roll för funktionalistisk bostads- och samhällsplanering. Alva och Gunnar Myrdal förde in det i diskussionen om befolkningsfrågan. Det kom att präglade befolkningskommissionens betänkande om barnomsorgen och fick därmed fotfäste i debatten om barnomsorgen som statligt, socialpolitiskt projekt.

Under 1930-talet vilade debattens huvudlinje stadigt på två väletablerade tankefigurer, barnet och familjen. Barnet hade en självklar förankring i familjen, det var där och bara där det kunde få sina behov av trygghet och stabilitet tillfredsställda. Och familjen bestod lika självklart av fadern-försörjaren och modern-vårdaren som tog hand om barnen i ett välskött hem.

Men barnet var inte bara en privat angelägenhet vars värld begränsades av hemmets väggar. Det var också ett socialt projekt. Från 3-årsåldern var barnets sociala fostran, enligt riktlinjer från pedagogisk och psykologisk expertis, ett offentligt intresse som utsträcktes till alla barn, inte bara till dem som hade särskilda problem och svårigheter i sin uppväxtmiljö. Och om man accepterade den funktionssociologiska analys som tycktes visa att familjen fått allt svårare att ensam svara för denna sociala fostran, då accepterade man också barnomsorgen.

Barnomsorgen skulle dock bara vara ett komplement till familjefostran. Den skulle ges den redan existerande barnträdgårdens form, den skulle ta hand om barnen när de nått den ålder då de kunde tillgodogöra sig social gemenskap, kamratsamvaro och kamratfostran - från omkring 3 års ålder - och under så lång tid per dag som de orkade tillgodogöra sig detta - 3 à 4 timmar.

I direktiven till befolkningskommissionens arbete var frågan om barnomsorg direkt kopplad till de förvärvsarbetande mödrarnas villkor. Det funktionssociologiska perspektivet och fokuseringen på barnet gjorde det möjligt att bryta denna koppling. Frågan om barnomsorgen kunde därmed skiljas från den kontroversiella frågan om den gifta kvinnans, särskilt den gifta moderns, förvärvsarbete. Diskursens huvudlinje, vilande på en bild av barnet som i sin tur säkerligen var påverkad av diskursdeltagarnas bild av kvinnan som maka och mor, förutsatte att den gifta kvinnan stannade hemma hos barnet de första spädbarnsåren för att sedan förvärvsarbeta allra högst halvtid. Barnomsorgen kunde alltså debatteras utan att man ifrågasatte de etablerade tankefigurerna barnet, kvinnan, familjen. Barnomsorg var inte liktydigt med kvinnors förvärvsarbete, hemmens upplösning och rotlösa anstaltsbarn.

Men den funktionssociologiska analys som anammats kunde också leda i en annan riktning. För Myrdals, som förenade analysen med ett tveklöst bejakande av det moderna industrisamhället, var det inte givet att familjen i sin traditionella idealform fortfarande var en funktionell enhet. Det var inte heller givet att barnens vård och fostran i första hand var en angelägenhet för familjen och blott behövde ett kompletterande stöd från barnomsorgen. En barnomsorg som mer eller mindre ersatte familjefostran, som utvidgades till heltid och var öppen också för de yngsta förskolebarnen var fullt tänkbar. Om barnomsorgen byggde på den

tankefiguren, där spädbarnsålderns behov av nära och omfattande föräldrarelationer inte hade samma utrymme, kunde den, fastän fortfarande i huvudsak tillkommen i barnets intresse, samtidigt göra kvinnans förvärvsarbete möjligt.

Men den dominerande tankefiguren var alltså ett barn som först och främst hörde hemma i familjen, i föräldrarnas vård. Låt oss placera in den figuren i Asplunds förklaringsmodell och granska de omgivande nivåerna.

På basnivå kan först konstateras att den vanligast förekommande familjestrukturen inte på något sätt kom i konflikt med tankefiguren. Utanför jordbruket var nio av tio gifta kvinnor hemmafruar, eller arbetade mindre än halvtid. Efterfrågan på arbetskraft var inte särskilt hög. Vid denna tid kunde man till och med fortfarande diskutera om gifta kvinnor över huvud taget hade rätt till förvärvsarbete. Visst fanns det många familjer där kvinnans förvärvsarbete var nödvändigt. Men det var något närmast onormalt, en följd av olyckliga omständigheter. Att hjälpa en sådan familj med barnomsorg var en angelägenhet för fattigvården, alltså en kommunal fråga - inte ett statligt ansvar.

Så långt finns det ingenting i bas eller tankefigur som ens motiverar att det över huvud taget uppstod en diskurs om en statsunderstödd offentlig barnomsorg. Två andra faktorer spelade en avgörande roll: de låga födelsetalen och de nya levnadsvillkor som industrisamhället fört med sig.

För att stimulera till ökat barnafödande skulle barnfamiljerna få stöd och hjälp. Föräldraskapet skulle göras mindre betungande. Och ett sätt att hjälpa var att direkt bistå vid barnets fostran och socialisation, särskilt viktigt i den nya värld där produktion skilts från reproduktion, där hemmet och familjen alltmer framstod som en isolerad enklav i ett komplext samhälle.

I denna barnomsorgens diskurs kan vi se hur modernismen gör sig gällande. Det nya samhället bejakades. Till det, till dess rörlighet och föränderligt skulle barnen socialiseras. Och denna process skulle understödjas genom politiska reformer, genom att professionella institutioner på saklig, vetenskaplig grund bistod föräldrarna och kompletterade familjen.

Nästan övertydlig är denna modernistiska ambition hos Alva och Gunnar Myrdal. Deras synsätt var också alltför radikalt för att vinna någon bred anslutning. När befolkningsutredningen förordade en statligt stödd barnomsorg vars främsta syfte var att bidra till barnets socialisation, och därmed accentuerade en bild av barnet som ett socialt projekt, var det ändå ett modernt projekt man drog upp ritningarna till - om än försiktigt.

Kapitel IV:

Ny utredning med nya perspektiv

Befolkningskommissionens betänkande om barnomsorgen kom aldrig att leda fram till regeringsproposition och riksdagsbehandling. Inom socialdepartementet hade visserligen utbildningsrådet Josef Weijne fått uppdraget att utreda lämpliga former för statsbidrag till barnomsorgen. Men innan han hunnit slutföra sitt uppdrag hade världskriget brutit ut. Förutsättningarna för nya socialpolitiska reformer var inte de bästa. Weijnes förslag blev att låta statsbidragsfrågan vila tills normala förhållanden inträtt, ett förslag i samklang med den i 1938 års statsverksproposition proklamerade "reformpausen".¹

Men debatten om befolkningsfrågan, den som gjort barnomsorgen till något att utreda, avstannade inte under krigsåren. Nativiteten, som ökat något under 30-talets slut, sjönk på nytt under de första beredskapsåren, vilket för en del iakttagare tedde sig ödesdigert - hur skulle det gå med vår framtida försvarsberedskap? Det var framför allt från konservativt håll som regeringen uppmanades att fullfölja den befolkningspolitiskt inriktade socialpolitik som man börjat utforma före krigsutbrottet.²

Opinionstrycket ledde till att regeringen 1941 beslöt att på nytt utreda befolkningsfrågan. 1941 års befolkningsutredning fick dock, till skillnad från befolkningskommissionen som var parlamentarisk, snarast karaktären av expertutredning. De sakkunniga var fyra: Tage Erlander, Alf Johansson, Curt Gyllensvärd och Sten Wahlund.

Utredningen fick stark anknytning till socialdepartementet både genom Tage Erlander som var statssekreterare där, och den bostadspolitiskt engagerade nationalekonomen Alf Johansson som hade god kontakt med socialministern, Gustav Möller. Johansson hade också goda relationer med representanter för den "radikala falangen" i befolkningsfrågan, som makarna Myrdal och Sven Markelius. Den konservativa opinionen företrädde av barnläkaren Curt Gyllensvärd och statistikern Sten Wahlund, från 1943 riksdagsman för bondeförbundet.

Utredningen knöt också till sig delegationer med ansvar för vissa bestämda sakfrågor eller aspekter. Den mest bekanta är den så kallade kvinnodelegationen, med Signe Höjer som ordförande, som efter 1946 skulle arbeta vidare som en egen utredning med slutbetänkandet SOU 1947:46, *Betänkande angående familjeliv och hemarbete*. Sekreterare i delegationen var Brita Åkerman, gift med Alf Johansson.

Av direktiven till utredningen framgick att den bland annat skulle göra en uppföljning och översyn av befolkningskommissionens förslag. Dess delbetänkande om barnomsorgen, SOU 1943:9, *Daghem och lekskolor*, var också

i stora stycken en upprepning av befolkningskommissionens förslag fem år tidigare. Men där fanns samtidigt viktiga skillnader.

Befolkningsutredningen såg, precis som sin föregångare, pedagogiska, sociala och befolkningspolitiska motiv för en satsning på barnomsorgen.

De pedagogiska förtjänsterna var för utredningen så stora att i princip alla barn i åldern 4 till 7 år hade nytta av en halvdags barnomsorg. Och alldeles särskilt gällde detta i städerna, där trångboddhet och trafik annars tvingade barnen att leka på gårdar och bakgator, ”där barnen under okontrollerat inflytande av äldre kamrater ofta lära odygd och mindre goda vanor”.³

De sociala motiven gjorde sig först och främst gällande för barnen till ensamstående mödrar eller mödrar som av andra skäl tvingades förvärsaarbete.

Befolkningspolitiskt var barnomsorgen dels av kvalitativ betydelse, och här sammanföll skälen med de pedagogiska: barnomsorgen gynnade barnens ”allsidiga utveckling och fostran till samhällsdugliga medborgare”.⁴ Men också en kvantitativ befolkningspolitik hade att vinna på barnomsorgen. Den kunde ”lindra de bekymmer och besvär som barnens ankomst kan föra med sig”, och därmed göra föräldraskapet till ett lättare val.⁵

Barnomsorgen en arbetsmarknadsfråga

Så långt följde befolkningsutredningens resonemang av år 1943 helt och fullt befolkningskommissionens från 1938. Men man lade fram ytterligare ett argument, så starkt att det motiverade att barnomsorgen fick ett särskilt delbetänkande, något som inte varit planerat från början:

”Utredningen hade helst sett, att förslaget om statsbidrag till den halvöppna barnavården hade kunnat framföras av utredningen i det sammanhang, där det enligt utredningens mening hör hemma. Utredningen anför nämligen att den har för avsikt att framlägga förslag om olika åtgärder avsedda att lätta hemmens arbetsbörda. Det hade tätt sig naturligt att betrakta stödåtgärder för den halvöppna barnavården som ett led i utredningens strävanden att underlätta hemarbetet. När utredningen likväl ansett sig böra bryta ut förslaget om stöd till den halvöppna barnavården ur sitt sammanhang, har detta skett på grund av senaste tidens utveckling på arbetsmarknaden. Denna har nämligen visat en stark tendens att öka kravet på kvinnornas deltagande i förvärsaarbetet.”⁶

Att också kvinnorna behövdes på arbetsmarknaden var i första hand ett akut problem på de platser där krigsindustrin expanderat under beredskapsåren. Det visade remissyttrandena från länsarbetsnämnder och från statens arbetsmarknadskommission. Befolkningsutredningens förslag var därför till en del direkt utformat för att lösa detta akuta, lokala och av beredskapen direkt beroende behov

av barnomsorg. Man föreslog sålunda att riksdagen redan under löpande budgetår (1943/44 - utredningsförslaget kom att behandlas under 1943 års höstriksdag) skulle bevilja statsbidrag ”för driftskostnaderna till nyinrättad anstalt, om Statens arbetsmarknadskommission med hänsyn till ifrågavarande ords behov av kvinnlig arbetskraft tillstyrkt dess inrättande”.⁷

Detta var något helt nytt. Barnomsorgen var inte längre bara en pedagogisk, socialpolitisk eller befolkningspolitisk fråga, den hade också en direkt arbetsmarknadspolitisk betydelse. Och arbetsmarknadens intressen ansågs väga så tungt att arbetsmarknadskommissionen föreslogs bli den instans som avgjorde vilka barnstugor som skulle få bidrag.

Ser man befolkningsutredningens delförslag isolerat, kan det naturligtvis uppfattas som en extraordinär åtgärd, helt och hållet beroende av beredskapens speciella förhållanden. I viss mån var det också så - men inte enbart. Befolkningsutredningen föreslog nämligen också att riksdagen, även om man i rådande läge knappast kunde besluta om omfattande bidrag till barnomsorgen i dess helhet, likväl borde fatta ett principbeslut om formerna för statsstödet framtida utformning. Detta främst för att kommunerna, med principbeslutet som stöd, lättare skulle kunna planera för en utbyggnad av barnomsorgen när den ekonomiska situationen normaliserats.

Detta principförslag var inte, som delförslaget, direkt relaterat till ett behov av kvinnlig arbetskraft som berodde på beredskapstidens särskilda förhållanden. Det var inte tal om att statsbidragen, på sikt, enbart skulle utgå till nyinrättade barnstugor på de orter där arbetsmarknadskommissionen ansåg behovet särskilt stort. Men befolkningsutredningen såg ändå, på ett helt annat sätt än befolkningskommissionen, barnomsorgen som något som inte bara var av betydelse för barnen. Den var ofrånkomligen sammankopplad med förvärvsarbetet, med industrins behov av arbetskraft och med kvinnornas önskan att kunna kombinera moderskap och förvärvsarbete.

Stöd till daghemmen - med nya argument

Befolkningskommissionen hade uttryckligen hävdats att statens stöd till barnomsorgen borde begränsas till halvdagsomsorgen, med motiveringen att det endast var den som direkt såg till barnens bästa. Därför hade man också föreslagit en bidragsform där statsstödet utgick med ett bestämt belopp per barn och dag, lika för halvdagsinstitutionerna, barnträdgårdarna, och de heldagsinstitutioner, daghem, som erbjöd barnen motsvarande pedagogiska verksamhet. Daghemmen fick alltså ingen extra kompensation för att deras driftskostnader var betydligt högre på grund av större personal, att barnen där måste få mat under dagen och att lokalerna var mer kostsamma.

Befolkningsutredningen vände upp och ner på detta. Den föreslog bidrag dels till lönekostnaderna, dels i form av kostbidrag. Därmed fick daghemmen

kompensation för sina merkostnader och likställdes med barnträdgårdar och lekskolor.

Som redan nämnts byggde befolkningsutredningens betänkande i stora stycken på befolkningskommissionens arbete. Likt föregångaren gjorde man en tydlig åtskillnad mellan heldags- och halvdagsomsorgen, där det bara var den sistnämnda som kunde rekommenderas om man såg till barnens bästa:

”Det torde ha framgått, att hel- och halvdagsvården teoretiskt stå i visst motsatsförhållande till varandra, i det den förra vårdformen måste betraktas som en nödfallsutväg, under det att den senare är önskvärd som ett komplement till uppfostran av småbarn i hemmet.”⁸

Men likväl föreslog man statsbidrag även till denna vårdform. Det kunde tolkas som en inkonsekvens, en motsägelse - något som befolkningskommissionen undvikt genom att kategoriskt förklara att det endast var halvdags barnomsorg som borde bli föremål för statligt stöd. När den proposition som följde på befolkningsutredningens betänkande debatterades i riksdagen, var det också flera talare som vände sig mot vad man uppfattade som inkonsekvens.

Som redogörelsen för riksdagsdebatten så småningom kommer att visa, hade utredningens talesmän svårt att försvara sin uppfattning på ett motsägelsefritt sätt. Ändå var inkonsekvensen åtminstone delvis skenbar. Det var rimligen detta som utredningen uttryckte när man (i citatet ovan) kallade motsatsförhållandet teoretiskt. I praktiken var många mödrar tvungna att arbeta, och för deras barn var daghemmen trots allt att föredra. Om de inte direkt kunde rekommenderas, var de ändå långt bättre än alternativen. I värsta fall kunde barnen placeras i fosterhem eller barnhem och helt skiljas från sin egen mor.⁹

Men denna omtanke om barnen var ändå bara ett av flera skäl för en heldags barnomsorg. Och detta var en viktig skillnad i förhållande till halvdagsvården. För den vårdformen var barnens bästa det allt överskuggande argumentet, även om kvalitativt befolkningspolitiska skäl också kunde anföras. För ett stöd till heldagsomsorgen kunde befolkningsutredningen anföra fyra argument.

För det första var den alltså till för barnens skull - inte för alla barn, men för dem som till följd av mödrarnas tvungna förvärvsarbete befann sig i en socialt utsatt situation.

För det andra menade utredningen att det kvantitativt befolkningspolitiska argumentet vägde särskilt tungt när det gällde förvärvsarbetande kvinnor:

”För den förvärvsarbetande modern måste vissheten om att barnets ankomst hindrar henne från att fortsätta sitt förvärvsarbete, vara ett av de i nativitetshänseende mest återhållande motiven. I den mån man kan skapa en social hjälpmöjlighet, som reducerar anledningarna till dylika farhågor, har man samtidigt vidtagit en åtgärd av positivt befolkningsfrämjande innebörd.”¹⁰

För det tredje var de arbetsmarknadspolitiska skälen visserligen ovanligt påtagliga just under beredskapsåren, men de skulle inte försvinna när krisen var över:

”Väl vore det önskvärt, att varje moder hade möjlighet stanna i hemmet för att vårda sitt barn. I praktiken måste man emellertid räkna med att det inom överskådlig framtid kommer att finnas ett ej ringa antal mödrar, som icke kunna uppgiva sitt yrkesarbete, utan att familjens ekonomiska standard högst väsentligt sänkes, och vilkas arbete i förvärvslivet av andra skäl är önskvärt ur produktionens synpunkt.”¹¹

För det fjärde fanns det, när frågan sågs ur de förvärvsarbetande mödrarnas synpunkt, rättviseskäl för ett stöd också till heldags barnomsorg. Det handlade inte om rättvisa i det avseendet att kvinnan, likaväl som mannen, hade rätt till förvärvsarbete. Av de hittills anförda citaten står det väl klart, att utredningen såg det som både självklart och önskvärt att en gift kvinna i normalfallet stannade hemma och skötte hem och barn. Nej, vad rättvisan fordrade var att också de mödrar som inte hade råd att anställa barnsköterska eller hembiträde skulle få tillträde till normala anställningsformer inom industri- eller tjänstesektorn. De skulle inte vara hänvisade enbart till tunga och dåligt betalda deltidsarbeten på morgnar och kvällar, som tvätt och städning.¹²

Detta faktum, att flera argument talade för heldags barnomsorg jämfört med halvdags, gav frågan om den offentliga barnomsorgen en alldeles speciell laddning. 1938 hade befolkningskommissionen gjort det enkelt för sig genom ställningstagandet att staten enbart skulle stödja den pedagogiskt motiverade halvdagsomsorgen, för alla barns bästa. Socialpolitiska insatser var inte statens angelägenhet. Arbetsmarknadsskäl och rättviseargument diskuterades över huvudet taget inte.

Redan detta ställningstagande väckte invändningar. Flera debattörer invände mot att staten skulle stödja en verksamhet som kunde verka upplösande på hemmet och familjen.¹³ Till detta kom kostnadsfrågan. Skulle man behöva använda skattemedel för att utbilda och avlöna barnens fostrare? Det som kvinnor klarat av i alla tider?¹⁴

Så länge statsstödet reserverades för lekskolorna kunde den första invändningen bemötas med att det alls inte var fråga om att ersätta hemuppfostran, blott att komplettera den. Kostnadsfrågan var besvärligare, ty även om man i princip godtog lekskolans förtjänster gällde det att acceptera kostsamma reformer idag i utbyte mot immateriella vinster - lyckligare och mer välanpassade barn - i en avlägsen framtid.

För daghemmen talade flera skäl. De kunde, på ett annat sätt än lekskolorna, vara till gagn för både befolkningsutvecklingen och arbetsmarknaden - alltså inte bara för det enskilda barnet utan för nationen. Tidsperspektivet blev ett annat: när arbetsmarknaden påverkades kunde man ganska snart hoppas på gynnsamma

effekter i form av ökad industriproduktion. Men samtidigt blev det svårare att avvärja anklagelserna om barnomsorgen som hot mot hem och familj. Och svårigheterna blev inte mindre av att befolkningsutredningen höll med om att vårdformen inte var önskad. Den var betänklig, riskfylld och i grund och botten en nödfallsutväg.¹⁵ Likväl föreslog man att även daghemmen borde få statligt stöd.

Den familj som daghemmens kritiker ville värna om var enförsörjarfamiljen, hemmafrufamiljen - den där mannen förvärvsarbetade och kvinnan hade ansvaret för hemmet och barnen. Befolkningsutredningen delade helt och hållet denna familjesyn. Så borde det vara. Men vad befolkningsutredningen, till skillnad från kritikerna, öppet erkände var att detta ideal låg utom räckhåll för många familjer.

Daghemmen var inte den enda tänkbara lösningen. Direkta bidrag kunde göra det möjligt för åtminstone spädbarnsmödrar att avstå från förvärvsarbete för att i stället stanna hemma hos barnet. En sådan lösning vore enligt utredningen i princip att föredra - men den låg tyvärr inte inom räckhåll inom rimlig tid.¹⁶ Alltså nödgades man acceptera daghem, också för spädbarn, eftersom alternativen var ännu sämre.

Det var ingen enkel position utredningen manövrerat sig in i. Man såg som sitt ideal barnets fostran i hemmet, hos modern, kompletterad med halvdagsomsorg, lekskola, från det att barnet blivit 4 år. Men samtidigt visste man att idealet inte alltid kunde förverkligas - därför måste också heldags barnomsorg stödjas. Samtidigt som mödrarna borde avstå från förvärvsarbete för att i stället stanna hemma, skulle staten alltså understödja deras möjligheter att yrkesarbeta. Nödfallsutvägen var inte mera katastrofal än att den kunde permanentas, eller åtminstone accepteras på ganska lång sikt. Och för denna lösning talade inte enbart sociala skäl, utan även hänsynen till arbetsmarknadens behov.

De olika argumenten kunde lätt spelas ut mot varandra. Och kritikerna, till daghem eller till barnomsorg över huvud taget, utnyttjade också möjligheten, till exempel genom att hävda att det vore fel att låta arbetsmarknadsintressen avgöra hur barnen skulle vårdas och fostras. Detta skulle också visa sig i den fortsatta debatten om befolkningsutredningens förslag.

Remissyttranden för och emot

Befolkningsutredningen var dock inte ensam om att förorda stöd både till de önskvärda lekskolorna och de oönskade men nödvändiga daghemmen. Till utredningens arbetsmaterial hörde remissyttrandena över befolkningskommissionens betänkande från 1938. Flera remissinstanser hade då invänt mot att kommissionen inte föreslagit stöd också till heldagsomsorgen, just med motiveringen att daghem för barn, vars mödrar var tvingade till förvärvsarbete, trots alla brister ändå var en överlägsen lösning jämfört med den bristfälliga vård

de faktiskt fick. Bland dessa instanser fanns den i sammanhanget tungt vägande Socialstyrelsen.¹⁷

Behovet av stöd även till daghemmen hade också understrukits av socialdemokratiska kvinnoförbundet. I ett brev till utredningen redovisade de socialdemokratiska kvinnorna resultatet av en enkät bland landets kvinnoklubbar, där frågan gällde vilka politiska åtgärder som skulle ha störst inverkan på befolkningsutvecklingen. Speciellt i storstäderna hamnade daghem högt på listan.¹⁸ Befolkningsutredningen kom också uttryckligen att hänvisa till denna skrivelse när man konstaterade att heldagsvården inte bara var en nödvändighet i beredskapstidens krisläge, utan säkerligen också längre fram i tiden.¹⁹

När så befolkningsutredningens betänkande gick ut på remiss, var reaktionerna av samma karaktär som fem år tidigare. Återigen fanns invändningar mot varje form av offentlig barnomsorg som ett hot mot hemmet och familjen. ”Utredarna sväva bort från de fundamentalaste livsprinciperna”, skrev kommunalfullmäktige i Bondkyrko socken, Uppland, som också kritiserade institutionerna för att de inte kunde ge något ”manligt inslag i fostran”.²⁰ Invändningen är intressant. Den föregriper en debatt, förd sedan 1960-talet och fortfarande aktuell, om behovet av manlig personal och manliga förebilder. Likväl är det svårt att förstå logiken bakom resonemanget: om familjefadern befinner sig på sitt arbete kan det inte spela så stor roll om hans barn är hemma eller på daghem - hans möjlighet att vara ett manligt inslag i fostran är lika liten i båda fallen.

De flesta remissinstanser ställde sig dock bakom grundtankarna i utredningens förslag. Socialstyrelsen, som ju redan 1938 hävdade att både halvdags- och heldagsomsorgen borde få statligt stöd, instämde på denna punkt med utredningen, men uttryckte samtidigt i sitt remissvar mycket tydligt den dubbla inställning som också var utredningens: att barnomsorg samtidigt var önskvärd (i halvdagsform) och en beklaglig nödlösning (på heltid).

”När befolkningsutredningen betecknar halvdagsomsorgen såsom önskvärd, vill Socialstyrelsen helt ansluta sig till detta uttalande och ytterligare kraftigt understryka, att halvdagsvården innebär en mycket lycklig komplettering av samhällets anordningar till främjande av en lycklig utveckling för barn och föräldrar.”²¹

Men halvdagsomsorgen löste inte problemen för de förvärvsarbetande mödrarna, och de var både en socialpolitisk och arbetsmarknadspolitisk realitet. Socialpolitiskt, därför att många mödrar - först och främst de ensamstående, men också andra - av familjeekonomiska skäl var tvungna att arbeta. Arbetsmarknadspolitiskt, därför att giftermålsfrekvensen var stadigt stigande och tillgången på ogifta kvinnor som kunde fylla arbetsmarknadens behov i motsvarande grad sjönk.

Deltidsarbete för mödrar vore den bästa lösningen, skrev Socialstyrelsen. Deltidsarbete skapade visserligen särskilda problem för arbetsmarknaden och kunde knappast omedelbart genomföras i större skala. Därför var daghemmen

nödvändiga. Men, påpekade Socialstyrelsen samtidigt, ju förr de kunde undvaras, desto bättre vore det:

”Som en sammanfattning vill styrelsen uttala, att statsmakterna i överensstämmelse med befolkningsutredningens förslag böra främja såväl heldags- som halvdagsomsorgen, men att den förra vårdformen bör betraktas som en nödfallsutväg, vilken man snarast möjligt bör söka utvägar att kunna komma ifrån.”²²

Flera remissinstanser hade, även om de i stora drag instämde med utredningen, gärna sett ett förtydligande av problematiken kring heldags- respektive - halvdagsomsorg, i ena eller andra riktningen. En samtida utredning, socialvårdskommittén, ansåg således att befolkningsutredningen sett alltför bekymmerslöst på daghemmen. Det hade varit värt, påpekade kommittén, att mera ingående behandla andra stödformer till barnfamiljerna, till exempel någon form av bistånd som gjorde det möjligt för mödrar att avstå från förvärvsarbete.²³ Barnvårdsnämnden i Nybro, Kalmar län, menade å sin sida, liksom Blekinge barnavårdssällskap, att stödet till daghemmen var betydligt mer angeläget än ett stöd till halvdagsomsorgen och därför borde fått en mer framskjuten plats.²⁴

Regeringens proposition: ett svårtolkat aktstycke

Befolkningsutredningens betänkande kom i februari 1943. I oktober följde, efter remissomgången, regeringens proposition i frågan. Det är en relativt kort tid, om man tänker på den principiella betydelsen: att staten utvidgade sitt ansvarsområde till att omfatta också förskolebarnens vård och fostran. Det är möjligt att regeringen ansåg det viktigt med snabba åtgärder för att komma tillrätta med beredskapstidens speciella problem, särskilt att säkra tillgången på arbetskraft. Propositionen tog nämligen endast upp utredningens delförslag: stöd till nyinrättade barnomsorgsinstitutioner eller avdelningar, på de platser där arbetsmarknadskommissionen bedömde att det fanns behov av kvinnlig arbetskraft. Att, som utredningen föreslagit, också lägga fast principerna för ett framtida statsstöd var, förklarade departementschefen, mindre lämpligt. Det var bättre att återkomma till den frågan när man också hade erfarenheter av det kristidsbetingade stödet att bygga beslutet på.²⁵

Men departementschefen, Gustav Möller, kommenterade naturligtvis i propositionen också grundtankarna i förslaget. De kommentarerna visar, menar jag, att Möllers syn på den offentliga barnomsorgen var en annan än befolkningsutredningens.

För befolkningsutredningen motiverades den offentliga barnomsorgen i första hand av de pedagogiska och kvalitativt befolkningspolitiska skälen. Barnomsorgen, i halvdagsform, var bra för *barnen* och, i princip, för *alla* barn.

Socialministern erkände i och för sig detta argument. Men det skedde i en kort passus om åtta rader, där han dessutom hann med att föra fram den inom socialdemokratien utbredda och seglivade uppfattningen att den pedagogiskt motiverade barnomsorgen, lekskolorna och barnträdgårdarna, var en sorts lyxinstitutioner för bättre folks barn.²⁶ Och även om Möller medgav att också andra barn kunde ha behållning av lekskolan, står det helt klart att det var barnomsorgen som socialpolitisk åtgärd som först och främst intresserade honom: offentlig barnomsorg som stöd till de arbetarfamiljer där moderns förvärvsarbete var nödvändigt. Här återkom alltså tanken från hans direktiv till befolkningskommissionen: att barnomsorgen i första hand skulle underlätta tillvaron för de förvärvsarbetande mödrarna.

I sitt resonemang talade Möller lika mycket om mödrarna som om barnen. Det var de som skulle hjälpas, deras arbete som skulle underlättas.²⁷ Indirekt gynnade detta också barnen: om mödrarnas situation underlättades, kunde de ”med större energi och glädje kunna ägna sig åt omvårdnaden av sina små.”²⁸

Centralt i Gustav Möllers tankegång var att han såg mödrars förvärvsarbete som något självklart. En diskussion om den frågan blev, hävdade han, av rent akademisk karaktär. Allt fler kvinnor förvärvsarbetade, och samhällets uppgift var att se till att förvärvsarbetet varken blev ett hinder för föräldraskap eller till skada för barnen, fysiskt eller psykiskt.²⁹

Nu var det ju just detta sista, omsorgen om barnens fysiska och psykiska hälsa, som gjorde många bedömare tveksamma eller helt negativa till daghemsvård och särskilt då för de yngsta barnen. När det gällde spädbarn på daghem medgav Möller att det skapade ”vanskligheter”, men han såg likväl spädbarnsavdelningar som nödvändiga, eftersom också spädbarnens mödrar kunde vara tvingade till förvärvsarbete.³⁰ När det gällde de äldre barnen tonade Möller ner problemen ytterligare, antingen för att han fann dem överdrivna eller för att han menade att en utebliven satsning på daghem skapade andra och ännu större bekymmer:

”Vad daghemsvården för äldre barn beträffar ha icke de farhågor, som yppats, varit så starka som beträffande daghemsvård för spädbarn. Dock har från flera håll i likhet med vad befolkningsutredningen gjort, understrukits, att även denna vård måste betraktas som en nödfallsutväg, för de fall då förvärvsarbete är en nödvändighet för en moder. Det har dels framhållits, att det ur barnens synpunkt icke kan vara lyckligt, att dessa icke äro under moderns vård, dels att förvärvsarbete för mödrarna är synnerligen ansträngande, då barnen äro små. Då emellertid näringslivet tar de gifta kvinnornas arbetskraft i anspråk i allt större utsträckning, får detta faktum bilda utgångspunkten vid bedömandet av det sociala värdet av daghem. Daghemmet blir då den hjälp samhället erbjuder dessa kvinnor för att sätta dem i stånd att skaffa och uppfostra barn.

Skapas icke dylika institutioner, kan följderna bli antingen att familjen uraktlåter att skaffa barn eller uppskjuter

detta så länge som möjligt eller att, i de fall då familjen skaffar barn, dess ekonomiska standard sjunker, vilket i regel medför psykologiska reaktioner av icke önskvärd art. I de icke få fall, då modern ändock av ekonomiska skäl pressas till arbete, blir detta vanligen hjälparbete, och barnen blir utan tillsyn eller under tillsyn av grannar och släktingar, då modern är i arbete. Jag finner, att, trots de betänkligheter som anförts beträffande daghemsvården, situationen är sådan att denna vårdform för ett stort antal föräldrar och barn icke är en nödlösning utan den bästa till buds stående lösningen i deras speciella fall.”³¹

Inte en nödlösning, men den bästa till buds stående lösningen - de orden skulle återkomma i barnomsorgsdebatten. Men vad var det egentligen Gustav Möller ville säga? Lekte han bara med ord?

En nödlösning är väl - om tonvikten läggs på ”nöd” - den bästa till buds stående lösningen. Börjar båten läcka till sjöss får man göra en provisorisk tätning så gott man kan, även om den läcker en smula, även om den inte kan hålla så länge. Men den bästa till buds stående lösningen behöver inte vara en nödlösning: Går båten läck i hamn, kan man välja mellan den provisoriska lagningen och att ta upp båten och göra jobbet från grunden.

Befolkningsutredningen tog i sitt betänkande visserligen upp arbetsmarknadsfrågor och de förvärvsarbetande mödrarnas situation, men det centrala i framställningen var hela tiden barnen. Med det perspektivet, med den tidens kunskap och värderingar blev heldagsomsorgen en nödlösning.

Den var välmotiverad. Utredningen hade goda skäl att anta att många barn fick undermålig vård och tillsyn. I värsta fall ett ögonkast i förbifarten av en måttligt intresserad grannfru. I bästa fall en plats på något av de få daghem som redan fanns - men de var inte alltid så särskilt lämpade för sin uppgift, det visade en inspektionsresa som läkaren Lars-Åke Sterner gjorde för utredningens räkning. Ett exempel från Göteborg, visserligen från den sämre halvan men inget isolerat fall, beskrevs så här:

”Gårda skolbarnhem: Mottager i heldagsvård 10 barn i åldern 3-7 år och 10 skolbarn i åldern 7-14 år. Institutionen belägen i en gammal fastighet, som tillhör KFUK. Endast 2 rum finnas, av vilka det ena praktiskt taget endast kan kallas tambur. Dystra lokaler. Skolbarn och småbarn vistas tillsammans i dessa rum. Isoleringsrum saknas. Primitivt toaletterum. Britsar saknas och barnen få sova på sofflock, som läggs upp på stolar. Föga lekmaterial. Läkarkontroll saknas. Personalen utbildad. Öppet 6.30-18.00. Avgift 35 öre per dag, lika för alla.”³²

Erkände man att verkligheten för många barn såg ut på det sättet var det rimligt att tala för en nödlösning som inte bara skulle ge flera platser i

barnomsorgen utan också högre kvalitet: till statsbidraget var knutet villkor om, till exempel, personalens utbildning och bidraget kopplades också till en statligt inspektion som skulle tillse att standarden låg på en acceptabel nivå. Nödlösningen var försvarbar, även om man egentligen önskade en annan lösning, en som skulle förverkligas den dag man fick tid och råd.

Men samtidigt innebar nödlösningen ofrånkomligen att staten sanktionerade och understödde något man i grunden ogillade: småbarnsmödrars heltidsarbete. Det var detta som kritikerna sköt in sig på (vilket i sin tur innebar att de i praktiken blundade för hur många barn faktiskt hade det). Det var en debattsituation som påminner om en diskussion på 90-talet: ska man dela ut rena sprutor till narkotikamissbrukare för att därigenom reducera risken för HIV-smitta? Ska den vällovliga kampen mot smittspridning ställas i förgrunden, eller ska myndigheterna inte på något sätt underlätta missbruk, inte ens till priset av att en dödlig sjukdom sprids?

Bilden av daghemmen som nödlösning skapade problem för dem som ansåg att de, fastän oönskade, trots allt var nödvändiga. Var det detta problem Gustav Möller ville komma ifrån, genom att helt enkelt vägra att använda begreppet? Det är möjligt. Men troligare är att han faktiskt såg barnomsorgen på ett annat sätt än utredningens. När han i sin proposition resonerade kring de förvärvsarbete mödrarnas villkor var det inte förvärvsarbetet som var problemet, utan bristen på sådana sociala stödåtgärder som kunde göra det möjligt att förena förvärvsarbete och moderskap. För honom tycks offentlig barnomsorg inte varit något som i första hand rörde barnen och deras utveckling, utan i lika mån en angelägenhet för mödrarna och dessutom en anpassning till en ofrånkomlig utveckling på arbetsmarknaden. De pedagogiska skälen hade för Möller inte något försteg framför andra. Var det några skäl som sattes i förgrunden var det de sociala, omsorgen om arbetarklassens mödrar. Och i det perspektivet, där barnen inte längre självklart stod i centrum utan där barnomsorgen sågs som en lösning också för andra "intressenter", var det efter en sammanjämkning av alla inblandades intressen inte längre så självklart att barnomsorg, också på heltid, var blott och bart en nödlösning.

Statsutskottet tillstyrkte bifall till propositionen,³³ och i november togs frågan upp till diskussion i kamrarna.

Riksdagsdebatten

I första kammaren gick förhandlingarna fort. Som redan nämnts, hade socialministern i sin proposition avstått från att följa befolkningsutredningens förslag att inte bara ge ett kristidsbetonat stöd till barnomsorgen utan också fatta ett principbeslut om framtida statsbidrag. I båda kamrarna låg nu en socialdemokratisk motion som yrkade att riksdagen gick längre än propositionen och fullt ut följde utredningens förslag.³⁴ En av motionärerna, Bengt Elmgren, talade i kammaren för ett sådant beslut och detsamma gjorde partikamraten Oscar Olsson

som i utskottet reserverat sig till förmån för motionen. Ytterligare ett par inlägg gjordes, men någon egentlig debatt var det aldrig tal om. Kammaren biföll, i enlighet med statsutskottets förslag, propositionen.³⁵

I andra kammaren blev debatten livligare. Även här talade en av de socialdemokratiska motionärerna, Disa Västberg, för ett långsiktigt principbeslut. Men de väsentliga debattämnen var andra. Det var i andra kammaren som debattörerna sköt in sig på den svaga punkten i utredningens och propositionens förslag, statligt stöd såväl till den allmänt önskade och lyckosamma lekskolan som till de i grund och botten oönskade daghemmen. Den blottan var tacksam att utnyttja för dem som tog avstånd från allt som luktade "kollektiva tankegångar" i barnuppfostringsfrågor, som fann det höjt över all diskussion att ingenting kunde ersätta moderns omsorg om sitt barn.

Höjt över all diskussion i detta sammanhang, vill säga. På andra håll, främst inom utvecklingspsykologins psykoanalytiska tradition, diskuterades och formulerades just vid denna tid teorier om relationen mellan mor och barn. Men även om man kan hitta spår av denna vetenskapliga diskussion också i den svenska barnomsorgsdebatten (mera härom nedan) skulle genomtänkta teorier om moderns särskilda betydelse för barnen - bortsett då från amningens fysiologiska förtjänster - inte på allvar börja spridas förrän i skarven mellan 40- och 50-tal. Uppfattningen att mödrar besitter alldeles särskilda kvaliteter i omsorgs- och uppfostringsfrågor grundades 1943 snarare på tradition och/eller fördomar - en konservativ uppfattning om familjen, barnet och kvinnan.

Man kunde då vänta sig att representanter för högern eller bondeförbundet var de som ivrigast värnade om hemmet och familjen. Men så var inte fallet - den mest värtalige företrädaren för hemmet, för mödrarnas unika fostrarkvaliteter och mot kollektivistiska tankar var socialdemokraten Harald Hallén.

Prosten Hallén höll en sannskyldig predikan mot, som han uttryckte det, de krafter som var i farten för att luckra upp hembegreppet. Han var bekymrad över den utveckling som ägt rum:

"Man har nu också faktiskt kommit dithän, att familjerna skulle kunna till kollektiva institutioner överlåta sina barns fostran under de fjorton första levnadsåren genom att först skicka barnen till spädbarnskrubbor, sedan till lekskolor och slutligen till eftermiddagshem för barn i skolåldern."³⁶

Det kunde inte vara riktigt, sade Hallén. Samhället borde istället göra det möjligt för mödrarna att själva ta hand om sina barn. Hallén var nämligen övertygad om att en mor, just genom att vara mor, hade speciella förutsättningar att vårda och fostra sina barn; förutsättningar som ingen pedagogisk eller psykologisk utbildning kunde ersätta.

Hallén gjorde sig också till tolk för, som han sade, "de djupa leden" när han hävdade att arbetarkvinnor snarare ville ha hjälp att kunna vara hemma med barnen, inte en möjlighet att skicka bort dem, "som en del damer tycks tro". Det

var en antydning om ett klassintresse i frågan, om att de ofta välutbildade yrkeskvinnor som talade för en utbyggd barnomsorg såg på barn, familj och föräldraskap med andra ögon än arbetarklassen.

I en smula inlindade ordalag talade Hallén istället för någon form av bidrag till barnfamiljerna, som skulle göra det möjligt för mödrarna att stanna hemma hos barnen. Det var en tanke som också diskuterats i propositionen. Enligt befolkningsutredningens betänkande kunde barnomsorgens bruttokostnader uppgå till så mycket som 4 kronor och 87 öre per barn och dag. Om en familj med två eller kanske tre barn i förskoleåldern fick motsvarande summa i bidrag, skulle det naturligtvis vara ett betydelsefullt tillskott till familjeekonomin. Vad som aldrig sades, men ändå måste stått klart för alla, var att totalkostnaderna för kontantbidrag skulle bli mycket högre än kostnaderna för statsbidrag till barnomsorgen. Att daghems- och lekskoleplatser inte alltid räckte till utan fick fördelas enligt någon form av kösystem, kanske med inslag av behovsprövning, var en sak - ett kösystem för att bli berättigad till ett bidrag var något helt annat.

Andra talare kritiserade både utredning och proposition för att de tagit alltför stor hänsyn till arbetsmarknadens intressen. Bakom den kritiken låg uppfattningen att den som bejakade gifta småbarnsmödrars förvärvsarbete samtidigt blundade för den påfrestning detta innebar för både mödrar och barn. Ty fortfarande var det en självklarhet att kvinnors förvärvsarbete betydde kvinnors dubbelarbete. Den bilden målades ogenerat upp av Viktor Mårtensson (s):

”Inom industrien börjar arbetet i regel klockan 7 på morgonen. Om en gift kvinna med minderåriga barn skall börja arbetet vid denna tidpunkt, måste hon i regel stiga upp minst ett par timmar tidigare. Hon har nämligen en hel del arbete att utföra i hemmet, innan hon lämnar detta. Sedan skall hon göra barnen i ordning och forsla dem till barnhem eller barnkrubba. Först därefter kan hon gå till det industriella arbetet. Dessa kvinnor ha sedan att utföra ett i många fall ganska ansträngande arbete under en arbetstid av åtta timmar. När denna arbetsdag är slut, skall en sådan kvinna först hämta barnen på barnkrubban och ta dem hem, sedan skall hon sköta hem och barn.”³⁷

Mårtensson tog för den skull inte kategoriskt avstånd från vare sig barnomsorg eller kvinnors förvärvsarbete. Han förordade bifall till propositionen, och hans lösning på problemet med kvinnors dubbelarbete var ökade möjligheter till deltidstjänst.

Kritisk mot att arbetsmarknadssynpunkter fått stor plats var också Ebon Andersson (h).³⁸ Andersson - själv en välutbildad yrkeskvinna - var i och för sig inte motståndare till propositionen. Tvärtom menade hon att man på ett par punkter närmast varit för snål. Det var inte självklart att bara nya institutioner skulle ha bidrag; det var också angeläget att ställa höga kompetenskrav på personalen. Men hon varnade samtidigt, om än inte lika vältaligt och dramatiskt

som Harald Hallén, för en utveckling där daghemsfostran blev ett ideal - för Andersson var idealet att barnen i största möjliga utsträckning uppfostrades i goda hem.

Torsten Eriksson (s), som talade för statsutskottets förslag, gav sig inte in i någon debatt om principer. För honom var förslaget att se som en kristidsåtgärd, och principfrågorna borde därför vänta till ett senare tillfälle.³⁹ Försvaret för barnomsorgen kom från två andra talare, liksom kritikerna både från höger och från vänster. Typiskt nog bemötte de egentligen inte kritiken mot daghemmen - de framhöll istället lek skolans förtjänster.

Herbert Lundh (h) kände inte alls någon ängslan för att barnomsorgen, åtminstone inte lek skolan, konkurrerade med hemmen. Tvärtom, sade han - den kompletterade på allra bästa sätt hemmets fostrande gärning.⁴⁰

Tage Erlander (s), som hade något av en dubbelroll - som befolkningsutredningens ordförande stod han bakom dess förslag om en långsiktig principlösning, som statssekreterare i socialdepartementet var han knuten till propositionens mer provisoriska delförslag - lade upp sitt anförande på ett liknande sätt. Problemet att försvara statsbidrag både till den önskade halv dags- och den oönskade heldagsomsorgen tycks dock ha blivit övermäktigt - motsägelsorna duggade tätt.⁴¹

Erlander konstaterade att daghemmen inte var helt lyckade, i synnerhet inte för de minsta barnen. För barn under ett år vore det önskvärt att modern själv kunde ta hand om dem, ur både hemmens och samhällets synpunkt. Och han förutskickade reformförslag som skulle göra det möjligt också för ensamstående mödrar att själva vårda sina barn.

Men i samma andetag förklarade han att arbetsmarknadspolitiska skäl kunde göra det nödvändigt med daghem också för spädbarn. Och för de något äldre förskolebarnen var det ingen mening med att lägga fram

”...förslag till ideallösningar, som icke stämma överens med det samhälle, i vilket vi befinna oss. Detta samhälle har åtminstone för närvarande behov av den kvinnliga arbetskraften, ett behov som man på ett eller annat sätt bör tillgodose.”⁴²

Det var alltså ett samhällsintresse att mödrarna själva kunde fostra och vårda sina barn, och ett samhällsintresse att tillvarata också mödrarnas arbetskraft - intressen som uppenbarligen kolliderade. Erlander sökte lösa dilemmat genom att framhålla, att daghemsvården egentligen inte skulle bli så omfattande:

”...vad man talar om är att öppna möjligheter för pedagogisk påverkan på barnen under en relativt kort tid av dagen. Vi ha talat om sex timmar om dagen i vissa fall, där det av arbetsmarknadsskäl är motiverat. Men var och en, som sysslat med dessa ting, vet, att i regel omspanner lek skolan icke så stor del av dagen.”⁴³

I Erlanders version blev den kritiserade heldagsomsorgen hastigt och lustigt förvandlad till lekskolevistelse, möjligen utsträckt så långt som till sex timmar om dagen. Det är en beskrivning som gränsar till det ohederliga - det är möjligt att "vi" - utredningen? - under arbetets gång talat om sex timmar, men i betänkan- det, liksom i propositionen, letar man förgäves efter sådana begränsningar. Där talades istället om att statsbidrag borde utgå till alla vårdformer - från en lek- skolevistelse om två timmar till en heldagsomsorg om tio - som, alltefter olika lokala förhållanden, kunde vara lämpliga.⁴⁴ Att Erlander inte riktigt fick ekvationen att gå ihop påtalades också av Ebon Andersson i en skarp replik:

"Men när herr Erlander talade om, att mödrarna skola få tillfälle att lämna ifrån sig barnen under ett par tre timmar om dagen, är det icke detta problem som diskuteras, utan det är arbetsmarknadspolitiska synpunkter, som stå i centrum. Det innebär, att man skall underlätta för kvinnorna att i större utsträckning komma ut på arbets- marknaden, till industrien, där, såvitt jag vet, det råder åtta timmars arbetstid om dagen, och där hustrun får arbeta från klockan 6-7 på morgonen till klockan 5-6 på kvällen. Sedan skall hon sköta hem, man och barn, laga mat mm, och jag föreställer mig, att ungarna skola läggas i något så när god tid. När, frågar man, blir det då den uppfostrande kontakt mellan mor och barn, som man strävar efter?"⁴⁵

Samtliga talare, såväl kritiker som tillskyndare, förklarade dock att de skulle rösta för propositionen. Det råde, sade Ebon Andersson, "en enda hallelujastämning" för förslaget.⁴⁶ Nå, det var en sak att rösta för något som kunde ses som en extraordinär åtgärd i beredskapstider, dessutom föga kostsam: både utredning och proposition hade föreslagit ett årligt anslag om 200 000 kronor, men eftersom beslutet bara gällde ett halvt budgetår, från 1 januari till 30 juni 1944, stannade summan vid 100 000 kronor. Det var inte särskilt dramatiskt. Men med alla begränsningar tog riksdagen också ett principbeslut av stor räckvidd: vård och omsorg även av de yngsta barnen var en statlig angelägenhet, och staten skulle stödja en omsorg i kollektiva former, utanför barnets hem och familj. Och här var det inte längre tal om något samfällt halleluja. Även om de flesta nog kunde enas om att en offentlig barnomsorg hade sina förtjänster, var man oense om i vilka former och i vilken omfattning den bäst borde bedrivas.

Oenigheten berodde inte på skilda uppfattningar om barnen och om vad som var bäst för dem. Det barn som beskrevs i befolkningsutredningen var i allt väsentligt detsamma som befolkningskommissionen beskrivit. Barnets självklara hemvist var den egna familjen, en nära kontakt med föräldrarna och särskilt modern var omistlig. Men från och med tre års ålder behövde barnet lekkamrater och grupsamvaro med jämnåriga - att barnomsorgen kunde erbjuda det var av stort pedagogiskt värde. Därför var barnomsorgen i halvdagsform, lekskolan, en värdefull institution.

Heldagsomsorgen, daghemmen, var mer bekymmersam. Den långa vistelsetiden, och det faktum att daghemmen också tog hand om de yngsta barnen, från sex månaders ålder och ibland ännu tidigare, kunde, enligt kritikerna, äventyra barnets trygga förankring i familjen, hos föräldrarna. För ensamstående föräldrar var de, trots bristerna, överlägsna sådana alternativ som fosterhemsplacering. Men de var ett nödvändigt ont.⁴⁷

Bilden av barnet

Även om barnomsorgens former var satta under debatt var det knappast någon som invände mot den bild av barnet som återspeglades i befolkningsutredningens betänkande och i propositionen. Möjligen utgjorde Harald Halléns inlägg ett undantag. Hans avståndstagande från, i hans ögon, överdrivna kollektiva insatser tycks ha gällt lekskolor likaväl som daghem.

Vad som hände var istället att barnbilden, som i allt väsentligt målats upp redan i befolkningskommissionens betänkande från 1938, gjordes ännu lite tydligare med hjälp av argument hämtade från psykologin.

De var inte alltid så precisa. De kunde ibland användas helt enkelt för att motivera ett engagemang för barn i förskoleåldern, som när Bengt Elmgren i riksdagsdebatten, med hänvisning till ”en av våra psykologer”, påpekade att ”förskoleåldern är människoblivandet och personlighetsbildningens gyllene tidsålder”.⁴⁸ Psykologin fanns i bakgrunden, när lekskolans förespråkare talade om vikten av att stimulera barnens intellektuella och sociala förmåga.⁴⁹ Och psykologin förstärkte slutligen bilden av barnet som en varelse med starkt behov av en trygg förankring i hemmet, vilket ju rimmade väl med tanken på daghemmet som en olycklig nödlösning.

Att barnets känslomässiga utveckling var något att ta på allvar, och något som kunde påverkas, positivt eller negativt, av barnomsorgen, var väl ingen helt ny tanke. Den kan t ex spåras bakom den kritik som Ebba och Eli Heckscher riktade mot Alva och Gunnar Myrdal i debatten om *Kris i befolkningsfrågan*. Däremot var det vid den här tiden ännu ovanligt att sådana tankar gavs karaktären av vetenskaplighet och expertuppfattning. Det skedde dock i ett remissvar på befolkningsutredningens betänkande, där Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet skrev:

”Barn i småbarnsåldern behöva för sin psykiska hälsa framför allt känna sig trygga och säkra i tillvaron. Så snart osäkerhetskänslor uppkomma, banas vägen för nervösa och psykiska symtom, i många fall även för allvarliga felanpassningsreaktioner och uppfosteringssvårigheter. Barnens känsla av säkerhet i livet sammanhänger till stor del med att de få stå i intim kontakt med föräldrarna, särskilt med modern, vilket lättare kan ske om barnen efter blott några timmars lek

och uppfostrande samvaro med jämnåriga återbördas till hemmet.”⁵⁰

Remissvaret är undertecknat av barnläkaren Arvid Wallgren, som i egenskap av expert medverkat i befolkningskommissionens betänkande 1938 med en bilaga ägnad medicinska synpunkter på barnomsorgen. Det är intressant att notera att Wallgren fem år före undertecknandet av remissvaret inte alls resonerat i sådana banor, utan istället sett daghemmets främsta risker dels i infektionsrisken, dels i faran för att moderns plikt känslor och hennes ansvar för barnet försvagades.⁵¹

Därmed inte sagt att Wallgren tagit till sig ett utvecklingspsykologiskt synsätt. Att han undertecknade remissvaret behöver inte betyda att han skrev det. Och även om så var fallet, kan han ha anfört argumentet för att han trodde på dess verkan snarare än på dess innehåll. Utan att kunna säga något bestämt om detta vittnar remissvaret likväl om att utvecklingspsykologiska teorier om barnens emotionella utveckling, ansågs ha relevans i debatten om barnomsorg. Det är en stor skillnad mellan den daghemskritik som läkaren Wallgren med sin underskrift sanktionerade och den som kom från hans kollegor i provinsialläkarföreningen, som inte oroades sig för barnets trygghet utan för att en daglig vistelse skild från föräldrarna skulle få barnet att förlora sin tro på föräldrarnas auktoritet.⁵² Wallgrens svar är ett tidigt exempel på ett nytt inslag i debatten, en påverkan från psykoanalytisk teoribildning som ännu inte fått någon större spridning men som skulle komma att spela stor roll för bilden av barnet och för barnomsorgsdebatten, från 1940-talet och framåt.

Sammanfattning

1938 hade befolkningskommissionen motiverat sitt förslag om stöd till barnomsorg huvudsakligen genom att hänvisa till barnen och deras behov. I konsekvens därmed hade man föreslagit stöd endast till lekskolan, den vårdform som bäst tog till vara barnens intressen. Hur nödvändiga daghemmen än kunde vara skulle de inte stödjas av staten.

1943 såg befolkningsutredningen, och regeringen, annorlunda på saken. Just för att de var nödvändiga borde också daghemmen få stöd. De var inte den bästa tänkbara vårdformen men trots allt bättre än de alternativ som i praktiken stod till buds: en kanske bristfällig tillsyn av släktingar eller grannar och i värsta fall fosterhem. Befolkningsutredningen såg för den skull inte annorlunda på barnen än vad dess företrädare gjort. Tvärtom, den bild av barnet som framträder i de bägge utredningarna är i allt väsentligt densamma. Man drog bara en annan slutsats: också daghemmen kunde försvaras med att de faktiskt kunde förbättra villkoren för många barn.

Men befolkningsutredningen, och i ännu högre grad den följande propositionen, hänvisade inte bara till barnen när de förordade statligt stöd till barnomsorgen. Barnomsorgsinstitutioner, och då särskilt daghemmen, var också

ett stöd och en hjälp för mödrarna, särskilt mödrar från arbetarfamiljer - det betonades särskilt av Gustav Möller i propositionen. Och de hade en samhällsekonomisk betydelse eftersom de frigjorde kvinnlig arbetskraft, något som befolkningsutredningens ordförande, Tage Erlander, framhöll i riksdagsdebatten.

Diskursen om barnomsorgen hade härigenom fått ett nytt innehåll: Budskapet i både utredning och proposition var att inte bara lekskolan utan också daghemmet var en statlig angelägenhet. Detta kan inte förklaras med hänvisningar till förändringar på basnivån - krigsårens speciella villkor till trots var den väsentligen densamma som fem år tidigare. Däremot lades större vikt vid något som redan var känt: det faktum att det fanns mödrar, såväl gifta som ensamstående, som förvärvsarbetade. Man gjorde även den bedömningen att kvinnors, även mödrars, förvärvsarbete inte var något övergående utan tvärtom kunde bli vanligare i framtiden.

Och åtminstone i Gustav Möllers anförande i propositionen kan man urskilja vad som kan kallas en modernistisk ambition: Utvecklingen går, obönhörligt, i riktning mot allt fler förvärvsarbetande kvinnor. Statens politiska uppgift kan inte vara att kämpa emot eller negligera utvecklingen utan att genomdriva reformer som underlättar medborgarnas anpassning till en förändrad värld.

Tankefiguren *barn* kvarstod likväl i stort sett oförändrad från 1938 års utredning. Det är viktigt att lägga märke till att diskurs och tankefigur därmed gick i otakt - ja, tankefiguren *barn*, liksom sådana tankefigurer som *kvinnan* och *familjen*, hade satts i gungning av en diskurs som påminde om att alla inte kunde leva upp till det önskvärda idealet, den trygga familjen där kvinnan vårdar barnet.

Om befolkningsutredningen och regeringen nöjt sig med att hänvisa till barnen när man föreslog stöd till både lekskolor och daghem, hade kanske kritikerna fått svårare att hävda sig. Ingen kunde förneka att det fanns barn vars mödrar av olika skäl var tvingade till förvärvsarbete. Ingen kunde förneka att daghemmen, trots deras brister, skulle förbättra uppväxtvillkoren för många barn. I teorin fanns det alternativ som, enligt tidens sätt att se, skulle vara ännu bättre för barnen: nämligen någon form av kontantbidrag som skulle göra det möjligt för modern att stanna hemma hos barnet under dess första levnadsår. I praktiken var sådana lösningar om inte ouppnåeliga så iallafall förlagda till en avlägsen framtid.

Men de nya argumenten öppnade för nya motargument. Det var fel, ansåg de kritiska debattörerna, att låta arbetsmarknadshänsyn eller de förvärvsarbetande kvinnornas intressen diktera hur barnen bäst skulle tas om hand, att inte först och främst se till barnens bästa. Och den invändningen kunde göras såväl av dem som brydde sig om barnen som av dem som först och främst oroades av att centrala tankefigurer satts i gungning, som ville värna en ordning där den gifta kvinnan hölls utanför arbetsmarknaden.

När daghemsförespråkare som Tage Erlander försökte undanröja de kritiska synpunkterna genom att antyda att daghemsvistelsen inte var så mycket längre än en dag i lekskolan - "en relativt kort tid av dagen", "sex timmar i vissa fall" - möttes de omedelbart av invändningen att en anpassning till arbetsmarknadens krav betydde en anpassning till åttatimmarsdagen. Och om daghemskritikerna

svårligen kunde förklara hur barn, vars mödrar faktiskt var tvungna att arbeta, skulle tas om hand, så hade daghemsförespråkarna lika svårt att förklara hur en ettåring skulle få en trygg förankring hos föräldrarna i hemmet om han eller hon skulle tillbringa åtta-tio timmar om dagen på daghem.

Den principdebatten skulle fortsätta. Riksdagsbeslutet var ju av provisoriekaraktär, statsstödet till barnomsorgen först och främst en beredskapsåtgärd. Befolkningsutredningen hade inte avslutat sitt uppdrag, och frågan om den framtida barnomsorgen var ingalunda färdigutredd.

Kapitel V:

En generalplan för barnomsorgen

Efter åtta år av utredande, i två omgångar, hade den offentliga barnomsorgen till slut fått statsbidrag och därmed erkänts som en statlig angelägenhet. Men riksdagens beslut, taget under krigsåren, hade utformats som först och främst en beredskapsåtgärd där de arbetsmarknadspolitiska skälen vägde tungt. Det statliga stödet skulle ses som en försöksverksamhet, framhöll departementschefen i sin proposition.¹ När kriget var över, och statsfinanserna inte längre så ansträngda, fick man återkomma till frågan hur barnomsorgen i fredstid bäst skulle utformas.

Det skulle ta ytterligare åtta år innan det förslaget slutligen arbetats fram och presenterats som *Daghem och förskolor*, SOU 1951:15. Det blev omfattande, en "generalplan" sade utredarna själva, och slutbetänkandets 646 sidor innehöll allt från övergripande samhällsanalyser till veckomatsedlar och inventarieförteckningar där inte ens sockerskålar och pappersknivar glömts bort. En del av upplagan fick sitt tegelröda och stereotypa SOU-omslag utbytt mot ett vackert ljusblått, med ett leende och linhårigt flickebarn på, för försäljning i bokhandeln. Betänkandet kom till och med ut i en andra upplaga.

Ändå fattades det viktigaste: en proposition i enlighet med utredningens förslag. Någon sådan blev aldrig skriven, betänkandet kom att föreläggas riksdagen närmast i förbifarten, vid behandlingen av statsverkspropositionen 1953. Den stora generalplanen blev aldrig fastställd, resultatet av de många årens utredande blev en måttlig höjning av statsbidragen.

De konkreta resultaten uteblev alltså, och betänkandet *Daghem och förskolor* kan därför, i en snäv mening, kallas betydelselöst. Som debattinlägg spelade det dock roll redan i sin samtid, och ännu mer betydelsefull är utredningen för den som i dag funderar över barnomsorgsdebatten för 50 år sedan. Utredningen är då inte bara slutbetänkandet, utan allt det arbete som lades ner av upphovsmännen och -kvinnorna i kommittén med det otympliga namnet *1946 års kommitté för den halvöppna barnavården*, och som bevarats i 24 volymer i Riksarkivet.

Det är omfattningen av kommittéarbetet som gör det så intressant. Dels, förstås, att det är fysiskt rikt och omfattande, men ännu mer det faktum att arbetet präglades av ett brett utblickande perspektiv. Man diskuterade pedagogik och barnpsykologi, smittorisker, kvinnans roll i familjen och på arbetsmarknaden, arbetskraftsbehov, nationalekonomiska aspekter och demokratins krav på fostran. Den offentliga barnomsorgen blev en brännpunkt där flera stora samtidsfrågor koncentrerades, inte minst den som i utredningens samtid kallats ett triangel-drama med barnet, industrin och den förvärvsarbetande modern i de tre rollerna.²

I slutbetänkandet balanserade kommittén mellan rollerna, strävande efter en kompromiss mellan olika intressen: barnets intresse av en trygg och god uppväxtmiljö, kvinnans intresse av att kunna kombinera föräldraskap och förvärvsarbete, arbetsmarknadens intresse av att få tillgång till kvinnlig arbetskraft. Balansen blev dock aldrig perfekt, intressenas rangordning inte självklar. Olika delar av betänkandet är svårförenliga, motsäger rentav varandra.

Kollektiva politiska lösningar underlättas av generaliseringar: barnet, kvinnan, arbetsmarknaden. Särpräglad för 1946 års kommitté var frånvaron av sådana endimensionella, konfliktfria, generaliserade begrepp.

Barnet - är det ett år eller fem? Har det syskon? En förälder, eller två? Bor det i en trång lägenhet i en arbetarstadsdel, i egnahem i en förort?

Kvinnan - är hon gift eller ensamstående? Hemmafru eller förvärvsarbetande? Och i så fall: högutbildad tjänsteman eller industriarbeterska?

Arbetsmarknaden - behöver den kvinnor? Hur länge? Och på vilka villkor, i deltidarbete eller treskift?

Kommittén såg hela tiden denna mångfald: inte barnet, utan olika barn, inte kvinnan, utan olika kvinnor, inte en homogen arbetsmarknad utan en varierad.

Mångfalden kan ge sken av oklarhet, och kommitténs betänkande har också utsatts för den kritiken. Oklarheten, har det sagts, är en följd av att kommittén undvek frågan om vad som var önskvärt eller ej, när det gällde kvinnans ställning i hem och förvärvsarbete.³ Men ett klart ställningstagande till ett delproblem kan också innebära att andra delproblem hamnar i skymundan eller negligeras; det på ytan klara blir i själva verket ännu oklarare.

Jag vill istället hävda att det särpräglade med 1946 års kommitté och dess betänkande också utgör dess stora värde. Offentlig barnomsorg är ett barnpolitiskt *och* ett kvinnopolitiskt *och* ett arbetsmarknadspolitiskt problem. Den som enbart diskuterar en av dessa aspekter ger en förenklad, och därmed felaktig, bild av problemet.

1946 års kommitté - en presentation

1946 års kommitté för den halvöppna barnavården var en direkt förlängning av 1941 års befolkningsutredning. En särskild delegation, som inom befolkningsutredningen haft uppdraget att utreda utbildningen av barnomsorgspersonal, fick efter slutfört uppdrag ta sig an barnomsorgsfrågan i dess helhet. Eftersom arbetet inte kunde väntas vara färdigt till dess att befolkningsutredningen fullföljt sina övriga arbetsuppgifter, beslöt regeringen i februari 1946 att ombilda delegationen till en kommitté.

Den nya kommitténs ledamöter var, på ett undantag när, desamma som delegationens: Bengt Elmgren (ordförande), Sven Ahnsjö, Hildur Alvé, Signe Höjer, Helena Lindblom, Alva Myrdal, Per J Nordenfelt. Även sekreteraren, Göran Tegner, följde med från befolkningsutredningen.

Riksdagspolitikerna var två: Bengt Elmgren och den nytillkomna ledamoten Hildur Alvé, socialdemokrater i första respektive andra kammaren. Det socialdemokratiska inslaget förstärktes av de aktiva partimedlemmarna Signe Höjer och Alva Myrdal.

Genom Signe Höjer fanns en koppling till en annan utredning, också den med ursprung inom Befolkningsutredningen och med ett arbetsområde som tangerade barnomsorgsfrågan. Höjer var nämligen även ledamot av 1947 års utredning för hem- och familjefrågor, med slutbetänkandet SOU 1947:46, *Familjeliv och hemarbete*.

Den medicinska sakkunskapen företrädde av barnpsykiatern Sven Ahnsjö och barnläkaren Per J Nordenfelt. Men framför allt fick kommittén genom sin sammansättning en stark anknytning till förskolans och skolans värld:

Bengt Elmgren var överlärare i Norrköping. I hemstaden hade han varit ordförande i Fröbelföreningen som drev daghem, barntädgård och barntädgårdslärläroinnehållning. Hans bror John, som anlätades av kommittén som expert, var professor i pedagogik och psykologi vid Göteborgs Högskola. Elmgren fungerade också som statens inspektör över förskoleseminarierna.

Signe Höjer satt under åren 1936-1946 i styrelsen för Socialpedagogiska institutet, HSBs förskoleseminarium i Stockholm.

Helena Lindblom hade arbetat som barnhemsföreståndarinna innan hon 1946 kom till barnavårdsnämnden i Stockholm, med tillsyn över barnomsorgsinstitutioner som arbetsuppgift. Hon var dessutom aktiv i Sveriges Barntädgårdslärläroinnehållningens Riksförbund (SBR) och dess vice ordförande 1946-1950.

Alva Myrdal hade alltsedan tidigt 1930-tal varit engagerad i frågan om offentlig barnomsorg. När HSB startade Socialpedagogiska institutet blev hon dess första studierektor.

Bland de experter kommittén anlätade fanns två som intog en särställning. Deras uppgift var inte att komma med expertutlåtanden eller yttranden i avgränsade frågor, de kallades till samtliga sammanträden: Gertrud Olsson och Gunvor Paulsen.

Gertrud Olsson och Gunvor Paulsen var konsulent respektive amanuens vid Socialstyrelsens avdelning för frågor rörande halvöppen barnavård. De hade båda arbetat inom barnomsorgen och varit aktiva i SBRs styrelse. Olsson hade deltagit i omdaning av intresseföreningen Fröbelförbundet till den fackliga organisationen SBR och blev sedermera redaktör för förbundets tidskrift Barntädgården.

Kommitténs arbete drog ut på tiden, långt utöver vad man först räknade med. I kommittéberättelsen för 1946 angav man optimistiskt våren 1947 som slutdatum. 1947 hoppades man ha slutfört arbetet våren 1948, och 1948 var målsättningen att slutbetänkandet skulle föreligga våren 1949.⁴

Men förseningarna fortsatte. Ett delbetänkande på hösten 1948 gav upphov till både proposition och riksdagsdebatt. Den debatten väckte nya frågor som måste besvaras. Och när manuskriptet till slut var färdigt, kring årsskiftet 1950/51, för-

senades tryckningen ytterligare av pappersbrist. I maj 1951 var dock arbetet äntligen slutfört.

Vad hade kommittén då kommit fram till? Ja, om man tänker på dess bakgrund - alla ledamöter utom en hade redan arbetat i befolkningsutredningen och många av dem hade anknytningar till barnträdgårdar och lekskolor - förväntar man väl sig vid det här laget välbekanta tongångar. En sammanfattning borde se ut ungefär så:

Förskolebarnets självklara plats är den egna familjen. Men eftersom familjen i det moderna samhället har svårt att ensam svara för barnets fostran behövs ett komplement, en pedagogisk barnomsorg för de lite äldre barnen och för en del av dagen.

Och visst fanns just de tankarna uttryckta i kommitténs arbete. Gång på gång påpekade man hemmets och föräldrarnas unika kvaliteter, bara inom familjens ram gavs barnet möjlighet till känslöanknytning till mor och far.⁵ Men trots dessa kvaliteter hade föräldrarna svårt att ensamma ge barnen en fostran som svarade mot de krav det moderna samhället ställde. Det är viktigt, skrev kommittén i sitt slutbetänkande, att vidga barnens "vi-känsla", att fostra till social moral, att ge barnen en förmåga till gruppgemenskap:

"En sådan gruppgemenskap är nämligen basen för vårt samhälle av idag."⁶

Och denna fostran var en svår uppgift, som ytterst få familjer klarade själva - de var helt enkelt för små.⁷

Alltså fanns det goda skäl för en kraftig utbyggnad av förskolorna:

"Behovet av förskolor för några timmars daglig fostran av barn i 3-7 årsåldern - och särskilt för barnen i 5-7 årsåldern - synes kommittén i själva verket så starkt, att den för sin del klart vill deklarerat önskemålet, att barnen i dessa åldrar i våra städer och tätorter böra få tillfälle att - om deras föräldrar så önska - besöka förskolor."⁸

Allt detta är vad man kan vänta sig när man tänker på kommitténs bakgrund och på dess uttalade ambition att sätta barnet i centrum för samhällsplaneringen, att planera för barnen och deras bästa.⁹ Och hade kommittén bara utgått från ett generaliserat barn hade man också kunnat sätta punkt där. Men som jag redan påpekat: 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården utgick inte bara från ett barn, en familj, ett hem. Den komplicerade sitt arbete genom att utgå från att villkoren för barn och familjer kunde se olika ut. Den satte visserligen barnet i centrum, men såg också att barnomsorgen handlade om mer än barnet. Den tog fasta på direktivens ord om en avvägning

"...mellan de olika synpunkter av pedagogisk, social, arbetsmarknads- och befolkningspolitisk natur, som moti-

vera ett utbyggt samhälleligt stöd åt förskoleinstitutionerna.”¹⁰

Grundackordet i *Daghem och förskolor* har mycket gemensamt med tidigare utredningar. Men genom den breda ansatsen, ambitionen att granska varje aspekt av barnomsorgen gavs debatten nya nyanser, och den underliggande bilden av barnet var inte riktigt densamma 1951 som 1943. Det finns därför goda skäl att undersöka vad kommittén sade om pedagogiska, sociala, befolkningspolitiska och arbetsmarknadssynpunkter, vilken betydelse de fick för förslaget om barnomsorgens utformning.

De fyra synpunkterna är lätt urskiljbara men hänger samtidigt ihop med varandra, dels parvis, dels som en helhet.

Den pedagogiska synpunkten var förstas knuten till föreställningar om barns behov och utifrån den kunde frågan om barnomsorg formuleras så: Hur ser den barnomsorg ut som bäst understödjer barnens utveckling? Synpunkten låg nära den befolkningspolitiska, i kvalitativ mening: barnets utveckling skulle inte gå i vilken riktning som helst, samhällsdugliga medborgare var målet. Den pedagogiska och den befolkningspolitiska synpunkten kan ses som ett par, kretsande kring barnet: vad det är och vad det bör bli.

Den sociala synpunkten berörde också barnen. Men inte, som tidigare, alla barn, utan de barn som av familjesociala skäl hade ett särskilt behov av barnomsorg. Ett vanligt skäl var att båda föräldrarna arbetade, eller att barnet levde med en ensamstående förälder som arbetade. Det var, kort sagt, kvinnors förvärvsarbete som hamnade i fokus för den sociala synpunkten. Och kvinnors förvärvsarbete bildade par med arbetsmarknadssynpunkten.

Barnet i samhället, kvinnan på arbetsmarknaden - det var de två stora problemkomplex som 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården analyserade och försökte förena i sin ”generalplan” för barnomsorgen. På följande sidor granskas kommitténs resonemang fram till slutbetänkandets förslag. Hur såg man på arbetsmarknaden, på kvinnan och på barnet?

Arbetsmarknaden

Att arbetsmarknadssynpunkter skulle vägas in i kommitténs arbete slogs, som sagt, fast redan i de direktiv man fått av regeringen.¹¹ För kommittén var det också självklart, att framförallt daghemsfrågan direkt var sammankopplad med arbetsmarknadsläget.¹² Vilken bild hade då kommittén av arbetsmarknadens behov? Och vilka hänsyn tog man till dem?

Först och främst såg man ett akut behov, med samhällsekonomiska konsekvenser. I den första svenska långtidsutredningen, SOU 1948:45, hävdades att det rådande underskottet i betalningsbalansen knappast kunde minskas annat än genom ökad export.¹³ Exportindustrins behov av ny arbetskraft uppskattades till

20 000 man. En stor del av behovet fanns i branscher med ett stort antal kvinnor anställda, som textil-, läder- och gummiindustri.¹⁴

Dessutom såg kommittén ett långsiktigt, generellt behov av arbetskraftstillskott. Man återgav material från Industrins Utredningsinstitut enligt vilket en fortsatt industriell expansion var hotad, dels av befolkningspyramidens förändring, dels av antagandet att omflyttningen från jordbruks- till industriarbete inte kunde väntas fortsätta.¹⁵ Och den enda kategori som förväntades ge något större tillskott till arbetskraften var de gifta kvinnorna.

Hur stor var denna "arbetskraftsreserv"? Den statistik kommittén hade att tillgå, först och främst folkräkningarna, var osäker och svårtolkad. Enligt 1945 års folkräkning var 152 000 av 1 032 000 gifta kvinnor förvärvsarbetande, dvs 14,7 procent.¹⁶ Dessa siffror inbegrep inte jordbruksbefolkningen, en felkälla av mindre betydelse för kommittén eftersom barnomsorg först och främst var en tätortsfråga (vilket inte hindrade kommittén att även utreda behovet av barnomsorg under arbetsintensiva säsonger - slåtter, skörd - på landsbygden).

Värre var att folkräkningens begrepp "förvärvsarbetande" inte innefattade kvinnor med begränsat deltidsarbete. En specialbearbetning av folkräkningsmaterialet, utförd på kommitténs uppdrag, visade att omkring 300 000 gifta kvinnor hade inkomst av förvärvsarbete, därav drygt 200 000 med en årsinkomst över 1 000 kronor.

Inte heller gav folkräkningen besked om hur många gifta kvinnor som hade barn i förskoleåldern. I de beräkningar kommittén lät utföra uppskattades andelen kvinnor med förvärvsinkomst och barn under 7 år till en tredjedel, alltså ca 100 000, varav 65 000 med en årsinkomst över 1 000 kronor.¹⁷

Samtidigt fanns i Sverige inte mer än 9 400 daghemsplatser.¹⁸ Detta underskott var ett allvarligt hinder för gifta kvinnor med barn att välja förvärvsarbete; kommittén hänvisade också till flera intervjuundersökningar som visat att många kvinnor var beredda att gå ut i arbetslivet, bara frågan om barntillsynen kunde ordnas.¹⁹ Ur arbetsmarknadssynpunkt talade allt för en omfattande utbyggnad av daghemsverksamheten.

De arbetsmarknadsrelaterade argumenten tillmättes begränsad vikt i slutbetänkandet, som på denna punkt andades stor försiktighet. I ett resonemang om arbetsmarknad, befolkningsutveckling och kvinnors förvärvsfrekvens framhöll man att daghemmens främsta motivering var deras mänskliga och sociala betydelse för familjen - inte några arbetsmarknadspolitiska önskemål.²⁰

Arbetsmarknadens behov kunde ändå inte negligeras, de hade sin plats i den kompromiss som ett beslut om barnomsorgens utformning alltid måste vara:

"Ett mera hållfast och moget ställningstagande till daghemmen måste också alltid klinga ut i en *avvägning* av olika synpunkter, en *kompromiss* mellan barnens rätt till sin moder och familjens behov av bättre ekonomi genom hustruns förvärvsarbete, moderns behov av arbete utanför hemmet och arbetsmarknadens krav, att kvinnorna

kvarstå i förvärsarbete även medan barnen äro i förskoleåldern.”²¹

Men kommittén hade inte alltid varit lika försiktig i sitt ställningstagande. Redan 1948 hade man skrivit ett provisoriskt betänkande som resulterat i en proposition till 1949 års riksdag.²² Där var man beredd att gå arbetsmarknaden långt till mötes: med hänvisning till exportindustrins problem förordade man

”...en av statsmakterna kraftigt understödd kampanj riktad till kvinnorna för ökat förvärsarbete, speciellt i de strategiskt viktiga industrierna.”²³

Det vore visserligen, skrev kommittén vidare, lyckligast om industrin i första hand rekryterade gifta kvinnor utan barn och mödrar med äldre barn. Men eftersom det finns mödrar med småbarn, som enbart på grund av daghemsbristen avhåller sig från förvärsarbete, finns det alla skäl att satsa på en utbyggd barnomsorg.

Denna formulering kom att väcka debatt. Hur skulle den tolkas? Kunde inte en utbyggnad av daghemmen faktiskt ses som en uppmuntran åt småbarnsmödrar att gå ut i arbetslivet?

De som tolkade kommitténs förslag så, uppfattade det som en alltför långt gående anpassning till arbetsmarknadens och industrins krav. ”Exporten får icke blomstra på bekostnad av kvinnornas krafter och barnens välfärd”, skrev Fredrika Bremer-förbundet i sitt remissyttrande, och liknande synpunkter framfördes av Socialstyrelsen.²⁴ Barnträdgårdslärarynnornas Riksförbund vände sig mot att arbetsmarknadspolitiska synpunkter så starkt skjutits i förgrunden, vilket lett till att daghemmen, snarare än de ur pedagogisk synpunkt mer motiverade förskolorna, kommit att dominera förslaget.²⁵

Samma synpunkter återkom i riksdagsbehandlingen. Statsutskottet fann det en smula motsägelsefullt att å ena sidan hävda att det lyckligaste vore att småbarnsmödrar inte gick ut i arbete, å andra sidan föreslå åtgärder som gav dem möjlighet att arbeta. Om daghemsbristen var det enda skälet till att många småbarnsmödrar avstod från förvärsarbete, var det snarast ett argument mot en utbyggnad. ”I utskottet tyckte vi nog att det inte är så dumt att de avstå”, hette det i kamrarnas debatt.²⁶

Reaktionerna kan knappast ha varit överraskande. Mera överraskande är att kommittén använt så kontroversiella argument. En tänkbar förklaring är att det helt enkelt rörde sig om ett taktiskt grepp som visade sig slå fel.

Visserligen räknade man fortfarande med att huvudbetänkandet skulle kunna presenteras inom en nära framtid. Men man ville inte vänta - om det statsfinansiella läget försämrades, kunde all utbyggnad av barnomsorgen hotas.

Underskott i betalningsbalansen, arbetskraftsbrist i exportindustrin, högkonjunktur med inflatoriska tendenser: en utbyggd barnomsorg skulle kunna frigöra den arbetskraft som industrin ropade efter. Om inte, skulle en stram finanspolitik

och en överbalanserad statsbudget minska utrymmet för fortsatta sociala reformer till ett minimum.

Kommitténs förslag - en höjning av driftsbidraget och dess omläggning från reservations- till förslagsanslag,²⁷ statsbidrag till nya förskoleseminarier i Lund och Luleå, samt möjligheter att med statliga medel bygga provisoriska daghem av utrangerade militärbaracker - prutades något i regeringens proposition. Anslaget till driftsbidrag reducerades från begärda 2,2 Mkr till maximalt 2 Mkr, och skulle även i fortsättningen utgå som reservationsanslag. Något särskilt bidrag för ombyggnad av militärbaracker skulle ej utgå. Statsutskottets majoritet prutade ytterligare genom att stryka det föreslagna seminariet i Lund. Dessutom ifrågasatte utskottet, som sagt, rent principiellt det önskvärda i att arbetskraftsbehovet skulle fyllas av mödrar med barn i förskoleåldern.²⁸

Hänsyn till arbetsmarknadens behov var uppenbarligen inget uppskattat argument, och Ny Tid-redaktören Stefan Oljelund missbedömde alltså debattklimatet grovt, när han vid ett anförande 1948 som ett gott argument för barnomsorgsutbyggnaden pekade på just arbetskraftsbristen.²⁹ Och det är tydligt att kommittén utnyttjade arbetsmarknadsargumentet på helt olika sätt före och efter riksdagsdebatten våren 1949.

1948 försvarade kommitténs sekreterare, Göran Tegner, det provisoriska förslaget i en tidningsartikel. Det rör sig, skrev han, om ett ”stillsamt påpekande”: Vill vi behålla vår levnadsstandard eller rentav höja den, så förutsätter det ett arbetskraftstillskott i exportindustrin med 20 000 man.³⁰ I en ny artikel ett år senare var Tegnens bild en annan: Det finns ingen anledning till panik, man kan mycket väl skynda långsamt med utbyggnaden; de befintliga köerna kan rentav försvinna av sig själv eftersom standardhöjningen leder till att allt färre kvinnor går ut i förvärsarbete.³¹

Möjligheten finns alltså att kommittén utnyttjade arbetsmarknadsargumentet först och främst i taktiskt syfte. Men en än mer iögonfallande möjlighet är att också de som 1949 ifrågasatte kommitténs förslag taktiskt utnyttjade motsättningen mellan arbetsmarknadens och barnens behov, att de i själva verket menade något helt annat. Den misstanken formulerade i alla fall Hildur Nygren i riksdagsdebatten, när hon ifrågasatte utskottsutlåtandet. Där kunde man nämligen spåra:

”...en ganska otrevlig inställning till gift kvinnas förvärsarbete. Det är ett skrivsätt, som för tanken tillbaka till 1930-talet, då den inställningen, som jag förmodar att de flesta här minnas, var ganska allmän, att gift kvinna egentligen icke hade på arbetsmarknaden att göra.”³²

Huruvida kvinnorna behövdes på arbetsmarknaden eller ej blev därför en fråga av ganska underordnad betydelse. Betydligt viktigare var frågan ifall kvinnan överhuvudtaget borde förvärsarbete över huvud taget. Den kunde inte heller avgöras enbart med hänvisning till industristatistik eller exportprognoser. Den skulle också grundligt diskuteras av kommittén.

Kvinnan, moderskapet, förvärvsarbetet

I en analys av brittisk barnomsorg och barnomsorgsdebatt under andra världskriget och åren närmast därefter konstaterar Susan Riley att kvinnan i allmänhet hänfördes till endera av två oförenliga kategorier: modern-hemmafru eller den arbetande kvinnan. Medan den första kategorin vilade på en bestämd uppfattning om det kvinnliga, var den andra outtalat avkonad helt enkelt därför att förutsättningarna för att förena moderskap och förvärvsarbete sällan eller aldrig diskuterades. Arbetande kvinnor med barn, skriver Riley, blev en osynlig kategori, förbisedd ur så gott som alla perspektiv.³³

Det vore oriktigt att säga att också den svenska debatten såg ut på det sättet. 1946 års kommitté diskuterade tvärtom ingående problemet att förena moderskap och förvärvsarbete. Men tendensen att separera kategorierna, att se kvinnan som antingen mor eller förvärvsarbetande, gjorde sig påmind också i Sverige.

Drömmen om kvinnan som maka och mor hade sina förespråkare. En av dem var Axel Rubbestad (bf), som i riksdagsdebatten kring kommitténs provisoriska förslag var övertygad om att barnen var som gladast när de fick hålla mamma i kjolarna, och mamma som gladast när hon fick ta upp sitt barn i knäet. I en sådan miljö fostrades goda medborgare - därför skulle man inte utbilda människor att ta hand om barn, så fort mödrarna ville kasta dem ifrån sig.³⁴

Men i daghemsdebatten uppträdde också de som valt att se kvinnan som först och främst förvärvsarbetande, med modersrollen antingen försvunnen eller förändrad till något helt annat än Rubbestads modersideal. För dessa debattörer var varken moderskapet någon naturlig uppgift för kvinnan eller kontakten med modern särskilt viktig för barnet.

Yrkeskvinnors Samarbetsförbund hävdade att mödrar kunde ta ansvar för sina barn på annat sätt än genom den dagliga vården. Det rikare sociala liv som förvärvsarbetet gav, gjorde att de bättre kunde förstå och hjälpa barnen. Och den ökade familjeinkomsten gav större möjligheter för barnens utbildning. Kvinnornas förvärvsarbete kunde därför gagna hemmet.³⁵

Andra gick längre och menade att mödrarna inte bara kunde avstå från den dagliga vården av sina barn, de borde rent av göra det. De som ifrågasatte daghemmen gjorde det utifrån en idealbild av den perfekta modern i det perfekta hemmet, men hur många mödrar var perfekta?

”Är det inte för många mammor som själva tar hand om sina barn och förstör dem så, att de förstör en kommande generation?”³⁶

De här citerade argumenten kommer från yrkeskvinnor som ofta själva tidigt placerat sina barn på daghem, och de har tydlig karaktär av försvar för kvinnornas eget val: man behöver inte välja den traditionella mödrarollen, man kan ändå vara en god och ansvarsfull mor.

Men det fanns också män som tycktes drömma om en annan kvinna än modern, uppfylld av omsorgen om sitt barn. När kommitténs sekreterare pre-

senterade slutbetänkandet i tidningen *Barnträdgården*, blev det till en vision av hur barnstugorna skulle bidra till framväxandet av en ny familj, nya livsuppgifter för män och kvinnor; allt illustrerat med en strof av Artur Lundkvist:

Du ska inte leva som moder, utan som människa.
Ur hemmets slutna form ska livet befrias
och ljus skölja som vatten över väggarna.
Ditt kön ska inte blott vara avlelsens skreva,
utan laddat som maneten i lustens autonomi.³⁷

En kvinna befriad ur hemmet, inte längre moder utan människa, var förstås en lösning på det dilemma som kommittén så ofta återkommer till i sitt betänkande: att industrisamhället är dåligt anpassat till barn och föräldraskap. Men att söka lösningen i ett förnekande av moderskapet väckte också motstånd. Många inlägg i den debatt som kommittén noga följde talade istället för att kvinnan kunde och borde ses både som mor - den "traditionella" modern i barnens närhet - och som förvärvsarbetande. Det gjorde kanske inte barnomsorgsdebatten enklare, men en realistisk inställning krävde att komplexiteten erkändes i stället för att förnekas. Fredrika Bremer-förbundets tidning *Hertha* påpekade, mitt under kommitténs arbete, det orimliga i en endimensionell syn på kvinnan. Hon kunde inte ses som en autonom produktionsfaktor, hennes tillvaro var inknuten i ett nätverk av mänskliga relationer. Och med det en smula högtidliga, känsloladdade språk som var så vanligt i debatten om kvinnor och yrkesarbete, försökte man beskriva komplexiteten:

"Tala om den kvinnliga arbetskraften - och man måste tala om livet självt."³⁸

De som försökte etablera ett både och-perspektiv i debatten uppfattade i allmänhet moderskapet av som en naturlig uppgift för kvinnan. Det hade ofta sagts av konservativa manliga debattörer, men formulerades nu också av kvinnor, ofta socialdemokratiska kvinnor, som Brita Åkerman:

"Vi måste nog hålla fast vid åsikten att moderskapet är en naturlig, för kvinnan högst särpräglad och i hela hennes tillvaro ingripande uppgift, och vi tycker det är lite förbryllande att få sådana argument stämplade som 'kvasi-biologiska'."³⁹

Eller Nancy Eriksson, som i riksdagsdebatten om kommitténs provisoriska förslag förde fram vad dess sekreterare senare skulle kalla

"...de allra enklaste och mest tårdrypande argument mot daghemmen med rörande bilder av de trygga och varma hemmen med de små barnen hängande i mors kjortelfäll."⁴⁰

I själva verket var Nancy Erikssons argument allt annat än enkelt, även om hon fann det naturligt att en mor ville ha sina barn i närheten, att de höll henne i kjolarna. Av hennes replik framgår nämligen också att bejakandet av moderskärleken inte innebar ett förnekande av kvinnors rätt till förvärvsarbete:

”Det viktigaste för samhället är inte, om en kvinna är i hemmet eller ute i förvärvslivet, utan det viktigaste för samhället är, att hennes barn - det är dem vi äro ansvariga för - får den bästa vård de kunna få, när hon går ut i arbete.”⁴¹

När Nancy Eriksson talade om moderns lust att ha sina barn hos sig var det snarast en kritik av de moderskärlekens lovsångare som på samma gång tillskrev kvinnorna moderskapets dygder och klandrade dem för att de inte ägde dessa dygder, att de struntade i hem och barn. Och samma iakttagelse, det egendomliga i talet om moderskapet som bjudande plikt och kall, gjorde kommitténs expert Gertrud Olsson:

”Det är alltid förvånande, att de som talar varmast om moderskärleken, alltid är så beredda att misstro den och tro att mödrarna vid första bästa tillfälle lämnar sina barn ifrån sig.”⁴²

Det är värt att komma ihåg att dessa kvinnor själva var förvärvsarbetande, att de aldrig uppfattade moderskapet som något som självklart skulle stänga kvinnan ute från arbetsmarknaden. För dem låg det inget orimligt i tanken att en kvinna ville vara maka, mor och yrkeskvinna. Men ville man det, ställdes man inför svårigheter. Och dessa svårigheter måste erkännas, inte förnekas eller undanträngas av ett antingen/eller-perspektiv.

I mars 1949 invigdes ett modernt mönsterdaghem vid Cloettas chokladfabrik i Ljungsbro, strax utanför Linköping. I samband med invigningen anordnades en debatt med rubriken *Daghemmens betydelse för samhället* - en utskrift av debatten finns bevarad i arkivet efter 1946 års kommitté. Där fanns Socialstyrelsens generaldirektör Ernst Bexelius, där fanns företrädare för barnträdgårdsrörelsen - Anna Holmberg från Fröbelinstitutet i Norrköping och Carin Ulin från KFUKs förskoleseminarium i Stockholm - och där fanns kvinnor som kunde berätta om svårigheterna att förena moderskap och yrkesarbete.

Elvira Wedberg-Larsson, fackligt och politiskt aktiv tobaksarbeterska och socialdemokratisk ledamot av Stockholms stadsfullmäktige, beskrev hur det kunde kännas för en kvinna som, med restider och lunchraster, var borta från hemmet och barnen 10-11 timmar om dagen:

”...det är ju faktiskt hela den vakna delen av barnens liv, som man inte får träffa dem. Jag tycker inte att man är sentimental om man säger att det känns ganska orimligt i längden. När man har sett det där år ut och år in och sett

så många utarbetade kvinnor och missnöjda. De pinas av ett ont samvete. Jag är inte alls säker på, att om de bara ägnade sig åt barnen, de skulle vara sådana utomordentliga mödrar, men genom att de aldrig får, eller under så oerhört kort tid får leva med barnen, tror de, att barnen skulle vara mycket bättre om de fick ha dem hela tiden eller om de bara fick ägna sig åt dem. Den där malande känslan av att det hela är något tokigt, det gör att de blir besvärliga eller att de kommer fram med sämre sidor, därför att de i sin otillfredsställelse varken blir trevliga som mammor eller som hustrur eller kamrater eller på något sätt, därför att det pressar och irriterar dem såpass mycket, så att det är inte lyckligt som det är.”⁴³

Daghem och rationaliserat hemarbete i all ära, sade Elvira Wedberg-Larsson - de 10-11 timmarnas bortovaro kvarstod i alla fall. Den vettigaste lösningen borde vara kortare arbetstid för småbarnsmammor, kanske till och med att de för en begränsad period helt lämnade arbetslivet. Det var inte så förtvivlat lång tid det handlade om, det borde inte äventyra yrkesidentiteten om man kunde ägna ett år åt varje barn medan de var små.

Elvira Wedberg-Larssons tankar var nog inte främmande för arbetarklassens kvinnor. Arbetet var viktigt, både av ekonomiska skäl och för den gemenskap och yrkesidentitet det gav. Men att lämna det för en kortare tid och sedan återvända, kanske på deltid ett par år, sågs knappast som ett problem. Åtminstone inte 1949 när ingen arbetslöshet hotade, när industrin tvärtom skrek efter arbetskraft. Och jobbet var som det var, någon karriär som hotades av ledigheten var det sällan tal om.

Men andra kvinnor såg annorlunda på tankarna om ledighet och deltid och det är tydligt att barnomsorg, åtminstone omkring år 1950, förutom att handla om barnen inte bara var en kvinnofråga utan också en klassfråga. Yrkeskvinnors samarbetsförbund, som framför allt representerade kvinnor med akademisk utbildning eller i högre tjänstemannayrken, kritiserade lösningar som kunde hota karriären för de kvinnor som, på ett annat sätt än industriarbeterskorna, direkt konkurrerade med männen på arbetsmarknaden. I sitt remissvar på 1946 års kommittés provisoriska förslag gav man uttryck för farhågorna:

”Skulle de gifta kvinnorna, på grund av småbarnsinstitutionernas bristande kapacitet i samband med den ovan påtalade tendensen att utestänga barn under 2 à 3 år, se sig nödsakade att under en följd av år - beroende på barnantalet - avstå från sitt yrkesarbete, måste detta innebära kännbara svårigheter dels för hemmets ekonomi, dels för den enskilda yrkesmänniskans återanknytning till förvärvsarbetet.”⁴⁴

Att arbetstillfällen och karriärmöjligheter kunde försämrats av krav på deltidsarbete och ledigheter var ingalunda några fantasier från de välutbildade

kvinnornas sida. Vid debatten i Ljungsbro förklarade generaldirektör Bexelius att han såg positivt på deltidsarbete, att Socialstyrelsen ordnat deltidstjänster åt kvinnlig kontorspersonal - men om byrådirektör Göta Rosén, ansvarig för barnavårdsfrågor på Socialstyrelsen och närvarande i Ljungsbro som ordförande, skulle begära halvtidstjänst skulle det naturligtvis inte beviljas.⁴⁵

Klassintressen och klasskillnader blir ofta mycket tydliga i debatten. Kvinnors rätt till yrkesarbete blev ibland, också av kvinnor, reducerad till vissa kvinnors rätt. I Alva Myrdals vision av efterkrigstidens sociala reformarbete, *Nation and Family*, fick tanken att rätten till arbete inte självklart gällde även arbetarkvinnorna ett ovanligt brutalt uttryck:

”For these cases, typified in the charwoman, all the old reactionary concerns about the conflict between motherhood and wage earning ought to be mobilised (...) the greater the ability to pay for domestic work and the more personally desired the job is, the less opposition there ought to be to women combining their work with motherhood.”⁴⁶

Utan att diskutera Alva Myrdals slutsats - att kvinnor med olika yrken och olika intressen av arbetet ska behandlas olika - kan man konstatera att hon satte fingret på något väsentligt - ju mindre intressant och stimulerande arbetet är, desto mer lockande blir möjligheten att stanna hemma. Och kvinnor i industriarbete tycks ofta ha sett så på sin situation. Carola Backé, textilarbeterska och ledamot av Textils förbundsstyrelse, glorifierade inte direkt arbetet när hon intervjuades av Dagens Nyheter för en artikelserie om förvärvsarbetande mödrars villkor:

”Varför arbetar mödrarna inom textilindustrin? Det är uteslutande ett ekonomiskt tvång, ingen mor arbetar för att yrket intresserar henne mer än barnen. Mycket vore vunnet om mödrarna under de första åren kunde få ägna sig åt barnen.”⁴⁷

Carola Backé var inte ensam om sin uppfattning. 1946 års kommitté hade samlat på sig en lång rad undersökningar om daghemsutnyttjande och om förvärvsarbetande kvinnors villkor. Flertalet pekade på att många kvinnor gärna skulle avstå från förvärvsarbete, om det bara vore ekonomiskt möjligt.

Vid en undersökning i Stockholm 1945 svarade 57 procent av de förvärvsarbetande kvinnorna att de önskade sluta sitt arbete, och två tredjedelar av dessa motiverade önskemålet med att de ville ägna sig åt hemmet. Andelen som ville sluta var störst i de lägre inkomstklasserna. En undersökning i Västerås 1946, utförd av länsarbetsnämnden för att utröna gifta kvinnors intresse av förvärvsarbete, visade att det fanns ett sådant intresse, men att kvinnorna ställde villkor. De ville till övervägande del ha deltidsarbete, och de ville ha plats för sina barn i lekskola, 4-5 timmar per dag.⁴⁸

Vid ytterligare en undersökning från Stockholmsförorten Hägersten, utförd på kommitténs uppdrag 1947-48 och publicerad som bilaga till betänkandet, svarade 61 procent av de gifta förvärvsarbetande mödrar som hade barn på daghemmet LM-gården att de aldrig skulle ha förvärvsarbete om de hade möjlighet att leva drägligt på mannens inkomst. En undersökning vid åtta daghem i Göteborg 1949 visade å andra sidan att nästan samtliga ensamstående mödrar och 86 procent av de gifta trots dubbelarbetets svårigheter ville fortsätta förvärvsarbete.⁴⁹

1946 års kommitté följde debatterna och studerade undersökningarna. Man såg de förvärvsarbetande mödrarnas problem och svårigheter, man såg att många kvinnor helst skulle slippa dubbelarbetets börda genom att lämna yrkeslivet. Men man vägrade att dra slutsatsen att kvinnans rätta plats var i hemmet, och ingen annanstans:

”Denna uppfattning strider uppenbarligen såväl mot den demokratiska samhällsutvecklingen som mot principen om att samhället äntligen bör ge de gifta kvinnorna - och även de gifta kvinnorna med småbarn - möjlighet att välja mellan olika arbetsuppgifter, mellan hem- och förvärvsarbete. Det är således olämpligt att samhället och dess olika myndigheter uppställa 'principer' om att kvinnorna böra bete sig så eller så och att 'idealet' t ex är att kvinnorna alltid stanna hemma hos barnen.”⁵⁰

Kvinnan har rätt att själv välja, och väljer hon kombinationen hem- och förvärvsarbete är det samhällets skyldighet att med olika stödåtgärder underlätta denna kombination - det var ett kompromisslöst ställningstagande som kommittén gjorde.⁵¹ Men man konstaterade samtidigt att det då inte skulle räcka med enbart daghemsplatser. Kvinnornas dubbelarbete skulle ändå vara alltför tungt. Daghemmen måste få sällskap av andra förändringar, och kommittén nämnde några: En mera jämställd arbetsfördelning i hemmet - kommittén ansåg sig kunna skönja glädjande tendenser i den riktningen hos unga familjer där båda föräldrarna arbetade - och en fortgående rationalisering av hemarbetet - moderna tvättstugor, djupfryst och konserverad mat - liksom en reviderad sambeskattnings var viktiga steg på vägen. Men den kanske viktigaste förutsättningen för att kvinnor skulle kunna förena moderskap och förvärvsarbete var ändå, enligt kommittén, att arbetsmarknaden anpassade sig till kvinnornas behov och förutsättningar.⁵² Och vad anpassningen skulle bestå i var självklart för kommittén: kvinnor skulle ges möjlighet till deltidarbete. Då kunde behovet av arbetskraft tillgodoses på ett sätt som bättre överensstämde med mödrarnas och barnens intressen.⁵³

Kommitténs ställningstagande kan ses som ett försök till verklighetsanpassat ställningstagande med utgångspunkt i hur kvinnors liv faktiskt såg ut, en balansgång mellan två extrema uppfattningar av hur kvinnors liv borde se ut. Den

ena extremen var det konservativa hemmafruidealet, som uttryckligen mönstrades ut:

”Det är nödvändigt att man överallt inser och bejakar det orubbliga faktum att samhällsutvecklingen för länge sedan passerat det stadium då *alla* kvinnor funno sig tillräta inom hemmets väggar.”⁵⁴

Den andra extremen var den som ibland skymtade bakom de välutbildade yrkeskvinnornas mest högljudda krav på barnomsorg: att moderskap var en biologisk teknikalitet som på intet sätt borde hindra att kvinnan deltog i förvärvsarbete på samma villkor som männen. Den möjligheten stod dock i praktiken bara öppen för dem som hade råd att köpa sig fria, inte bara från den dagliga omsorgen om barnen utan också från städning, tvätt och matlagning.

Men 1946 års kommitté ifrågasatte alltså aldrig att hemmets arbetsuppgifter också var kvinnans arbetsuppgifter. Och de var omfattande, särskilt om det fanns småbarn i familjen.

En utredning som arbetat parallellt med 1946 års kommitté, med samma ursprung i 1941 års befolkningsutredning, var *Utredningen för hem- och familjefrågor*. Den var unik i dåtidens utrednings-Sverige genom att den bestod av enbart kvinnor, företrädare för de stora kvinnoorganisationerna. Ordförande var Signe Höjer, som också var ledamot av 1946 års kommitté, och sekreterare var Brita Åkerman. Med stöd av en rad hemarbetsundersökningar försökte man beräkna hur stora arbetsinsatser det faktiskt var fråga om:

”Om tiden för den direkta vården av barnet sammanslås med den tid som barnet ökar arbetstiden för det allmänna hushållsarbetet, kommer man till följande resultat. *En ensam ett-åring ökar arbetstiden i ett hushåll med cirka 1600 timmar per år, en två-åring med cirka 1300 timmar per år, en fem-åring med cirka 750 timmar per år.*”⁵⁵

Observera formuleringen: barnen *ökar* arbetstiden. Också i en familj utan barn kräver matlagning, inköp, städning, klädvård sin tid. Sammantaget beräknades hemarbetet i en barnfamilj till gott och väl ett heltidsarbete.⁵⁶ Och det naturliga, skrev utredningen, var att den gifta kvinnan själv skötte detta arbete, som heltidsarbete.⁵⁷ Detta innebar dock inte att den gifta kvinnan fullständigt skulle avstå från förvärvsarbete. Även om småbarnsperioden var den bästa och lyckligaste tiden i kvinnans liv var den bara en del. Det måste finnas plats för arbete också, före och efter. Därför måste kvinnans ekonomiska självständighet erkännas. Hon måste också få möjlighet att hålla sina yrkeskunskaper och sina kontakter utanför hemmet vid liv.⁵⁸

Övergången mellan de olika faserna skulle underlättas genom vidareutbildning, studiecirklar, deltidsarbete. Grundläggande var likväl att kvinnans liv var ett annat än mannens, och att detta måste få konsekvenser för hennes roll som yrkesarbetande:

”...det är naturligt att kvinnornas moderskap skall inverka på deras förhållanden i arbetslivet. Kvinnornas livsrytm såsom yrkesarbetande måste bli en annan än männens. Denna kvinnornas speciella livsrytm bör göras till föremål för ett noggrant studium, och arbetslivets förhållanden böra i högre grad än vad som hittills skett anpassas efter dem.”⁵⁹

Lösningen på problemet moderskap och förvärvsarbete låg alltså, för utredningen om hem- och familjefrågor, i vad Ulla Björnberg kallat en ”trefasmodell”, att kvinnans liv genomgick tre faser: hon kunde yrkesarbeta fram till första barnets födelse, vara hemmafru medan barnen växte upp för att på nytt börja yrkesarbeta vid en med hänsyn till barn och familj lämplig tidpunkt.⁶⁰ Och 1946 års kommitté anslöt sig i huvudsak till samma modell, även om man också formulerade försiktiga ansatser till en ”tresfärsmodell”, där kvinnor och män var aktiva tillsammans i såväl arbetsliv som familjeliv och samhällsliv:

”...man och hustru måste gemensamt hjälpas åt, murarna mellan vad som är ‘manliga’ och ‘kvinnliga’ sysslor rivas och en äkta ansvarsgemenskap träda i stället. En sådan utveckling kan glädjande nog skönjas hos dagens unga familjer, där bägge makarna äro förvärvsarbetande.”⁶¹

Tresfärsmodellen kan spåras tillbaka till *Kris i befolkningsfrågan*, där Alva och Gunnar Myrdal drömde om en ny, harmonisk familjetyp där man och hustru stod sida vid sida i det produktiva arbetet,⁶² och den skulle få allt större utrymme i debatten under 1960-talet. Men omkring 1950 var trefasmodellen radikal nog, även om utredningen för hem- och familjefrågor fick ta emot hård kritik för att man bevarade en konservativ syn på kvinnan. I *Ny Dag* formulerade Siri Derkert ett våldsamt angrepp på utredningen och anklagade den för att ha tagit parti för den i full upplösning stadda hemorganisationen, att man inte räknat med den reella utvecklingen.⁶³ Utredningens sekreterare Brita Åkerman svarade i *Hertha*, att om någon struntat i den reella utvecklingen så var det i alla fall inte utredningen:

”Skillnaden mellan henne [Siri Derkert] och oss är att vi i vårt program för kvinnornas kulturella meddelaktighet har fört in hemmets vardagsvärld och små barn som är bråkiga och snuviga och vill hålla mor i handen. Vi tror inte att de är ett hot mot kvinnorna utan deras styrka. (---) Den oro vi har för kvinnornas del är inte att de hotas av hemmens värld utan av de orimliga anti-mänskliga krafter, som i dessa tider driver sitt spel i världen, och som vi tycker att männen i den mansdirigerade kulturen står alltför beklämande lamsugna inför.”⁶⁴

Det var en mycket Elin Wägnersk tanke som Åkerman uttryckte, att kvinnan i sin samhälleliga delaktighet skulle ta med sig erfarenheterna från hem och familj som en förändrande kraft. Kvinnans delaktighet i ett samhälle präglad av en mansdirigerad kultur där anti-mänskliga krafter driver sitt spel var inte något självklart eftersträvansvärt. Mot den bakgrunden är det inte förvånande att utredningen såg kvinnans förvärvsarbete närmast som ett andra rangens intresse.⁶⁵

1946 års kommitté gick inte lika långt i kritisk samhällsanalys. Man tyckte helt enkelt att det var bra om förvärvsarbetet banade väg för kvinnans delaktighet i samhällslivet och hennes politiska engagemang, till en offentlighet där mannen hittills varit så gott som ensam:

”Som en mäktig och stark ström genom de sista årtiondena går kvinnornas stigande yrkesmedvetande, deras krav på att som ekonomiskt och socialt jämställda få delta i samhällsarbetet - inte av lust att lämna hemmen och barnen, utan för att samhället, som någon har sagt, behöver deras arbetskraft, familjen deras lön och de själva känslan av gemenskap i ansvar och kärlek.”⁶⁶

Och kungsvägen som skulle underlätta övergången mellan hem och förvärvsarbete var alltså deltidsarbetet.

Den barnomsorgsform som bäst passade ihop med trefasmodellen var förstas lekskolan. Den förutsatte att mödrarna stannade hemma till dess barnen var i treårsåldern för att därefter arbeta allra högst halvtid. Det var också, som vi ska se, den barnomsorgsform som av expertisen ansågs vara den bästa för barnen.

Utredningen för hem- och familjefrågor, som direkt förordade trefasmodellen, tycks ha ansett att kvinnans och barnets intressen helt och hållet sammanföll, att kvinnan, om hon fick välja fritt, självklart skulle välja denna modell. För 1946 års kommitté var det inte lika enkelt. Snarare såg man det som en kompromiss, en anpassning från kvinnans sida till barnets behov och intressen. Och visst var det bra om kvinnorna valde denna lösning, men man kunde inte kräva det av dem.

Så gladdes man till exempel åt att man kunde skönja en tendens hos mödrarna att i allt större utsträckning välja att stanna hemma hos barnen under spädbarnstiden. Orsaken var, förklarade man, dels en förbättrad reallönestandard, som gjorde att kvinnorna inte längre i samma utsträckning som tidigare tvingades till förvärvsarbete, dels att mödrarna lyssnat till de experter som framhållit att kvinnorna för barnens skull borde stanna i hemmet under spädbarnsåren.⁶⁷

Men hur berättigade experternas önskemål än var, kunde man inte kräva av alla mödrar att de skulle uppfylla dem. Förvärvsarbete var ett legitimt skäl för att lämna hemmet, även under barnens första år. Men det var också det enda skälet. Hemarbetande mödrar skulle definitivt följa experternas råd:

”Det kan t ex ur flera synpunkter icke vara lämpligt att ordna *institutioner* för eftersyn av barn *under* 2-3 år till hemarbetande mödrar. Mödrarna måste förstå, att de

aldrig komma ifrån en viss bundenhet vid barnen. Det är något som hör småbarnstiden till.”⁶⁸

De kvinnor som valde förvärvsarbete hade dock rätt att kräva samhällets stöd i form av barnomsorg, också i form av daghemsplatser för de allra yngsta barnen. Det var förstås en nödvändighet för de kvinnor som i praktiken inte hade något val - kommittén nämner särskilt de ensamstående mödrarna - men valet skulle alltid respekteras, vare sig det följde av moderns egen önskan eller dikterades av ekonomiskt nödtvång.⁶⁹

Kommittén såg tydligt att den valfrihet man var så angelägen att ge kvinnan kunde kollidera med den förhärskande uppfattningen om vad som var bäst för barnet - med, som man uttryckte det, kvinnornas uppgift som vårdare och fostrare av barnen och barnens rätt till sin mor.⁷⁰ Hur man försökte mildra denna kollision ska jag återkomma till. Först är det dags att närmare granska hur kommittén, och de samtida debattörerna, såg på barnet och på de barnens behov som en god barnomsorg skulle tillgodose.

Barnomsorgens barn

I kapitlets början konstaterade jag att synen på barnet i 1946 års kommittés slutbetänkande inte skilde sig nämnvärt från tidigare utredningar. Förskolebarnets plats var först och främst i hemmet, föräldrarnas fostran och omsorg var i princip oersättlig. En kompletterande förskolefostran, i begränsad omfattning, var dock också värdefull, särskilt för städernas barn. Men eftersom kommitténs utredning var så omfattande, var också resonemangen kring barnens fostran grundligare och mer fördjupade än hos föregångarna. De redan etablerade uppfattningarna tillfogades en del nyanser de dittills saknat.

När kommittén resonerade kring barnet var det från två olika håll: å ena sidan barnet som individ, barnet sådant det är, enligt utvecklingspsykologiska teorier med anspråk på generell giltighet. Och å andra sidan barnet som samhällsvarelse, vars fostran borde ha som mål att skapa en socialt väl fungerande vuxen - barnet sådant det bör bli - grundat på en sociologisk analys av efterkrigstidens Sverige.

Barnet som individ

Kommittén konstaterade redan i inledningen att den barnpsykologiska forskningen, särskilt under 1940-talet, spelat en stor roll för synen på barnen, deras omvårdnad och fostran.⁷¹ Den äldre uppfattningen att barn redan från tidigaste ålder målmedvetet kunde och borde fostras till lydnad och goda vanor kunde definitivt avskivas. Nu gällde det, skrev kommittén, att *följa* barnets utveckling istället för att *bestämna* den.⁷² Här framträder bilden av det självreglerande bar-

net, de utvecklingspsykologiska teorier som förknippas med den amerikanske psykologen Arnold Gesell.

Grundläggande hos Gesell var antagandet att barnets utveckling följer ett naturgivet, lagbundet mönster. Därför blir det meningslöst att försöka lära ett barn något det inte är moget för. Och när barnet är moget, är det ofta onödigt att lära det ett visst beteende - det kommer av sig självt, om bara barnet i sin livsmiljö ges förutsättningar att pröva och utveckla sina färdigheter och förmågor. Anpassning till barnets egna förutsättningar blir en hörnsten, att forcera fram ett beteende i förtid eller undertrycka det som mognat fram uppfattas som skadligt för barnet. Särskild betydelse för barnomsorgsdebatten fick Gesells uppfattning att barn först vid omkring 3 års ålder kan tillgodogöra sig social samvaro med andra barn.⁷³

Gesell citerades i slutbetänkandet⁷⁴ och fick, tillsammans med Jean Piaget och Charlotte Bühler som också företrädde stadieteorier inom utvecklingspsykologin, stort utrymme i John Elmgrens expertutlåtande för kommittén rörande förskoleålderns pedagogiska och psykologiska problem.⁷⁵ Både betänkande och kommittéarkiv visar att man också läst andra företrädare för det självreglerande barnet, som den legendariske Benjamin Spock.⁷⁶ Och upprepade gånger återvände kommittén till detta: att hänsyn till barnens inneboende, men föränderliga, behov varit en central utgångspunkt för deras arbete.⁷⁷

För Gesell var barnet i stor utsträckning en självständig individ vars utveckling mera beror på medfödda faktorer än på dess relationer till omgivningen. Det späda barnets relation till andra, till sina vårdare och främst då modern, får hos honom ett relativt litet utrymme.

1946 års kommitté tog däremot ofta upp mor/barn-relationen. Man hänvisade till hur ”modern barnpsykologisk expertis” betonade hemmets och föräldrarnas roll:

”Särskilt betydelsefull för en känslomässigt fullgod karaktärsdaning anses den intima kontakten mellan modern och barnet under dess första år vara.”⁷⁸

Sannolikt var kommittén inte opåverkad av psykoanalytiskt orienterade teorier, inte minst Dorothy Burlinghams och Anna Freuds arbete *Barn utan familj*. Att kommittén tagit intryck av Burlingham/Freud kan i någon mån förvåna, eftersom deras arbete inte rör förskolan utan behandlar barnhemsbarn som i krigets England skilts från sin familj, och snarare är en samling fallbeskrivningar än en sammanfattande teori om förhållandet mellan barn och deras mödrar. Kopplingen till kommitténs arbete är därmed inte självklar. Inte desto mindre finns upprepade hänvisningar till deras arbete i kommittéarkivet.⁷⁹ I de litteraturhänvisningar kommittén lämnade i en bilaga till betänkandet återfinns också andra författare som kan sägas representera psykoanalytisk teori, som Susan Isaacs och A S Neill.⁸⁰

Kommittén var inte beredd att driva uppfattningen om det unika värdet av en nära relation mor/barn hur långt som helst. En nothänvisning till Burling-

ham/Freud försvann på vägen från manuskript till betänkande, sannolikt sedan just detta avsnitt lästs och kritiserats av bland andra Brita Åkerman. Man tonade också ner de psykologiska teoriernas anspråk en smula.⁸¹ Vad som hela tiden kvarstod var likväl ett betonande av hemmets och föräldrarnas unika förutsättningar att skapa en god uppväxtmiljö för sina barn.

Den bild av barnet ur psykologiskt perspektiv som framtonar i kommitténs arbete kan sammanfattas så: Förskolebarnets utveckling innebär stora förändringar. Spädbarnet och 6-åringen har helt olika behov, intressen och förutsättningar. Barnets miljö måste vid varje tillfälle anpassas så att barnet får det stöd och den stimulans det just då behöver. För spädbarnet betyder det en trygg, stabil, varm och nära relation till vårdaren - något som lättast åstadkommes i hemmet. Från omkring 3 års ålder behöver barnet, för sin sunda utvecklings skull, ingå i en social gemenskap med jämnåriga.

Barnet som social varelse

I den individualpsykologiska bild av barnet kommittén skapade står barnet aldrig isolerat. Det är från första början *socialt*, i behov av en nära relation till sin vårdare. Snart nog har det också behov av en social samvaro med jämnåriga. Detta sociala beteende är grunden för den vuxna människans anpassning till samhället.

Denna socialisationsprocess var, i kommitténs ögon, ingenting som skedde enkelt, konfliktfritt och nära nog automatiskt. Det samhälle man såg omkring sig, industrialiserat, urbaniserat - det moderna samhället - var svårt att växa in i. Livet i industristaden, där familjen inte längre var en produktionsenhet, där familjemedlemmarna tillbringade större delen av dagen åtskilda, där trånga bostäder och tät trafik begränsade barnens rörelsefrihet, där samhället var komplext och svåröverskådligt, gjorde socialisationens villkor till helt andra än i agrarsamhället.⁸² Resonemanget var ingalunda nytt - det spelade stor roll i 1930-talets debatt om barnomsorg, där man ofta frammanade den lätt idealiserade bilden av familjejordbruket där barnet, utan tydlig gräns mellan lek och arbete, av den äldre generationen på ett "naturligt" sätt formades till sin vuxenroll.⁸³

Och de problem som uppstått i det moderna samhälle där barnens socialisation och fostran försvårats var, menade kommittén, akuta problem. Samhället befann sig i kris:

"I främsta rummet kan man härvid peka på den kris i de enskildas förhållande till samhället, som tar sig uttryck i deras *bristande förmåga till grupp-gemenskap*."⁸⁴

Kommittén såg här en stor fara: om inte grupp-känslan stärktes, hotade en massmentalitet att utvecklas.⁸⁵ Denna uppfattning var en av utgångspunkterna för kommitténs arbete, den presenterades redan vid ett av dess första sammanträden.⁸⁶ Var fanns då grunden för detta långtgående påstående?

Tanken att en fostran till samarbete är både önskvärd och nödvändig för det demokratiska samhällets fortlevnad var inte ny. Dess förespråkare kunde hänvisa till Rousseau, eller rent av Platon. Viktigare i 1900-talets pedagogiska debatt var kanske John Dewey, som i sina filosofiska och pedagogiska arbeten upprepade gånger framhållit social samverkan som något pedagogiken måste främja.⁸⁷

Kommitténs vision, ”individen-i-gruppen”, balanserade mellan egoistisk individualism och massmentalitet, mötte också hos makarna Myrdal, när de på 1930-talet talade om ”individuellt starka kollektivister”.⁸⁸ Men för Myrdals handlade det om en pedagogik som skulle skapa förutsättningar för ett *nytt* samhälle, om ”uppfostran till en ny värld”.⁸⁹ För dem var bristande grupp känsla något krisartat i förhållande till en starkt politiserad framtidsvision. 1946 års kommitté talade om en kris i det existerande samhället, och det var något helt annat.

”Massmentalitet” framstod naturligtvis som ett obehagligt hot år 1946, med fascismens och stalinismens totalitära system som levande erfarenhet. När kommittén skarpt skiljde mellan den önskvärda grupp känslan och den oönskade massmentaliteten var det också för att bryta associationsbanan barnträdgårdskollektivism som mötte hos t ex Ellen Key.⁹⁰ Man polemiserade således mot den starka kollektivistiska tendensen i 1930-talets debatt, där funktionalismens mest radikala förespråkare drömde om ”en helt ny familjetyp... med barnuppfostran utförd av annan än modern”.⁹¹

Likväl förvånar talet om en kris. De totalitära ideologiernas förankring i Sverige var obetydlig. Om faktorer som valdeltagande eller facklig organisering kan ses som uttryck för grupp känsla och social anpassning, motsägs istället bilden av ett samhälle i kris.

Trots kommitténs ordval bör dess resonemang kanske tolkas så, att man ansåg att en kris *kunde* inträda, om socialisationsmönstret inte bragtes i harmoni med samhället. För kommittén var familjen en allt mer isolerad grupp, inte minst för att den berövats sin karaktär av produktionsenhet. För en grupp gemenskap i det moderna samhället behövde barnen ”en klarare insikt om tillvaron utanför hemmets murar”, kunskaper om ”hur en stad eller ett samhälle bygger på att människor utföra tjänster åt varandra”.⁹² Ett elementärt krav var naturligtvis också att barnet skulle möta andra barn. Man kan inte ingå i en grupp om man är ensam.

Och den moderna familjen kunde, enligt kommittén, bara med svårighet uppfylla dessa krav.⁹³ En spontan grupplek i parker och på gator, utan pedagogisk tillsyn, gav ingen god gruppfostran. Och ”hemmets murar” hindrade förståelsen för grupp samverkans betydelse för samhället.

Dessa villkor var, förklarade kommittén, gemensamma för alla, eller näst intill alla, barn i städer och tätorter. För större eller mindre grupper barn mötte därtill särskilda svårigheter. Det gällde barnen i trångbudda familjer, med små möjligheter till lek i hemmet; barn utan syskon; barn vars föräldrar av ett eller annat skäl inte ensamma klarade av rollen som fostrare. Här intogs förstås de föräldrar en särställning som, fastän i och för sig kompetenta att vårda och fostra barnen, av ekonomiska skäl måste förvärvsarbeta.

Barnet i sociologiskt perspektiv var ett barn vars inneboende sociala egenskaper skulle tillvaratas på ett sådant sätt att barnet förmådde bygga upp en "vi-känsla" som inte bara omfattar familjen utan hela samhället. Utan att förlora sin individualitet skulle barnen fostras till en gruppgemenskap, där de blev

"...goda kamrater, uthålliga i arbetet, ansvarskännande för helheten, ömma mot svagare, vilja att samordna sig med andra, rättskännande, sanningsälskande..."⁹⁴

Och familjen kunde alltså bara i undantagsfall ensam klara denna uppgift.

Barnet i barnomsorgen

Familjefostran måste kompletteras, och detta var först och främst förskolans, halvdagsomsorgens, uppgift. I förskolan skulle det finnas materiel och utrymmen för barnens lekar. Där fanns jämnåriga kamrater. Barnen fick lära sig hjälpa till med olika sysslor. Och där fanns personal som hjälpte, lärde och övervakade, så att den sociala samvaron verkligen mynnade ut i en god gruppgemenskap.

Men förskolan fick inte ge barnet mer än det kunde ta emot. Enligt det utvecklingspsykologiska resonemang kommittén fört, var det först vid omkring 2-3 års ålder som barnet hade någon behållning av samvaron med jämnåriga.

Denna åldersgräns diskuterades åtskilligt under arbetets gång. Kort sammanfattat stod läkarna för en något högre åldersgräns, 3-4 år, framför allt motiverad av smittoriskerna, medan man från förskolepedagogiskt håll accepterade 2 år som en minimigräns för barnomsorg, helt i överensstämmelse med resolutionen från det nordiska barnträdgårdslärarinnemötet i Danmark 1947:

"Barn under 2 år böra enligt vår mening normalt få hela sin vård och uppfostran i hemmet och icke på daghem eller dylikt. Vi hemställa enträget till respektive myndigheter att överväga möjligheten av ett så effektivt ekonomiskt stöd till mödrar med barn i denna ålder, att de kunna kvarstanna i hemmet."⁹⁵

Av hänsyn till barnen borde också den dagliga vistelsetiden i barnomsorgen begränsas. I den traditionella barnträdgården hade den i allmänhet varit 3-4 timmar. Det var en gräns som redan börjat ifrågasättas av förskolepedagogerna själva: en viss utökning behövde inte innebära att barnets bästa åsidosattes.⁹⁶ Men om vårdtiden blev 8-10 timmar eller mer, var detta för kommittén dock en alltför stor belastning för barnet, fysiskt såväl som psykiskt.⁹⁷

Så långt var kommitténs förslag varken särskilt kontroversiellt eller särskilt konfliktfyllt. Den förskola man skisserade var i princip den gamla barnträdgården: pedagogisk fostran omkring 4 timmar per dag för barn mellan 3 och 7 år. Men kommittén var samtidigt medveten om att alla barn inte passade in

i denna generaliserade bild. Barnomsorgen måste ge plats också åt dem som inte hade någon hemmavarande förälder: barn till ensamstående föräldrar och barn vars båda föräldrar förvärvsarbetade.

Kommittén skilde, precis som föregångarna befolkningskommissionen och befolkningsutredningen, mellan förskolan, pedagogiskt motiverad och utformad efter barnens behov, och daghemmet, socialt motiverat med hänsyn till föräldrarnas behov.⁹⁸ Men 1946 års kommitté var mån om att inte överdriva skillnaderna mellan förskola och daghem. För kommittén var skillnaden väsentligen kvantitativ - det gällde den dagliga vistelsens längd, liksom att daghemsvården också omfattade yngre barn. Kvalitativt borde det inte vara någon skillnad; kravet på pedagogisk målsättning, personalens kvalifikationer osv gällde för daghemmet likaväl som för förskolan.⁹⁹ Man ville inte heller tala om daghemmen som nödfallsåtgärder, utan betecknade dem istället, med ord lånade av Gustav Möller, som ”den bästa till buds stående lösningen”.¹⁰⁰

Alldeles enkelt var inte detta ställningstagande för kommittén. Man var t ex fullt medveten om att spädbarnsvården också kvalitativt skilde sig från förskolebarnens vård och fostran.¹⁰¹ Spädbarn borde över huvud taget inte finnas på daghem, de hade det bäst hos föräldrarna, i hemmet. Och daghemsvistelsen borde aldrig vara så lång som 8-10 timmar utan helst bara 5-6.¹⁰² När kommittén ändå kunde acceptera daghem också för de yngsta, var det - sett i förhållande till barnen - av två skäl. Dels för att alternativen var så mycket värre (t ex fosterhemsplacering av barn till ensamstående mödrar). Men dels, och framför allt, för att kommittén såg ljus på framtiden. Man hade noterat en tendens att kvinnor i allt större utsträckning stannade hemma hos sina barn under spädbarnstiden, man väntade sig att deltidsarbete skulle bli den normala arbetsformen för mödrar med småbarn. Stigande levnadsstandard och förbättrade sociala förmåner (barnbidrag, moderskapsförsäkring) skulle påskynda denna utveckling.¹⁰³ Åtminstone på sikt var det alltså, i kommitténs ögon, fullt möjligt att skapa en daghemsverksamhet som tillgodosåg barnens behov.

Med sitt omfattande betänkande hade 1946 års kommitté till slut fullgjort sin uppgift. Man hade noga beaktat de förutsättningar som gavs av utredningsdirektiven: Samhällets möjligheter att bereda plats för förskolebarn i barnomsorgen borde ökas. Det gällde nu att väga samman olika synpunkter av pedagogisk, social, arbetsmarknads- och befolkningspolitisk natur som motiverade ett utbyggt samhällsstöd åt förskoleinstitutionerna.¹⁰⁴

Vad kommittén till slut förordade var en utbyggnadsplan för tioårsperioden 1951-1960. Målsättningen sattes till att 15 procent av tätorternas barn i åldrarna 2 till 7 år skulle få plats i lekskola, som i betänkandet bytt namn till förskola, samt dessutom daghemsplatser åt ytterligare 6 procent. Det innebar att 500 förskolor och 180 daghem borde inrättas under 1950-talet, en ökning av platsantalet med 120 respektive 60 procent. Och det, skrev kommittén, var alls inte tilltaget i överkant utan ganska måttfullt vid en jämförelse med andra länder. Men de ekonomiska resurserna, liksom den begränsade tillgången till kompetent personal, gjorde att man knappast kunde gå längre.¹⁰⁵

Mer konkret och kortsiktigt utmynnade betänkandet i ett förslag om en kraftig höjning av statsbidragen. Man konstaterade att det redan existerande statsbidraget, 1,87 miljoner kronor budgetåret 1949/50, redan bidragit till en expansion fastän det bara täckte 9-10 procent av kostnaderna.¹⁰⁶ Nu föreslog man en flerdubbling. Beroende på kommunernas skatteunderlag skulle bidrag till driftskostnaderna utgå med lägst 40 och högst 70 procent. Till driftskostnaderna räknades de faktiska lönekostnaderna samt hyres- och övriga driftskostnader enligt fastställda schablonbelopp, där kostnaderna för en daghemsp plats beräknades vara dubbelt så dyr som en förskoleplats, 120 respektive 60 öre per barn och dag. Statsbidrag skulle också utgå för anläggningskostnader.¹⁰⁷ Dessutom föreslog man att kommuner med minst 10 000 invånare skulle åläggas att upprätta planer för barnomsorgen.¹⁰⁸

Men den grundliga utredningen och de konkreta förslagen till trots kvarstår ett besvärligt faktum: kommitténs betänkande rymmer motsägelser. Två citat får tjäna som illustration till konflikten:

”...de flesta mödrar med småbarn, som anser sig böra bibehålla sitt förvärvsarbete, göra det av fullt förklarliga orsaker och efter moget övervägande. Denna kvinnornas önskan att själva få forma sitt liv och välja var de skola göra sin arbetsinsats måste respekteras av samhället...”¹⁰⁹

”Mödrarna måste förstå, att de aldrig komma ifrån en viss bundenhet vid barnen. Det är något som hör småbarnstiden till. Barnen behöva under de första åren få känna förmånen av en liten, begränsad, gripbar miljö med möjlighet till känslolänknytning till både mor och far. Detta kan endast ske inom familjens ram.”¹¹⁰

Kommittén hade gjort två ställningstaganden som inte lät sig förenas. När det gällde barnen konstaterade man att det bästa, ja, egentligen det enda rätta, var att barnen fick vistas i hemmet, hos föräldrarna, till minst 2 års ålder. Därefter var en lekskolevistelse inte bara möjlig utan också önskvärd. Men den fick inte bli alltför omfattande. 8-10 timmar om dagen var defintivt för mycket.

Den uppfattningen hade stöd av dem som kunde kalla sig experter: barnläkare och förskolepedagoger (även om läkarna tenderade att förespråka en något högre inskolningsålder och något kortare lekskoledagar). Det var också i stort sett samma uppfattning som kommit till uttryck i befolkningsutredningens betänkande från 1943.

Men då hade daghemmen också uppfattats som en nödfallsutväg, försvarbar bara i de fall där modern var tvingad att arbeta. Giftna kvinnor med småbarn borde, om makens inkomst räckte till, stanna hemma.

Och det ville inte 1946 års kommitté gå med på. Arbetsmarknadens behov eller nationalekonomiskt intresse borde inte användas som argument för att locka kvinnor ut i förvärvslivet. Men den kvinna som ville välja förvärvsarbete skulle få

göra det och skulle kunna räkna med samhällets stöd för sitt val. Det handlade om hennes demokratiska fri- och rättigheter.

Kommittén försökte tona ner motsättningen mellan dessa ställningstaganden genom något som mest liknade önsketänkande: de flesta kvinnor skulle välja att stanna hemma, höjda reallöner skulle göra valet möjligt för allt fler, på längre sikt skulle deltidsarbete bli allt vanligare. Då skulle skillnaderna mellan daghem och förskola inte bli så mycket att bry sig om. Men man nämnde aldrig att på kort sikt var den ofrånkomliga följderna av mödrarnas förvärvsarbete långa daghemsdagar från späda ålder.

Två möjliga vägar fanns ut ur konflikten. Antingen fick man förneka eller inskränka mödrarnas rätt till förvärvsarbete, eller också fick man ifrågasätta uppfattningen att det späda barnet alltid (eller nästan alltid) hade det bäst i hemmet, att daghemmet var ett fullgott och oproblematiskt alternativ. När slutbetänkandet sändes ut på remiss var det många remissinstanser som observerade konflikten. De valde än den ena, än den andra vägen för att lösa den.¹¹¹

Så gott som samtliga remissinstanser var positiva till en utbyggnad av samhällets barnomsorg. Men vilken utbyggnad? Här skilde sig svaren tydligt åt. En grupp ansåg att förskolan, halvdagsomsorgen, var vad som borde prioriteras. Andra instanser, främst de som hade anknytning till arbetsmarknaden, ansåg tvärtom att daghemmen borde komma i första rummet vid en utbyggnad. Den förstnämnda gruppen motiverade sitt ställningstagande med hänsyn till barnen, medan den andra hänvisade till kvinnornas intressen.

Bland dem som anslöt sig till vad kommittén sagt om halvdagsomsorgens förtjänster fanns Skolöverstyrelsen, Medicinalstyrelsen, Sveriges Läkarförbund, Sveriges Barntädgårdsläraryrkes Riksförbund, Svenska Barnpsykiatriska föreningen och Fredrika Bremer-förbundet. När det gällde heldagsomsorgen, särskilt för de yngsta barnen, underströk dessa remissinstanser också vad kommittén sagt om daghemmens brister. Både Medicinalstyrelsen och Sveriges Barntädgårdsläraryrkes Riksförbund menade således att barn under 3 års ålder inte borde finnas i vare sig daghem eller lekskola. Samtidigt medgav man att daghem också för spädbarn i vissa fall var nödvändiga. Svenska barnpsykiatriska föreningen framhöll dock att kommitténs ståndpunkt kunde varit tydligare:

”Föreningen anser, att redogörelsen skulle ha vunnit på en mer saklig formulering på dessa punkter och en klar och tydlig deklARATION, att daghemsfostran ur barnens synpunkt är att betrakta som en ‘nödlösning’, även om den ofta är ‘den bästa till buds stående’, och att den *kan* innebära en fara för barnens själshälsa, i varje fall då det gäller yngre åldrar. Detta är beklagligt, eftersom daghemsverksamheten är nödvändig, ofrånkomlig och önskvärd av *andra* skäl än rent psykologiska, men man kommer inte ifrån problemen genom att förringa dess allvar.”

Då hade barnpsykiatrins företrädare ändå mildrat sin kritik. I ett första remissvar hade man, under återopande av den engelske psykologen John Bowlby, varnat för en samhällsutveckling där materiellt ekonomiska värden och sociala ambitioner överbetonades på bekostnad av emotionella värden och de enskilda individernas utveckling. Det var en tydlig markering av att man inte delade kommitténs uppfattning att också gifta kvinnor skulle tillerkännas rätten att själv välja förvärvsarbete om de så önskade. Men detta första remissyttrande väckte sådan debatt bland föreningens medlemmar att det omarbetades.

En sådan njugg, att inte säga skuldbeläggande, syn på kvinnors förvärvsarbete framfördes dock utan omprövning av barnavårdsnämnden i Luleå:

”Den materialistiska livssynen och stegrad nöjes- och njutningsbehov har gjort, att många mödrar vill ha arbete och ‘egen inkomst’, även där det inte ens ekonomiskt kan anses vara försvarligt.”

Andra instanser uttryckte däremot sin uppskattning över att kommittén tillerkänt kvinnorna rätten att själv välja. Dit hörde Vreta klostrets kommun och barnavårdsnämnden i Piteå socken. Sveriges Barnträdgårdslärares riksförbund var dessutom övertygade att om kvinnorna fick välja fritt, skulle de också välja rätt:

”Det är vår övertygelse att även i framtiden den övervägande majoriteten kvinnor kommer att välja hemarbete, åtminstone så länge barnen är små.”

Därför var det också olyckligt, hävdade barnträdgårdslärarinnorna, att barnomsorgsdebatten dominerades av just daghemmen. De var trots allt den minsta delen av barnomsorgen och skulle förhoppningsvis bli en allt mindre del.

Här var det dock en lång rad remissinstanser som inte höll med, som tvärtom ansåg att barnomsorgen borde domineras av daghem. Att som kommittén föreslå en utbyggnad av lekskoleplatserna med 120 procent, av daghemsplatserna med 60, var därför fel - det var daghemmen som i första hand borde byggas ut. De åsikterna framfördes av Arbetsmarknadsstyrelsen, Arbetarskyddsstyrelsen, Arbetsmarknadens kvinnonämnd,¹¹² TCO och Yrkeskvinnors Samarbetsförbund. Dessa remissvar uttryckte också i de flesta fall en tveksamhet till talet om deltidsarbete eller åldersgränser för daghemvistelsen.

Hur uppfattade då remissinstanserna konflikten mellan en barnomsorg anpassad för barnen - enligt tidens uppfattning lekskolan - och en barnomsorg som gav mödrarna tillträde till arbetsmarknaden - daghemmet? Den första gruppen, den som såg positivt på lekskolan och noterade daghemmets brister, förordade i praktiken en inskränkning av mödrarnas fria val. Man sade det inte direkt. Men när man framhöll deltidsarbetets förtjänster, och samtidigt förklarade att barn under 2 år bara i absoluta undantagsfall borde få plats i barnomsorgen, var andemeningen nog att kvinnan också borde välja i enlighet med detta.

Barnträdgårdslärarinnorna var också övertygade om att detta var vad de flesta kvinnor ville välja.

Den andra gruppen, den som förordade en kraftig utbyggnad av daghemmen, som avvisade åldersgränser och uttryckte tveksamhet om deltidsarbetets förtjänster, undvek helt enkelt konflikten genom att inte alls diskutera vad barnomsorg i olika former kunde betyda för barnet. De diskuterade över huvud taget inte barnomsorgen som en fråga för barnen utan enbart som ett arbetsmarknads- och ett kvinnointresse. Till den gruppen hörde Yrkeskvinnors Samarbetsförbund som, skrev man i remissyttrandet, avstod från att kommentera psykologiska och medicinska problem och begränsade sig till de frågor som rörde de förvärvsarbetande kvinnorna.

Men i själva verket var det inte heller så lätt att diskutera tänkbara lösningar på konflikten mellan barnens bästa och kvinnans frihet. Det saknades nämligen kunskaper - det påpekade Socialstyrelsen i sitt remissyttrande, som inte självklart låter sig fogas in i någon av de två huvudgrupperna.

Eftersom Socialstyrelsen redan var tillsynsmyndighet för barnomsorgen och enligt kommitténs betänkande också kunde förbli det (även om Skolöverstyrelsen var ett alternativ), var deras synpunkter naturligtvis tungt vägande.

Socialstyrelsen tillhörde de remissinstanser som särskilt starkt underströk daghemmens brister, och man drog sig inte för drastiska formuleringar:

”När man går på ett daghem och där ser barnen omgivna av många andra barn, ser barnen ständigt i grupp och i kollektivistisk samvaro och vet att detta är barnens hela miljö dag ut och dag in under hela deras medvetna barn- dom, måste man beklaga dem.”

Ändå intog man en pragmatisk hållning. Daghemmen var nödvändiga för vissa grupper, till exempel ensamstående mödrar och deras barn. Därför borde daghemmen först byggas ut, innan man satsade på en lekskoleverksamhet som visserligen var både ändamålsenlig och nyttig men ändå knappast kunde kallas en nödvändighetsåtgärd. Och även om också Socialstyrelsen helst såg att barn under 2 år inte skulle behöva beredas plats på daghem, begränsade man sig till att föreslå en gränsdragning vid 1 års ålder.

Socialstyrelsens intressantaste invändning var emellertid en annan, en som i själva verket innebar ett ifrågasättande av styrelsens egen kritik av daghemmen:

”Socialstyrelsen beklagar, att kommittén icke varit i tillfälle att på samma sätt som i fråga om infektionsundersökningen grunda sina förslag på undersökningar angående de psykologiska verkningarna av barns vistelse på institutioner för barntillsyn. Styrelsen är emellertid medveten om den brist på personer, vilka vetenskapligt kunna ägna sig åt dylik forskningsverksamhet, och inser svårigheten att få till stånd sådana undersökningar av

detta slag. Diskussionerna ha hittills rört sig endast med mer eller mindre kontrollerade erfarenhetsrön.”

Vad Socialstyrelsen här påpekade var att även om argument lånade från psykologin blivit allt vanligare i barnomsorgsdebatten - de hade också flitigt använts av 1946 års kommitté som stöd för en lekskoleutbyggnad och i diskussionen om daghemmens förtjänster och brister - var deras bärkraft långt ifrån fastställd. Psykologiska teorier som betonade vikten av en allsidig pedagogisk stimulans och av gruppsamvarons sociala värde var en sak. Likaså de ännu så länge alldeles färska teorierna om de risker som en separation av mor och barn kunde innebära för barnets emotionella utveckling. Det är inte egendomligt att sådana teorier togs upp i barnomsorgsdebatten. Men problemet, som Socialstyrelsen pekade på, var att man faktiskt saknade konkreta kunskaper om följderna av lekskole- eller daghemsvistelse. Inga undersökningar hade gjorts som visade att lekskolan faktiskt var till nytta för barnens utveckling. Inga undersökningar hade visat att daghemsvistelse var en riskfaktor för barnen, särskilt för de allra yngsta.

1946 års kommitté var medveten om denna brist, och hade i sitt slutbetänkande också föreslagit stöd till ett institut för barnpsykologisk forskning.¹¹³ Detta förändrade dock inte det en smula obehagliga faktum att varje psykologiskt grundat argument om barnomsorgens brister eller förtjänster vilade på obekräftade hypoteser, som aldrig i grunden prövats.

Avslutad utredning, fortsatt debatt

Om allt hade gått som vanligt skulle socialdepartementet, med betänkandet och remissvaren som grund, skrivit en proposition till riksdagen. Men någon sådan blev aldrig skriven. Det drygt 600-sidiga betänkandet blev istället underlag för det sedvanliga årliga anslaget till barnomsorgen i 1953 års statsverksproposition. Och där var det inte tal om någon höjning av statsbidraget från tio till minst 40 procent eller om behovet av en kraftig utbyggnad av barnomsorgen fram till år 1960. I riksdagens utskott tyckte man kanske att statsverkspropositionen gav arbete nog, utan att man dessutom skulle behöva sätta sig in i ett digert betänkande, ”säkert också mycket tänkvärt att läsa, bara man har tid till sådant”, som utskottsledamoten Gustaf Karlsson uttryckte det.¹¹⁴ Bortsett från en mycket måttlig höjning av bidragen förblev allt vid det gamla. Och någon debatt i frågan blev det inte heller - även om kommitténs ordförande, Bengt Elmgren tog tillfället i akt att uttrycka sin besvikelse och samtidigt en förhoppning att frågan snart skulle aktualiseras på nytt.¹¹⁵

Varför gick det så? Man kan bara spekulera, men en rad tänkbara förklaringar kan nämnas.

Tidpunkten var inte den bästa för en kostsam nysatsning. Om kommitténs förslag genomfördes fullt ut, skulle det betyda att statens utgifter för barnomsorgen ökade från 2 miljoner till omkring 15-20 miljoner vid 1950-talets

slut. Men i den rådande högkonjunkturen förordade finansminister Sköld i god keynesiansk anda en stram ekonomisk politik.¹¹⁶

Socialdepartementet var dessutom i färd med att genomföra en annan och oändligt mycket kostsammare reform: den allmänna sjukförsäkringen. Personförändringar i socialdepartementet kan också ha spelat roll: Gustav Möller hade som socialminister engagerat sig för en offentlig barnomsorg, särskilt som stöd till arbetarklassens kvinnor. Men han hade nu lämnat över departementet till Gunnar Sträng, som inte markerat något starkare intresse för barnomsorgsfrågor.

Slutligen är det möjligt att socialdepartementet valde att ligga lågt med en utbyggnad av barnomsorgen eftersom den fortfarande var kontroversiell.

Kring lekskolans pedagogiska förtjänster var uppslutningen vid det här laget relativt stor, även om 1949 års riksdagsdebatt om kommitténs provisoriska förslag visade att det fortfarande fanns en konservativ opinion som misstrodde all form av kollektiv barnomsorg. Men frågan är om omsorgen om barnens utveckling prioriterades särskilt högt. En som tvivlade var i alla fall kommittéledamoten Signe Höjer, i samband med att Stockholms stadsfullmäktige diskuterade sitt remissvar på slutbetänkandet:

”Jag kan dessutom försäkra, att vi inte fått till stånd den utbyggnad av barnstugeverksamheten runt om i landet, som skett under de senaste 10 åren, om det inte hade varit av arbetsmarknadsskäl, behovet att få ut den kvinnliga arbetskraften i produktiviteten, bristen på arbetskraft i hemmen. (---) Om det hade varit så, att verksamheten hade motiverats enbart av pedagogiska skäl, så tror jag inte att vi hade kunnat få till stånd alla de byggen, som vi ha fått under de år som gått.”¹¹⁷

Barnomsorgen började allt mer bli en arbetsmarknadsfråga. Och det var just här, i kopplingen mellan barnomsorg och kvinnors förvärvsarbete, som det kontroversiella låg. Det visade också remissvaren. Även om de över lag varit positivt inställda till kommitténs betänkande, var de samtidigt kritiska, i olika riktningar: antingen hade kommittén varit för generös och sorglös när det gällde daghemsutbyggnaden, eller hade man varit alltför återhållsam. Varje förslag i frågan skulle hamna i en veritabel korseld.

Barnomsorgen var ännu långt ifrån färdigutbyggd, färdigutredd eller färdigdiskuterad. Debatten skulle fortsätta.

Sammanfattning

1946 års kommitté för den halvöppna barnvården hade som uppdrag att, som en direkt fortsättning av befolkningsutredningens arbete, lämna förslag till den offentliga barnomsorgens utformning i efterkrigstidens Sverige. I slutbetänkandet föreslog man en kraftig ökning av statens engagemang. Dels borde statsbidraget

höjas från omkring 10 till minst 40 procent av kostnaderna, dels borde antalet platser i barnomsorgen, i daghem och lekskola, byggas ut till det dubbla under 1950-talet.

Det var ett omfattande förslag, men det byggde också på ett mycket omfattande utredningsarbete. I direktiven hette det att utredningen skulle granska barnomsorgen ur såväl pedagogiska som sociala, befolkningspolitiska och arbetsmarknadsaspekter. De aspekter som kom att dominera arbetet var barnen, med deras behov av pedagogisk och social fostran, och kvinnorna, i deras dubbla roller som mödrar och förvärvsarbetande.

Barnet som tankefigur var i stor utsträckning samma barn som tidigare utredningar sett framför sig. Barnet behövde en trygg och stabil förankring i den egna familjen, men när det, omkring 3 års ålder, kunde tillgodogöra sig en social gemenskap med jämnåriga skulle hemfostran kompletteras med en pedagogisk fostran i barnomsorgens institutioner. Och jämfört med tidigare utredningar skärptes betoningen på den sociala fostran. Den var till gagn för barnets utveckling, men också för samhället: den skulle stärka vi-känslan, förmågan att känna gruppgemenskap och, i förlängningen, demokratin.

En sådan fostran, i lekskola eller barnträdgård, borde erbjudas alla barn. Det var barnträdgårdstraditionen som utredningen här förordade, i den lätt modifierade form som barnträdgårdens expertis gjort till sin, något mindre begränsad än under mellankrigstiden. Barnen kunde beredas plats i lekskolan från 2 års ålder, och lekskoledagarna utsträckas till upp emot 6 timmar. Samstämmigheten mellan utredning och barnträdgårdsrörelse är inte förvånande, eftersom en majoritet av kommittéledamöterna på ett eller annat sätt hade anknytning till barnträdgården.

Den andra barnomsorgsformen, daghemmet, hade av tidigare utredningar betraktats som en nödlösning, acceptabel endast i de fall föräldrarna var tvungna att lämna sina barn, också under spädbarnsåren, för ett heltidsarbete. Här gick 1946 års kommitté längre. Daghemmen var fortfarande kopplade till kvinnans förvärvsarbete. Men motivet för daghem var inte längre bara att många mödrar av familjeekonomiska skäl var tvingade till förvärvsarbete eller att industrin behövde deras arbetskraft. Det var också en fråga om demokrati. Kvinnan hade en självklar rätt att välja mellan hemmet och förvärvsarbetet, och det var inte samhällets sak att lägga sig i hennes val. Valde hon arbetslivet var det samhällets skyldighet att stödja henne genom att erbjuda barnomsorg, också i form av daghem.

Att kommittén på detta sätt gav kvinnornas intressen större vikt kan inte förklaras med någon mer betydande förändring på basnivå. Det fanns visserligen en efterfrågan på arbetskraft. Antalet förvärvsarbetande kvinnor hade ökat, och det var de gifta kvinnorna som stod för hela ökningen. Men å andra sidan visade undersökningar att en majoritet av de gifta kvinnorna helst skulle avstå från förvärvsarbete, åtminstone på heltid, om det var ekonomiskt möjligt. Real-löneökningar och höjd levnadsstandard väntades därför snarast leda till en minskning av de gifta kvinnornas förvärvsfrekvens.

Samtidigt fanns det ett stort antal kvinnor som ville arbeta och som därför hävdade att kvinnan hade rätt att fritt välja mellan rollen som hemmafru och som yrkeskvinna. Denna angränsande diskurs om kvinnans rätt till valfrihet fick stort inflytande i kommitténs betänkande. Man måste, hette det, bejaka den samhällsutveckling som orubbligen lett till att många kvinnor inte längre fann sig tillräta i hemmafrutillvaron. Här skymtar återigen den modernistiska ambitionen.

Det var således främst diskursnivån som påverkades av frågan om kvinnornas förvärvsarbete. Det handlade inte bara, som 1943, om att erkänna att de förvärvsarbetande kvinnorna fanns, utan om att erkänna kvinnans rätt att välja förvärvsarbete. De rent ideologiska motiven för barnomsorgen hade blivit fler. Till dem får också räknas den kontroversiella uppfattningen att kvinnornas förvärvsarbete var en nödvändig förutsättning för ökat samhälleligt välstånd.

Men en diskurs som gav utrymme åt den förvärvsarbetande modern var inte lätt att förena med den tankefigur som kvarstod i stort sett oförändrad: figuren av ett barn som behövde en trygg förankring i hemmet. Här fanns en intressekonflikt som kommittén tydligt såg. Man konstaterade därför att den enda utvägen var en kompromiss mellan barnens behov och kvinnans. Rekommendationen till kvinnorna var hemarbete under barnets första levnadsår och därefter deltidsarbete: en trefasmodell för kvinnolivet där förvärvsarbete avlöses av moderskap och hemarbete, följt av en återgång (till en början på deltid) till arbetslivet.

Valde kvinnorna den lösningen behövde inte barnen kompromissa. Men kommittén ställde inga absoluta krav, kvinnorna skulle, om de så önskade, ha rätt att arbeta mer än så. Då fick man istället kompromissa om barnens behov och acceptera längre daghemsdagar också i tidig ålder.

Kompromissens förbannelse är att den inte gör någon riktigt nöjd. Det visade sig också när slutbetänkandet gick ut på remiss. Flera remissinstanser påpekade att utredningen tagit alltför lätt på daghemmens nackdelar, att man inte borde övergivit den tidigare uppfattningen att daghemmen var en nödlösning. Andra, det gällde först och främst arbetsmarknadens organisationer och företrädare för de förvärvsarbetande kvinnorna, menade å sin sida att utredningen varit alltför negativ till daghemmen och gått alltför långt i sina önskemål om kompromisser från både kvinnornas och näringslivets sida. Kopplingen barnomsorg - kvinnors förvärvsarbete var fortfarande en kontroversiell fråga.

Någon riktigt bred och stark uppslutning bakom utredningen var det alltså inte tal om, och kanske bidrog detta till att statsbidragen till barnomsorgen gavs låg prioritet vid en tid när socialdepartementet hade andra kostsamma reformer på dagordningen. Den generalplan som utredningen skisserat blev aldrig antagen. Några principbeslut fattades aldrig av regering och riksdag, någon stor höjning av statsbidraget blev det aldrig. Med en måttlig påspädning av anslaget i 1953 års statsverksproposition lades barnomsorgen till handlingarna - för denna gång.

Kapitel VI:

Arbetskraft, valfrihet och barnomsorg

Inte förrän 1968 skulle barnomsorgen på nytt göras till föremål för en stor utredning. Men under hela 1950- och 1960-talen diskuterades barnomsorgen, och utreddes också. Det var dock i de allra flesta fall utredningar där barnomsorgen var en del av en större helhet, nämligen *familjepolitik* - ett nytt begrepp, vars mål var att utjämna inkomstskillnader mellan familjer med och utan barn. När 1954 års familjeutredning, 1956 års familjeberedning och 1962 års familjeberedning behandlade barnomsorgen var det således inte främst dess pedagogiska förtjänster som behandlades, inte heller barnomsorgens socialpolitiska betydelse för de familjer där båda föräldrarna, eller en ensam försörjare, av ekonomiska skäl var tvungna att förvärvsarbeta. I stället gällde det att i allmänhet förbättra barnfamiljernas villkor, en målsättning som påminner om 1930-talets befolkningspolitiska ambitioner - men där bevekelsegrunden inte var oron för sjunkande födelsetal utan en strävan till standardutjämning. Om alla delade på barnkostnaderna skulle man

”...dels förebygga att barnfamiljer lever under en på visst sätt bestämd minimistandard och dels utjämna den relativa standardnedpressning som barnförsörjningen medför.”¹

Här fick barnomsorgen ännu en uppgift som skulle påverka debatten. Men än mer påverkades den av att det samhälle där debatten fördes förändrades på viktiga punkter.

I sin generalplan för 1950-talets barnomsorg, den som aldrig antogs, hade 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården hoppats på lekskoleplatser för 35 000 barn och daghemsplatser för 17 500. När det gällde lekskolan hade ambitionerna förverkligats med råge: Från knappt 19 000 lekskoleplatser år 1950 fanns det 1960 platser för 38 000 barn och 1964 hade siffran ökat till 49 000. När det gällde daghem hade utvecklingen däremot stått nära nog stilla: 9 700 platser år 1950, 10 270 platser år 1960 och 11 073 platser 1964.²

Att daghemsutbyggnaden stått stilla betydde dock inte att efterfrågan på daghemsplatser varit oförändrad under hela 1950-talet. 1946 års kommitté hade hoppats att mödrar med barn i förskoleåldern i allt större utsträckning skulle välja att stanna hemma med barnen de första åren för att sedan välja deltidsarbete. Utvecklingen hade inte riktigt infriat de förhoppningarna.

Att ur offentlig statistik få fram detaljerade uppgifter om mödrars förvärvsarbete, uppgifter som dessutom låter sig jämföras över en längre tid, är nästan omöjligt. Olika undersökningar definierar förvärvsarbete på olika sätt. Kvinnors förvärvsarbete finns särredovisat, likaså gifta kvinnors. Inte förrän i

1960 års folk- och bostadsräkning finns det dock siffror som visar i vilken utsträckning mödrar med barn i förskoleåldern arbetar.

Tendensen behöver man dock inte tveka om. Enligt 1950 års folk- och bostadsräkning räknades 230 000 gifta kvinnor som förvärvsarbetande, det vill säga att de arbetade minst halvtid. De utgjorde 14,1 procent av alla gifta kvinnor. 1960 var de 416 000 eller 23,3 procent. 1965 hade ökningen fortsatt: 558 000 gifta kvinnor, 29,9 procent, arbetade minst halvtid.³

Nu hade förstås inte alla gifta förvärvsarbetande kvinnor barn i förskoleåldern. De flesta som valt arbete var kvinnor i barnlösa äktenskap, med barnen i skolan eller redan utflugna. Någon statistik finns inte förrän från och med 1960 års folk- och bostadsräkning. Då arbetade närmare 76 000, eller 15,6 procent av alla gifta kvinnor med barn under 7 år.⁴ Tendensen, en allt högre förvärvsfrekvens, var densamma för denna grupp: 1965 arbetade nästan 111 000 gifta kvinnor med barn under 7 år, 22,4 procent.⁵ Dessutom fanns det ensamstående mödrar som förvärvsarbetade, inte i lika stora antal men många nog: 28 000 år 1960, 37 000 år 1965.

Jämfört med den statistik som 1946 års kommitté använde sig av, 1945 års folkräkning, hade antalet förvärvsarbetande gifta kvinnor med barn i förskoleåldern i stort sett fyrdubblats under en 20-årsperiod: från 28 000 till 111 000.⁶ Under samma period hade antalet förvärvsarbetande ogifta mödrar också ökat. Samtidigt hade antalet daghemsplatser legat i stort sett stilla - omkring 10 000 platser. 1945 kunde var tredje förvärvsarbetande mor med barn i förskoleåldern hoppas på daghemsplats - 1965 bara var femtonde.

Naturligtvis fanns det ytterligare en stor grupp småbarnsmödrar som arbetade utan att komma med i statistiken över förvärvsarbetande: de som arbetade deltid, men mindre än halvtid. Deras situation var dock något ljusare, eftersom deras behov av barnomsorg kunde täckas av lekskolorna (om bara arbetstiderna stämde med lekskoletiderna). Och antalet lekskoleplatser hade ju ökat kraftigt.

1960 fördes debatten om barnomsorg alltså på helt andra villkor än 1950. Utvecklingen mot tvåförsörjarfamiljen hade visserligen bara börjat, småbarnsmödrarnas stora intåg på arbetsmarknaden ägde rum på 1970-talet.⁷ Fortfarande kunde det "normala" för en gift småbarnsmor sägas vara hemarbetet, det gällde för omkring 80 procent av dem. Men minoriteten blev allt större, och det var inte längre rimligt att hoppas på att standardstegringen skulle leda till att allt flera kvinnor valde hem- eller deltidsarbete medan barnen var små - kanske för att en del av standardstegringen, till exempel större och modernare bostäder, krävde mer än en inkomsttagare i familjen.

Barnomsorg som familjepolitik

Det var alltså under detta händelserika 1950-tal som begreppet familjepolitik fick sitt eget utrymme i den politiska debatten. Familjepolitiken fick också en egen

ställning inom socialdepartementet när Ulla Lindström 1954 utnämndes till konsultativt statsråd med särskilt ansvar för familje- och biståndspolitik.

Efter bara två månader föreslog Ulla Lindström en utredning om familjepolitiken, 1954 års familjeutredning, som efter ett års arbete presenterade sitt betänkande *Samhället och barnfamiljerna*, SOU 1955:29.

Utredningen kom inte med några förslag till nya socialpolitiska reformer, men det var inte heller dess uppdrag. Förslag till reformer hade duggat tätt i tidigare utredningar som befolkningskommissionens och befolkningsutredningens. Några förslag hade genomförts helt, andra delvis, och en del - som förslagen från 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården - inte alls. Nu fanns det goda skäl att göra en grundlig inventering av den svenska familjepolitiken, att studera effekterna av de reformer som genomförts och att kartlägga vad som fortfarande saknades. En sådan sammanställning skulle vara till nytta både för de myndigheter som ansvarade för de redan beslutade reformernas genomförande och för politiska överväganden om familjepolitikens framtida utformning.⁸

Barnomsorgen var en mycket liten del av familjepolitiken, det visar den sammanställning av statens utgifter som familjeutredningen gjorde. Av 717 miljoner kronor gick knappt 3 till barnomsorgen. Den helt dominerande utgiftsposten, över 520 miljoner, var barnbidragen. Nu svarade staten bara för en tiondel av barnomsorgens kostnader, men även om man lade ihop de statliga och kommunala kostnaderna för familjepolitiken stannade barnomsorgens andel på blygsamma 3,2 procent.⁹ Trots detta, eller kanske just därför, underströk Ulla Lindström i direktiven att barnomsorgen förtjänade en särskilt noggrann granskning. Dels på ett allmänt plan: utredningen skulle särskilt granska fakta som belyste de förvärvsarbetande gifta kvinnornas arbetsbörda. Och dels borde utredningen särskilt granska daghemmen. När det gällde dem kunde Ulla Lindström, utan att avvakta en inventering, konstatera att daghemsplatserna, åtminstone på vissa håll i landet, var för få.¹⁰

Familjeutredningen tog den förelagda uppgiften på allvar, och barnomsorgen fick sitt eget avsnitt i betänkandet. Det var, precis som direktiven angav, en inventering. Både platsantal och platsbehov kartlades av utredningen som dessutom, genom intervjuundersökningar i kommunerna, gav en prognos över den planerade utbyggnaden.

Resultatet visade att det fortfarande fanns behov av familjepolitiska satsningar.¹¹ Daghemsplatserna hade under perioden 1950-1954 knappast ökat alls. 500 nya platser gav en totalsiffra på 10 100 vilket inte på långa vägar täckte efterfrågan - 5 300 barn stod i kö. En planerad utbyggnad med ytterligare 2 500 platser fram till 1960 skulle alltså inte täcka behovet, särskilt som kön i praktiken kunde antas vara längre. Många föräldrar brydde sig antagligen inte om att söka plats, eftersom de visste att inga platser fanns.¹²

Situationen för lekskolorna kunde vid en första anblick te sig ljusare. Under 1950-talets första år hade antalet platser ökat från 18 500 till 25 300 och om utbyggnadsplanerna följdes skulle ytterligare 11 000 platser tillkomma fram till år

1960. Men å andra sidan var kön till lekskolorna så mycket längre - 17 000 barn väntade på plats år 1954.

Siffrorna visade att behovet fanns. Men skulle staten också tillgodose det? Och skulle man i så fall prioritera någondera vårdformen, daghemmen eller lekskolorna? Familjeutredningen förde också ett principiellt resonemang kring barnomsorgen.

Utgångspunkten var, inte oväntat, det stora betänkandet från 1951 som ju i synnerhet framhållit lekskolans fostrande förtjänster. Familjeutredningen sammanfattade och ställde sig bakom denna positiva bild:

”Stimulerande av barnens sunda aktivitet - på ett sätt som också lägger en god grund för deras anpassning till skolan - lösning av uppfostringsproblem, avlastning för mödrarna, är alltså några av förskolans positiva drag som vinner erkännande av allt flera allteftersom verksamheten utvecklas.”¹³

I utrednings-Sverige hade lekskolan varit självklart rekommendabel alltsedan 1938, när befolkningskommissionen först föreslog statsbidrag. Debatterna på 1940-talet visade dock att många tvivlade på dess förtjänster, värjde sig mot vad man uppfattade som kollektivism och såg varje form av offentlig barnomsorg som ett hot mot familjen snarare än som ett stöd. Nu, förklarade familjeutredningen, hade lekskolan - eller förskolan som man sade - accepterats i vida kretsar. Kommunerna satsade på utbyggnad, och talet om förskoleverksamheten som en lyx man kunde spara in på hade nästan helt tystnat.¹⁴

Men inte bara kommunpolitikerna hade accepterat lekskolan som något positivt. Fastän den faktiska och den planerade utbyggnaden skulle fördubbla antalet platser under 1950-talet, skulle fortfarande barn stå i kö. Föräldrarna hade också tagit till sig lekskoletanken. Därför hade efterfrågan ökat till en nivå där den betydligt översteg platstillgången.¹⁵

Och även om familjeutredningen inte i första hand hade i uppdrag att komma med förslag, passade man på att påminna om statsbidragens betydelse i sammanhanget:

”Om statens bidrag till förskoleverksamheten höjdes skulle detta säkerligen innebära en god stimulans för den kommunala verksamheten på området.”¹⁶

Daghemmet, heldagsomsorgen, var inte lika okontroversiell. 1943 hade befolkningsutredningen betraktat den som en nödlösning för de familjer där ekonomiska eller sociala skäl gjorde det omöjligt för endera föräldern, först och främst modern, att stanna hemma hos barnen. 1946 års kommitté underströk också det socialpolitiska behovet av daghem särskilt för de ensamstående mödrarna, men gick samtidigt längre. Ekonomiskt nödtvång var inte det enda acceptabla skälet för daghemsvård. Den mor som valde förvärsarbete när barnen var små,

av vilket skäl det vara månne, hade rätt att få sitt val respekterat och hade rätt till samhällets stöd när det gällde vården av barnen. Dessutom skulle man inte överdriva skillnaden mellan de olika vårdformerna. Daghemmen skulle genomsyras av samma pedagogiska tankar som lekskolan. De kunde, särskilt om mödrarna valde deltidsarbete, ses som en lekskola utvidgad till bortemot sex timmar dagligen.

Familjeutredningens resonemang följde samma linje. Daghemmen var i första hand motiverade för de familjer där det var omöjligt för någon förälder att stanna hemma. Men det fanns också familjer där den ekonomiska och sociala villkoren tycktes medge att modern stannade hemma men där hon likväl valde förvärvsarbete. Och den valfriheten skulle mödrarna ha rätt till:

”Det förefaller orimligt att utomstående skulle kunna bedöma dylika förhållanden inom en familj och kategoriskt avgöra att en viss faktor, t ex att modern avstår från förvärvsarbete, är bäst för barnen. I nuvarande svåra övergångsskede för familjerna bör man nog med största försiktighet avge dylika omdömen. Den som har att planera samhälleliga åtgärder till stöd för familjerna har ingen anledning att inte respektera familjens egen bedömning av sin situation och sitt eventuella behov av hjälp med barn-
eftersynen.”¹⁷

I den stora barnomsorgsutredningen från 1951 hade det ju slagits fast att moderns omvårdnad i hemmet faktiskt var det bästa, åtminstone för de yngsta barnen. Men det var inget kategoriskt påstående, det gällde ”som regel”,¹⁸ och argumentet var inte så tungt att det skulle begränsa kvinnans rätt att välja förvärvsarbete om hon så önskade. Den formulering som familjeutredningen valde bör nog inte tolkas som något i grunden förändrat synsätt, snarare då som en reaktion mot tvärsäkra påståenden om att daghemsvård inte bara är det näst bästa utan rent av skadligt för barnen. Sådana påståenden förekom nämligen, påpekade utredningen, och hade ofta legat till grund för ett kategoriskt fördömande av alla åtgärder som innebar att mödrar delade vården av sina barn med någon annan.¹⁹

De nya barnpsykologiska rönen återfanns bland annat i den uppmärksammade WHO-rapport som den brittiska psykologen John Bowlby publicerat 1952 och som 1954 kommit i en svensk upplaga.²⁰ Enligt Bowlby, och det ifrågasattes inte av familjeutredningen, stod det helt klart att barn som berövades kontakten med sin mor och istället fick en opersonlig institutionsvård kunde lida stor psykisk skada. Men, påpekade familjeutredningen, man kunde inte därför dra slutsatsen att barn som vistades på daghem under arbetstiden men för övrigt höll samman med sin mor kunde få motsvarande skador. Tvärtom fanns en dansk och en brittisk undersökning som inte visade någon påtaglig skillnad mellan daghemsbarns och hemmabarns utveckling. De resultaten var knappast tillräckliga för att ge något definitivt svar på frågan, det vore tvärtom önskvärt med fler undersökningar. Enligt utredningen fanns det dock inga skäl att

kategoriskt utmåla mödrarnas skilsmässa från barnen under arbetstiden som något alltigenom negativt.²¹

Alltså daghemsplatser åt dem som ville ha det. Men daghemsplatserna kunde inte ses som något isolerat inom familjepolitiken. Vad som också behövdes var information och upplysning till föräldrar, så att de kunde göra en riktig bedömning av familjens och barnens situation inför ett val av förvärvsarbete. Den kvinna som valde att arbeta i hemmet borde också få ett stöd som minskade hennes bundenhet i hemmet och ökade hennes kontaktytor. Ty det var viktigt att skapa smidiga övergångar mellan hem och förvärvsarbete, till exempel genom deltidarbete.²²

Så även om utredningen betygade sin respekt för de mödrar som ”i alla fall” valde förvärvsarbetet på heltid,²³ tycks betänkandet under ytan förorda ”trefasmodellen”, att kvinnorna tillfälligt lämnar förvärvslivet under barnens första år. Det märks inget ogillande när utredningen konstaterar att:

”...betydelsen av att just småbarnen upp till 2-3-årsåldern får en öm och omtänksam individuell omvårdnad bidrar säkerligen till att stärka ett stort antal familjer i det beslut de spontant, av såväl känslomässiga som praktiska skäl, är benägna att fatta, nämligen att ordna sitt hushåll så att modern är hemma under småbarnsåren.²⁴

Det är i så fall inte förvånande. 1954 års familjeutredning tog inte bara upp resonemangen i 1951 års barnomsorgsbetänkande där trefasmodellen passade väl in - även om det där fanns en antydning om att också en ”tresfärsmodell”, där män och kvinnor stod sida vid sida i arbets-, familje- och samhällsliv, var tänkbar. Ensam sakkunnig i familjeutredningen var nämligen Brita Åkerman, sekreterare i utredningen om hem och familjefrågor som i sitt slutbetänkande från år 1947 tydligt förordat trefasmodellen.

Trefasmodellen låg rätt i tiden - det är betecknande att Alva Myrdal, som redan på 1930-talet drömt om förverkligandet av en tresfärsmodell, 1957 talade för trefasmodellen påverkad just av de nya barnpsykologiska teorierna. I boken *Kvinnans två roller*, skriven tillsammans med Viola Klein, diskuterade hon precis som familjeutredningen John Bowlbys teorier. De båda författarna varnade, återigen precis som familjeutredningen, för att alltför lättvindigt flytta över undersökningsresultat från barnhemsvård till daghemmen, men insikten om betydelsen av kontakten mellan mor och barn gjorde ändå trefasmodellen till ett imperativ:

”Det är uppenbart, att mödrar inte kan arbeta borta om de skall följa dessa nya, krävande principer för moderskapet. Detta måste accepteras som en följd av det man numera vet: att kärlek och trygghet är väsentliga för utvecklingen av en harmonisk personlighet.”²⁵

Men samtidigt fanns alltså, i den stora barnomsorgsutredningen från 1951 och i familjeutredningens betänkande från 1955, en antydning om att också tresfärsmodellen var möjlig, att det var helt legitimt för kvinnorna att välja yrkesarbete när barnen var små, att samhället skulle respektera ett sådant val och ge familjer där båda föräldrarna förvärvsarbetade det stöd de behövde.

Familjepolitiken skulle utjämna de ekonomiska villkoren för familjer med och utan barn. Men familjeutredningen tänkte sig inte någon total inkomstutjämning. Glädjen att ha barn gjorde att en viss minskning av levnadsstandarden uppfattades som fullt naturlig, skrev man.²⁶ Minskningen fick dock inte bli orimligt stor. Och om man satte upp målet att barnfamiljernas standard inte borde vara mer än 20 procent lägre än de barnlösas, skulle det kräva en inkomstöverflyttning i storleksordningen 700 miljoner kronor.²⁷ Det var mycket pengar när man tänker på att de totala transfereringarna till barnfamiljerna stannade vid 650 miljoner.²⁸

Även om målet var hypotetiskt dömde familjeutredningen inte ut det som orealistiskt. Man gav sig alltså aldrig in på några diskussioner huruvida en rimlig standardutjämning över huvud taget var möjlig inom ramen för rådande levnads- och arbetsmönster, man tänkte aldrig tanken att båda föräldrarnas förvärvsarbete var nödvändigt för att tillgodose barnfamiljernas behov. Enförsörjarfamiljen och trefasmodellen var fortfarande giltiga.

Om utredningen omdefinierat barnomsorgen till att vara ett familjepolitiskt *instrument* skulle en sådan omprövning i riktning mot tvåförsörjarfamilj och tresfärsmodell ha varit logisk. Så var dock inte fallet. Det främsta motivet för barnomsorgen var, som nämnts ovan, det pedagogiska: barnens behov av stimulerande och utvecklande aktivitet tillsammans med jämnåriga. Barnet behövde barnomsorgen, och kopplingen till familjepolitiken låg däri att statsbidrag till barnomsorgen, liksom de direkta bidragen till barnfamiljerna, gjorde föräldrarnas avgifter mindre betungande.

Och det barn som behövde barnomsorgen tycks i allt väsentligt ha varit samma barn som 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården haft i tankarna när man utarbetade sitt digra betänkande. Familjeutredningen gick inte in i någon detaljdiskussion om barnet. Möjligen föreställde man sig de yngsta förskolebarnen som något tåligare än vad tidigare utredningar trott, när man poängterade att riskerna med daghemsvistelse inte borde överdrivas. Utredningens resonemang är inte så utförligt att man kan tala om någon verklig förändring i synen på barnet. Förordet för ett stöd också till daghemmen kan lika gärna förklaras med att resonemanget fördes med utgångspunkt i bristen på daghemsplatser, att många familjer befann sig i en sådan situation att daghemmet, med alla svagheter, var det bästa för barnet jämfört med de alternativ som stod till buds. I många hem, skrev utredningen, förekommer konflikter eller ekonomiskt nödläge, och många mödrar har personliga svårigheter att kämpa med:

”Skulle man försöka att förmå dessa mödrar att stanna hemma för att själva ta hand om sina barn - hur kan man veta att de skulle förmå ge barnen denna trygga, harmoniska omvårdnad som man avser att det egna hemmet skall ge? Förvärvsarbetet kan för många av dessa mödrar vara en ekonomisk nödvändighet, inte bara ekonomiskt

utan för deras personliga balans. De dubbla miljöerna kan för barnen vara betydligt bättre än den som de skulle få, om modern tvingades stanna hemma hos barnen. I många fall är enda alternativet till heldagsvård, att modern helt skulle skiljas från barnet.”²⁹

Och även om familjeproblemen, ekonomiska eller andra, inte var iögonfallande, kunde föräldrar (läs mödrar) ha skäl att välja förvärvsarbete - och daghemsvistelse - också när barnen var små. Om föräldrarna ansåg att det var till gagn för hemmiljön, och därför också till gagn för barnet, skulle deras bedömning, som tidigare nämnts, respekteras.

1954 års familjeutredning upprepade således vad som redan sagts av andra utredningar: att både daghem och lekskolor hade en uppgift att fylla; att platsantalet, trots en utbyggnad, inte kommit ikapp efterfrågan; att statsbidragen därför borde finnas kvar och gärna höjas.

Och statsbidragen fanns kvar. De justerades också, men bara marginellt. Barnomsorgen växte ju en smula i omfattning för varje år, löner och andra kostnader ökade. Statsbidraget räknades därför upp, från 2,25 miljoner kronor i 1951/52 års statsbudget till 4,8 miljoner år 1960/61 - men dess andel av driftskostnaderna blev i stort sett oförändrad. Att daghemsutbyggnaden i jämförelse med lekskolan stod nästan stilla gjorde att bidraget till daghemmen räknades upp extra mycket budgetåret 1956/57. Följande år fick dock lekskolans del av bidraget en extra höjning.

I budgetpropositionen 1957 förändrades bidragsreglerna något. Statsbidrag skulle enbart utgå till lönekostnaderna och sattes till 32 procent för daghemmen och 16 procent för lekskolorna. Den normen gällde i fem år, sedan justerades återigen daghemsbidraget upp. Men ännu så länge stannade totalsumman på 5,3 miljoner kronor.

Samma belopp reserverades i statsbudgeten 1963/64. Men samtidigt varskodde regeringen om att man skulle återkomma i frågan, och i mars presenterades en proposition som åstadkom ett trendbrott. På två år skulle statsbidragen nära nog fyrdubblas. Först en fördubbling till 11 miljoner under innevarande år, sedan en höjning till 20 miljoner budgetåret 1964/65. Någoting hade hänt.

Daghemmen prioriteras

”Någoting” var den tredje i ordningen av de utredningar som under Ulla Lindströms tid som statsråd nära nog oavbrutet ägnade sig åt familjepolitiken. 1954 års familjeutredning följdes av 1956 års familjeberedning som följdes av 1962 års familjeberedning.

För alla tre utredningarna gällde att barnomsorgen bara var en del av familjepolitiken. I 1962 års familjeberedning fick dock barnomsorgen ganska

stort utrymme, i ett av tre betänkanden och i två promemorior av vilka den första låg till grund för regeringens förslag om kraftigt höjda bidrag.

Det var framför allt bidragen till daghemmen som skulle höjas. Regeringen föreslog ett statsbidrag på 1 200 kronor per plats och år mot dittillsvarande ca 500 kronor. Bidragen till fritidshemmen föreslogs höjda från 350 till 500 kronor, medan lekskolebidraget hölls oförändrat, 100 kronor per plats och år.³⁰

Kraftigt höjda bidrag var, enligt både regeringen och familjeberedningen, en nödvändig stimulans för att kommunerna skulle bygga ut daghemsverksamheten.³¹ Och utbyggnadsbehovet uppskattades till en fördubbling av daghemsplatserna: 20 000 platser som en målsättning för 1970.³²

En fyrdubbling av statsbidragen och en fördubbling av platsantalet i daghemmen kan uppfattas som ett stort språng framåt. Men målsättningen 20 000 platser kan också ses som ganska blygsam. När 1946 års kommitté för den halvöppna barnvården år 1951 drog upp linjerna för sin "generalplan", tänkte man sig 17 500 platser redan 1960. Sätillvida innebar förslaget 1963 inget nytt. Det nya jämfört med 1951 var att förslaget inte stannade på utredningsnivå utan blev en proposition, som dessutom vann riksdagens bifall. Och en bidragande orsak kan ha varit att barnomsorgsdebatten vid 1960-talets början fördes i ett förändrat ideologiskt klimat som gav utrymme för nya argument för daghemmen - eller kanske snarare nytt utrymme för gamla argument.

Vill man försöka beskriva detta klimat är det svårt att begränsa sig till debatten kring just 1963 års proposition. Familjepolitiken, och med den barnomsorgen, utreddes och debatterades kontinuerligt under hela 1960-talet. I den följande redogörelsen behandlas därför perioden från 1962 fram till 1968 som ett skede. Hur debatterades då, under denna tid och i samband med barnomsorgen, arbetsmarknaden? Hade daghemmen, som prioriterades så starkt i 1963 års proposition, nu blivit hörnstenen i barnomsorgen, eller fanns det alternativ? Hur såg man på kvinnans roll i arbetslivet? Och, slutligen: hur åter speglades barnet i barnomsorgsdebatten?

Barnomsorgen och arbetsmarknaden

Bland de gamla argument som vid 1960-talets mitt fick nytt utrymme är arbetsmarknadsargumentet kanske det mest iögonfallande. Det hade alltid funnits med i debatten; ja, det var ju faktiskt behovet av arbetskraft, under beredskapsårens speciella förhållanden, som spelat en avgörande roll när riksdagen för första gången beslutade om statsbidrag till barnomsorgen. Och varje gång en utredning gått ut på remiss hade AMS och dess föregångare Arbetsmarknadskommisionen påpekat behovet av en satsning på daghemmen för att trygga tillgången på arbetskraft.

Samtidigt var arbetskraftsbehovet liksom inte riktigt passande. 1946 års kommitté för den halvöppna barnvården hade i sitt slutbetänkande påpekat, att arbetsmarknadspolitiska önskemål aldrig kunde bli den förnämsta motiveringen

för daghem. Och när man i sitt provisoriska förslag 1949 ändå hänvisat till just exportindustrins behov av arbetskraft, hade Fredrika Bremer-förbundet i sitt remissyttrande indignerat invänt att hur viktig exportindustrin än var, fick den inte blomstra på bekostnad av barnens välfärd.

Tio år senare kunde både familjeberedningen och regeringen hänvisa till 1959 års långtidsutredning, som fastslog att om det förväntade behovet av arbetskraftstillskott under åren 1960-65 (180 000 personer) skulle kunna tillgodoses i en någorlunda stor utsträckning (med 140 000 personer), så måste också förskolebarnens mödrar gå ut i förvärvsarbete i större utsträckning än tidigare.³³ För långtidsutredningen blev en väsentlig utbyggnad av barnomsorgen därför angelägen - ja, rent av en nödvändig förutsättning för en balanserad arbetsmarknad.³⁴

Bland dem som tog upp långtidsutredningens tankar fanns LO. 1962 gav man ut en debattskrift som redan i titeln markerade en ny syn på barnomsorgen: *Daghemsfrågan - ett arbetsmarknadsproblem*. I den framgångsrika svenska blandekonomin, där full sysselsättning och ständigt stegrad produktivitet gav ökat välbefinnande åt alla, blev frigörandet av kvinnlig arbetskraft genom flera daghemsplatser närmast nödvändigt för att bevara välfärden:

”En förbättrad barneftersyn kommer att verka stimulerande på kvinnor med barn, som är intresserade av att ta förvärvsarbete. Detta skulle förbättra arbetskraftssituationen avsevärt och därigenom möjliggöra att nuvarande framstegstakt kan bevaras eller eventuellt öka något.”³⁵

I skarven mellan 1940- och 1950-tal skulle sådana tankar med all säkerhet fördömts och stämplats som ett offerande av barnen på den materiella välfärdens altare. Vid riksdagsdebatten 1963 var det dock ingen som ifrågasatte att både regeringens proposition och den underliggande promemorian från familjeberedningen motiverade en prioriterad daghemsutbyggnad med just det behov av arbetskraft som långtidsutredningen konstaterat. 1966 hördes dock ett eko från tidigare debatter, när återigen en proposition om statsbidrag till barnomsorgen debatterades och Rolf Kaijser, representant för högerpartiet i första kammaren, tog till orda:

”Man skulle ibland vilja stanna upp och tänka ungefär så här: Vad är det värt, hela detta jäkt efter höjd standard och efter ökade inkomster för den enskilde, hela detta sökande från samhällets sida efter ytterligare arbetskraft, alla de försök som görs att locka ut så många som möjligt av de gifta kvinnorna i förvärvslivet? För inte det med sig inom andra områden en mängd kostnader som är svåra att beräkna? Är vinsten för produktionen så stor som man tror? Förlorar man inte samtidigt andra värden, som inte går att mäta i pengar men som ändå väl kan jämföras med

de materiella statussymboler som för närvarande står
högst i kurs?”³⁶

Men även om Kaijser var ensam om sin blommande retorik var han inte ensam om att återuppliva kritiken mot vad som uppfattades som alltför långt gående arbetsmarknadshänsyn. I debatten kring den aktuella propositionen, inte minst i remissyttrandena över den promemoria från familjeberedningen som propositionen vilade på, var det visserligen många som ansåg att arbetsmarknadshänsynen förtjänade stort utrymme. Men flera röster menade samtidigt att det utrymmet inte kunde bli hur stort som helst.

Socialstyrelsen förklarade sig helt införstådd med de arbetsmarknadspolitiska önskemålen om ytterligare arbetskraft till produktionen. Svenska Stadsförbundet, liksom Kommunförbundet och Landstingsförbundet, konstaterade att arbetsmarknadssituationen inneburit en tyngdpunktsförskjutning vid sammanvägningen av olika intressen. Arbetsmarknadspolitiska faktorer utgjorde nu de främsta motiven för daghemmen.³⁷

Andra instanser, bland dem LO och TCO, förordade en anpassning till arbetsmarknadens krav genom inrättandet av kvälls- och nattöppna daghem. Längst gick Fredrika Bremer-förbundet. Eftersom heltidsarbete för en ensamstående förälder var oerhört betungande, även om barnet hade daghemsplats - att hämta och lämna, tvätta, klä på och av barnen, ordna kvällsmat tog ju också tid, att hinna med något socialt liv blev nästan omöjligt - borde man utreda möjligheten att inrätta barnstugor som tog hand om barnen för en hel arbetsvecka.

Men andra åter hävdade alltså att arbetsmarknadshänsyn nu började få ett alltför stort utrymme. Förskolläraarnas Riksförbund beklagade att det allt mer lades enbart ekonomiska och arbetsmarknadsmässiga synpunkter på barnstugeverksamheten.

Barnavårdsnämnden i Göteborg varnade för att låta arbetskraftsbehovet bli den faktor som bestämde barnomsorgens utformning - barnens rätt till betryggande vård och utvecklingsmöjligheter måste vara vägledande. Och barnavårdsnämnden i Linköping, som i övrigt var mycket positiv till en utbyggd barnomsorg, inte minst för att den gav kvinnorna möjlighet att behålla kontakten med arbetsmarknaden också under småbarnsåren, skrev:

”Även om arbetsmarknadens krav på denna vårdsektor tillmättes stor betydelse, är det svårt att frigöra sig från tanken att även föräldrarnas yrkesarbete i större utsträckning än nu borde kunna anpassas till vad som är lämpligt för det uppväxande släktet.”³⁸

Att sådana kritiska röster återkom 1966 bör dock inte tolkas som att hänsynen till arbetsmarknadens behov var extra stor 1963 för att avta på nytt tre år senare. Snarare bör kritiken uppfattas så, att man menade att regeringen i 1966 års proposition gått alltför långt i hänsynstagande. Ty det förslag som där lades fram skilde sig på en avgörande punkt från allt som dittills beslutats om barnomsorgen.

Statsbidragen skulle återigen höjas. Det årliga driftsbidraget per daghemsplats, 1 200 kronor, skulle i fortsättningen utgå med 1 600 kronor. Barnstugorna skulle i fortsättningen bli integrerade när det gällde barnens vistelsetid. På samma avdelning skulle det finnas plats för både heldags- och halvdagsgrupper.

Och statsbidrag skulle bara utgå till sådana avdelningar där minst två tredjedelar av platserna utnyttjades för heldagstillsyn eller för tillsynstider på minst fem timmar per barn och dag - alltså tider som kunde garantera att föräldrarna skulle kunna förvärvsarbeta minst halvtid. Det blygsamma statsbidraget till lekskolan, 100 kronor per plats och år, skulle helt försvinna.³⁹

Om lekskolan, där barnen normalt vistades 3-4 timmar per dag, integrerades i en daghemsavdelning utan att utgöra en större andel än en tredjedel, skulle också lekskoleplatserna få samma statsbidrag som övriga platser, 1 600 kronor. Det var en kraftig ökning. Men rena lekskolor, eller barnstugor där lekskoleplatserna utgjorde mer än en tredjedel, skulle förlora statsbidraget helt och hållet.

Daghem eller lekskola?

Lekskolan, som under 1940- och 1950-talen ansetts vara en viktig samhällelig angelägenhet, den barnomsorgsform som ensam satte barnets bästa i främsta rummet, var alltså inte längre något som staten borde stödja. Statsbidragen skulle inte bara i första hand utgå till den form av barntillsyn som underlättade föräldrarnas förvärvsarbete, som i riksdagsbeslutet från 1963, utan endast till sådan barntillsyn. En smula tillspetsat kan det uttryckas så, att enligt 1966 års proposition var det inte längre barnomsorgen som skulle få statsbidrag, utan daghemmen.

Grundvalen för denna nya inriktning var enkel. Som familjeberedningen kunde konstatera i sin promemoria, hade under perioden 1950-1964 lekskolornas kapacitet ökat med 140 procent, daghemmens med blott 14.⁴⁰ Att statsbidragen till daghemmen höjts extra mycket vid tre tillfällen hade inte fått någon nämnvärd effekt. Eftersom platsbehovet ingalunda var täckt, behövdes en ytterligare stimulans till daghemsutbyggnaden. Och eftersom lekskolorna byggts ut så kraftigt, trots det blygsamma statsbidraget om 100 kronor per plats och år, fann regeringen det rimligt att slopa lekskolebidraget och koncentrera resurserna dit där de skulle göra större nytta.⁴¹

1963, när regeringen föreslagit en kraftig höjning av daghemsbidraget och ett oförändrat bidrag till lekskolan hade detta i stort sett accepterats. Den redan existerande platsbristen var så stor, att också de som var kritiska till en ökad förvärvsfrekvens bland de gifta kvinnorna eller bevarade 1940-talets syn på daghemmet som en nödlösning kunde se det akuta behovet. Men samtidigt poängterades från flera håll att den ensidiga satsningen på daghem borde vara en kortsiktig åtgärd och att lekskolorna inte fick glömmas bort i framtiden. Skolöverstyrelsen

framhöll att också lekskolorna behövde byggas ut, och betydligt snabbare än dittills. Förskollärarnas Riksförbund var av samma mening:

”SFR inser till fullo nödvändigheten av att daghemmen och fritidshemmen måste utbyggas och att den stimulans som statsbidragen kan ge i viss grad reserveras för dessa ändamål. Förbundet önskar dock framhålla att denna politik måste föras under en viss begränsad tidsrymd, så att inte utbyggnaden av lekskolor bromsas. Det visar sig alltmer i vårt nutida komplicerade samhälle, med bl a barnfamiljerna koncentrerade till vissa områden, att lekskolorna har en stor uppgift att fylla för både barnen och hemmen. Det stöd man ger förskoleinstitutionerna bör alltså inte på lång sikt utformas så, att lekskolornas utbyggnad stagnerar.”⁴²

I riksdagsdebatten underströk andrakammarledamoten Gunvor Ryding (k) att platsbristen vid lekskolorna fortfarande var stor och förklarade att hon hoppades att familjeberedningen i en inte alltför avlägsen framtid skulle återkomma med förslag i just den frågan.⁴³

Och tre år senare kom alltså regeringens besked om hur man såg på lekskolans framtid: den var inte längre en statlig angelägenhet, den klarade sig ändå. Visserligen skulle, som statsrådet Ulla Lindström framhöll i propositionen, de lekskoleplatser som integrerades i de nya daghemmen få samma stöd som daghemsplatserna, och det var ju en kraftig ökning. Men de platserna skulle inte bli särskilt många: i familjeberedningens föreslagna ”modellbarnstugor” utgjorde lekskoleplatserna bara en sjättedel.

Det var nog gott och väl att det behövdes mer än 10 000 daghemsplatser, när 110 000 gifta småbarnsmödrar arbetade minst halvtid. Men 50 000 lekskoleplatser var, proportionellt sett, inte så många fler eftersom det fanns en halv miljon småbarnsmödrar som inte arbetade alls eller mindre än halvtid. Om det fortfarande stämde, det som sagts av 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården i dess stora betänkande från 1951, att lekskolans pedagogiska värde var så stort att där borde finnas plats för alla barn från det att de uppnått ”grupp-mogen” ålder, omkring 3 år, så verkade det en smula märkligt att regeringen inte längre ansåg den förtjänt av statligt stöd.

Redan i remissvaren på familjeberedningens PM och den åtföljande departementspromemorian om nya bidragsregler kritiserades förslaget att slopa statsbidraget till lekskolan. Bland kritikerna fanns tunga remissinstanser som Socialstyrelsen och Skolöverstyrelsen liksom Svenska Stadsförbundet och barnavårdsnämnderna i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Örebro, Västerås, Uppsala och Borås. Även förskollärarna opponerade sig mot förslaget:

”Enligt SFRs mening är det i hög grad beklagligt att det allt mer läggs enbart ekonomiska och arbetsmarknadsmässiga synpunkter på barnstugeverksamheten. SFR

inser att daghem och fritidshem för närvarande behöver allt stöd, men anser samtidigt att det är skrämmande att förståelsen för det pedagogiska arbetet på lekskolorna är så litet. Lekskolorna fyller en viktig uppgift i den förebyggande barnavård, som samhället, enligt bestämmelserna, skall stimulera. Lekskolorna är inte en form av lyxkonsumtion utan ett pedagogiskt väl motiverat komplement till hemmets fostran och en god utvecklingsmiljö för barnen. SFR vill bestämt hävda att ett statsstöd, som inte på längre sikt inrymmer också lekskolorna är ett steg tillbaka, när det gäller att tillgodose barnen under den viktiga förskolåldern och att ge dem en god start i gruppanpassning och arbete.”⁴⁴

I tre riksdagsmotioner föreslogs också att statsbidraget till lekskolan skulle behållas. Folkpartiet föreslog ett bidrag om 200 kronor per lekskoleplats och år, vilket betydde att det totala driftsanslaget blev 5 miljoner kronor högre än i regeringsförslaget. Högerpartiet ville ha oförändrat bidrag till daghemmen och, liksom folkpartiet, en fördubbling av lekskolebidraget. I andra kammaren hade slutligen lagts en socialdemokratisk motion som föreslog oförändrat statsbidrag till lekskolan, åtminstone tills vidare.⁴⁵

I riksdagsdebatten återkom så argument, väl kända från 1940- och 1950-talets barnomsorgsdiskussioner: Det var skillnad på lekskolor och daghem, de hade olika syften. Per Jacobsson (fp), som deltagit i utskottets arbete och där formulerat en reservation till stöd för folkpartiets motion, uttryckte det så att daghemmen berörde en begränsad grupp barn och föräldrar medan lekskolan var en angelägenhet för alla barn, som borde betraktas som en naturlig förberedelse för grundskolan. Inga barn skulle behöva uppleva handikappet av att inte fått plats i lekskola.

Visserligen, fortsatte Per Jacobsson, var bidraget litet. Men det hade ändå en symbolisk betydelse, det var en markering av att statsmakterna erkände barnomsorgens pedagogiska betydelse för alla barn.⁴⁶

Propositionens försvarare vände upp och ner på detta resonemang. Det hade funnits en tydlig gränsdragning mellan daghem och lekskola, sade Ulla Lindström när hon talade för sin proposition i andra kammaren. Den hade sin historiska bakgrund i gränsdragningen mellan barnkrubban, där fattiga mödrar som var tvingade att arbeta lämnade sina barn som ett slags inlämningsgods, och kindergarten, där huvudsaken var att ge de välbeställda familjernas barn god uppfostran och tillfälle till pedagogisk lek.

Men så var det inte längre, fortsatte statsrådet Lindström. Det pedagogiska innehållet var detsamma i både daghem och lekskola, samma slags personal ledde verksamheten, barnen i båda tillsynsformerna kom nu från alla samhällsklasser. Det var bara vistelsetidens längd som skilde verksamheten åt, och var det verkligen vettigt att upprätthålla två olika institutionstyper enbart av den anledningen?⁴⁷

Lekskolan som institutionsform skulle alltså, enligt propositionens förslag, förlora sitt statsbidrag. Men det pedagogiskt värdefulla innehållet, som reservanterna talade så varmt för, skulle ju leva vidare i den nya, integrerade barnstugan. Varför då bråka så mycket? tycktes regeringen säga.

Opponenterna höll inte med. Dels var det ofrånkomligen så, att de föreslagna bidragsreglerna skulle innebära att en lång rad lekskolor förlorade sina bidrag, och det skulle ta lång tid innan motsvarande platser inrättades i den nya förskoleformen. Centerpartisten Nilsson i Tvärålund bidrog till debatten med ett litet räkneexempel:

”År 1964 fanns det 49 116 platser i lekskolor medan antalet daghemsplatser uppgick till 11 073. Om man gör tankeexperimentet att alla platser som vid detta tillfälle fanns i lekskolor skulle integreras i barnstugan, skulle man behöva ungefär femdubbla antalet platser i denna för att ge möjlighet till de höga bidragen till lekskoleplatserna. Var och en förstår väl att detta är orimligt.”⁴⁸

Dels menade man att propositionen, liksom familjeberedningen, dåligt tänkt igenom hur det pedagogiska arbetet i den integrerade förskolan skulle utformas i praktiken. När familjeberedningen skisserat några tänkta alternativ för hur halvdags- och heldagsomsorg skulle kunna integreras, var en tänkt möjlighet att i samma avdelning bereda plats dels för heldagsbarn, dels för två grupper av halvdagsbarn, en på förmiddagen och en på eftermiddagen. Om nu båda dessa halvdagsgrupper skulle få samma pedagogiska stimulans, blev alltså en daghemsdag detsamma som två lekskoledagar efter varandra. Det var inte rimligt, invände kritikerna. Så mycket pedagogisk aktivitet var det tveksamt om en femåring orkade med, och det vore galet att låta heldagsbarnen, en aning trötta på eftermiddagen, blandas med en ny grupp halvdagsbarn, pigga och fyllda av aktivitetslust.

Redan när familjeberedningen skrev sin promemoria var meningarna delade. Beredningens skolexpert, Karin Strömberg-Lind, tyckte att en dubblering av halvdagsgrupperna var betänklig, och andra ledamöter delade hennes uppfattning. Majoriteten var inte övertygad - om heldagsbarnen fått en sovstund borde de vara utvilade, och för övrigt kunde en ny barngrupp innebära ”ett tillskott av nytt intresse för barnstugans verksamhet”. Man enades om att frågan borde bli föremål för fortsatt forskning.⁴⁹ Men enbart det att möjligheten antytts väckte alltså kritik. I remissvaren på familjeberedningens PM kom invändningar från Socialstyrelsen, Skolöverstyrelsen och förskollärarna, och de sistnämnda skrädde inte orden:

”Förslagen vittnar om en skrämmande brist på kunskap om hur förskolebarn reagerar och brist på kunskap om hur lekskolans och daghemmets pedagogiska arbete läggs upp.”⁵⁰

Och samma kritik togs, som nämnts, upp i riksdagsdebatten, inte minst det faktum att familjeberedningens egen expert ifrågasatt de mest långtgående formerna av integrering.⁵¹

Kritiken kan tyckas överdriven, eftersom familjeberedningen ju deklarerat att det behövdes mer forskning om lämpliga integrationsformer och eftersom propositionen i sig inte innehöll några detaljerade anvisningar om hur den integrerade barnstugan skulle se ut. Detta räckte dock inte för att lugna dem som oroades för att regeringen satte kvantitet före kvalitet när det gällde att lösa de förvärvsarbetande mödrarnas barnomsorgsproblem. Och den som ville, kunde hitta tecken på att så också var fallet.

Regeringen försökte inte dölja att man var angelägen om att så snabbt som möjligt öka antalet daghemsplatser. Ulla Lindström framhöll i riksdagsdebatten att den integrerade barnstugans förtjänster var att den var så flexibel. Genom sin smidighet kunde den ”utnyttjas maximalt”.⁵² Den gjorde det möjligt

”...att öka barntillsynens kapacitet i ett läge, där de allt talrikare kvinnorna på arbetsmarknaden alltmer högljutt efterlyser denna service.”⁵³

Dessutom anförde regeringen i sin proposition att det knappast var möjligt att som villkor för statsbidrag begära att barnstugorna uppfyllde de normer när det gällde utbildad personal som Socialstyrelsen satt upp i sina anvisningar. Det målet kunde förverkligas först på längre sikt. Tillskottet av nyutbildade förskollärare borde i första hand utnyttjas för att utöka barnstugornas platsantal.⁵⁴

För förskollärarna var detta en bekräftelse på misstanken att ekonomiska aspekter blev utslagsgivande, när samhället engagerade sig i barnens vård och fostran.⁵⁵ Och tillsammans med förslaget om ett slopat statsbidrag till lekskolorna låg den tolkningen nära till hands att regeringen inte brydde sig om något annat än att ordna så många daghemsplatser som möjligt, att barnomsorgens främsta uppgift var att frigöra arbetskraft och att dess pedagogiska förtjänster kom i andra hand.

Daghem eller familjedaghem?

Men det var inte riktigt så enkelt som att regeringen var beredd att tillvarata varje möjlighet att lösa barntillsynen för förvärvsarbetande föräldrar. Det fanns ett billigt, flexibelt och etablerat alternativ till daghem: familjedaghemmet eller, i dagligt tal, dagmammorna. Men det var en barnomsorgsform som socialdepartementet såg med stor tvekan på. Inte ens 1966, när man anklagades för att bara se till ekonomi och arbetskraftsbehov, var man beredd att förorda något statsbidrag till familjedaghemmen.

Familjedaghemmen hade funnits med i barnomsorgsdebatten i decennier utan att någonsin få en särskilt framskjuten plats. Så länge debatten i första hand

kretsade kring halvdagsvården, vars pedagogiska fostran skulle komplettera familjens egna omsorger, var väl inte det så konstigt. Institutionerna med sin utbildade personal ansågs bättre garantera att barnomsorgen gav något utöver vad en vanlig familj kunde erbjuda. Men särskilt när det gällde de yngsta barnen - den allmänna uppfattningen vid denna tid var ju att barn först vid 2-3 års ålder kunde tillgodogöra sig en pedagogisk fostran - hade familjedaghemmet sina förespråkare. Socialstyrelsen hävdade konsekvent att familjedaghemmets mer hemlika miljö var att föredra framför institutionerna när det gällde de yngsta daghemsbarnen, och många läkare delade den uppfattningen.

Men meningarna gick isär, och argumenten för och emot brast inte sällan i trovärdighet och konsekvens. När Socialstyrelsen redan på 1940-talet tog ställning för familjedaghemmen hade man knappast någon empirisk grund att stå på. Man förde helt enkelt ett analogiresonemang: familjevård hade i andra sammanhang visat sig överlägsen institutionsvård, till exempel när fosterhem jämförts med barnhem.⁵⁶ Mot det kunde invändas (och det gjordes också) att det var stor skillnad på daghem och barnhem. Samtidigt var ju den mest utbredda uppfattningen att de yngsta barnen hade det bäst i hemmet, i familjen - och om nu den egna familjen, till följd av föräldrarnas förvärvsarbete, inte var tillgänglig, var familjedaghemmet det alternativ som verkade mest likt.

Familjedaghemmen hade å andra sidan sina speciella svagheter. En ofta återkommande invändning var att kontinuiteten i omsorgen riskerade att gå förlorad. En dagmamma skrev inga långtidskontrakt, hon kunde när som helst sluta sitt arbete. Det kunde visserligen en förskollärare också göra, men då var åtminstone lokaler och kamrater desamma. Det var skillnad på att ta hand om sitt eget barn och att ta hand om andras. En aldrig så duktig mor kunde ändå ha svårt att klara rivalitet mellan barnen eller ett dagbarn som längtade efter sin egen mamma. Att lokaler, leksaker och mathållning följde vissa normer var lätt att kontrollera på ett daghem, den kontrollen var svårare att upprätthålla i privata hem.

Att Sveriges Förskollärares Riksförbund ställde sig tveksamma till familjedaghemmen, med hänvisning just till utbildningens betydelse, är inte särskilt förvånande.⁵⁷ Andra hade svårare att lika trovärdigt föra fram detta argument. LO, hade flera gånger framhållit den utbildade och kompetenta personalen och den höga kvaliteten som ett viktigt skäl att i statsbidragshänseende prioritera daghem framför familjedaghem.⁵⁸ Å andra sidan kunde man samtidigt acceptera att statsbidrag utgick också till de daghem som inte uppfyllde Socialstyrelsens normer för personalens utbildning. Höll man strängt på de kraven, skulle antalet platser reduceras och färre barn få plats på daghem. Det, förklarade LO, kunde också betraktas som en kvalitetssänkning.⁵⁹

Och familjedaghemmen kunde inte bara vara bristfälliga, de kunde också vara alltför bra. Ett ständigt återkommande argument mot familjedaghemmet var att barnet kunde bli mer bundet till dagmamman än till sin egen mor, det hävdades bland annat i LOs debattskrift *Daghemsfrågan - ett arbetsmarknadsproblem*: Familjedaghemmet kunde göra barnen otrygga och osäkra på var de hörde hem-

ma.⁶⁰ Några belägg för den uppfattningen kunde man dock inte presentera - tvärtom borde man stött på uppgifter som talade i motsatt riktning. Den forskare man åberopade som stöd för uppfattningen att daghemsvistelsen inte skadar barnen, Birgit Kihlbom, hade nämligen också ansett sig kunna konstatera att talet om otrygghet och osäkerhet i relationerna mellan barn och mor respektive dagmamma saknade grund - hon förordade tvärtom familjedaghem i synnerhet för de yngsta barnen.⁶¹ Argumentet hade likväl en sällsam livskraft, och det var ovanligt med invändningar utifrån en tanke att problemet, om det fanns, borde analyseras i andra termer än daghem kontra familjedaghem. Orsa barnavårdsnämnd utgjorde närmast ett undantag när man i ett remissvar formulerade sin syn på problemet:

”På flera håll i utredningen framhålles det som en nackdel hos familjedaghemmet att barnet där kan bli för känslomässigt bundet till barndagvårdaren. Där så verkligen blivit fallet, torde det kanske mest bero på, att barnet känner sig svultet på ömhet i hemmet och hos barndagvårdaren söker chansen till något, som annars, både i hemmet och i den mer institutionella och opersonliga barnstugan, skulle förmenas barnet.”⁶²

Även om de allra flesta tycktes beredda att acceptera familjedaghemmen som en tänkbar vårdform för vissa barn, främst de infektionskänsliga och de som av olika skäl hade svårt att anpassa sig till större kollektiv, även om de hade en trogen tillskyndare i Socialstyrelsen och även om det i riksdagen motionerats om att statsbidragen skulle utgå också till dem, möttes de också med en utbredd, om än inte alltid så väl underbyggd, skepsis. Också föräldrarna var tveksamma - enligt en undersökning utförd av familjeberedningen var 23 procent av de som stod i daghemskö inte alls intresserade av familjedaghem, medan 21 procent kunde tänka sig familjedaghem i väntan på daghemsplats.⁶³

Förutom de redan uppräknade invändningarna mot familjedaghemmen kan man tänka sig ytterligare skäl till att regeringen föredrog daghemmen. Jonas Hinnfors påminner i sin avhandling *Familjepolitik* om hur 1960-talets socialdemokratiska välfärdspolitik karakteriserades av en strävan efter offentliga, generella och likformiga trygghetssystem.⁶⁴ Institutionen, med fastställda normer för ytor, inventarier och personal, blir då den modell som bäst garanterar samma vård för alla. Motpolen blir det förslag som högerpartiet vid denna tid talade för, avdragsrätt för barnomsorgskostnader, vilket skulle ge familjerna möjlighet att välja fritt bland en mängd tänkbara varianter, från daghem till egen barnflicka. Familjedaghemmet befann sig någonstans mitt emellan dessa alternativ.

Ett annat skäl kan tänkas bygga på det gamla försvaret för barnomsorgen: att den inte skulle ersätta familjen utan komplettera den. Det hade från början gällt halvdagsomsorgen. Men regeringens linje i 1966 års riksdagsdebatt var ju att det egentligen inte fanns någon skillnad mellan lekskolan och daghemmet, varken det

pedagogiska innehållet och personalens utbildning skilde sig åt.⁶⁵ Familjedaghemmet kunde lättare uppfattas som ett rent substitut för den egna familjen; daghemmet var något annat, mer av en komplettering.

I 1963 års proposition tvekade regeringen inte: behovet av barntillsyn måste i första hand mötas med en kraftig utbyggnad av institutionsvården, och statsbidrag till familjedaghemmen var därför inte aktuella.⁶⁶ Tre år senare intog både familjebereidningen och socialdepartementet en annan hållning:

”Ur arbetsmarknadssynpunkt är det väsentligt att daghemsutbyggnaden sker så snabbt som möjligt och att tillräckliga resurser avsätts för detta ändamål. Det är också angeläget att vidta andra åtgärder för att skapa ökade möjligheter att klara barntillsynen för förvärvsarbetande föräldrar. Redan nu sker en tredjedel av barntillsynen genom av samhället organiserade familjedaghem. Man måste uppskatta denna form av barntillsyn, som inte kräver investeringar i lokaler - nybyggda eller för ändamålet förhyrda sådana - och som således inte tar på redan knappa resurser. Även om vissa invändningar kan göras beträffande familjedaghemsvärksamheten, bl a dess brist på kontinuitet, kan det i dagens läge knappast vara realistiskt att inte söka tillvarata och vidareutveckla de tillsynsmöjligheter den erbjuder.”⁶⁷

I propositionen sade socialdepartementet i princip ja till statsbidrag. Den bästa bidragsformen borde man dock fundera över, och en särskild utredning, familjedaghemsutredningen, hade därför fått i uppdrag att lägga fram förslag.⁶⁸

Omsvängningen uppskattades inte av alla. I sitt remissvar på familjebereidningens PM ansåg LO att daghemmet fortfarande var den vårdform som borde prioriteras, och socialdemokratiska studentförbundet hörde också till dem som menade att institutionerna var att föredra, att de statliga resurserna därför borde koncentreras till denna vårdform.⁶⁹

Omsvängningen innebar dock inte någon grundläggande omprövning av familjedaghemmens fel och förtjänster. När den nya utredningen redan 1967 presenterade sitt betänkande, upprepades alla välkända argument, både för och emot. Familjedaghemmen var bra för infektionskänsliga barn och för barn som hade svårt att finna sig tillrätta i stora grupper. De kunde erbjuda flexibelt öppethållande, närhet till hemmet och bättre möjligheter att ta hand om lindrigt sjuka barn. Å andra sidan saknade familjedaghemmen pedagogisk ledning, barnet riskerade att bli alltför känslomässigt bundet till dagbarnvårdaren, det var svårare att kontrollera kvaliteten och familjedaghemspaceringen var inte garanterat stabil och långsiktig:

”De här nämnda för- och nackdelarna med familjedaghemsvärksamheten torde rent erfarenhetsmässigt kunna sägas vara realiteter. Vad som däremot ej kan sägas med någon empiriskt grundad säkerhet är huruvida barn i

allmänhet far bättre av att vara i en enskild miljö med *en* vuxen person som vårdare och en mera individuell omvårdnad än vad som ofta blir fallet i ett större kollektiv. Någon forskning på detta område finns tyvärr inte. I dagens läge kan endast konstateras att familjedaghemmen utgör ett av tillsynsalternativen.”⁷⁰

Vad som fått vågskålen att svänga över, vad som avgjorde att också familjedaghemmen nu skulle utgöra inte bara ett tillsynsalternativ utan ett alternativ som uppbar statsbidrag, var alltså inte att fördelarna kunnat styrkas ytterligare eller att nackdelarna visat sig vara överdrivna. Det var återigen det tungt vägande arbetsmarknadsargumentet som försköt balansen. Behovet av barnomsorgsplatser växte hela tiden. En ny långtidsutredning räknade med att arbetskraften skulle öka med 110 000 personer under 1960-talets andra hälft, en ökning som de gifta kvinnorna skulle svara för. Och omkring 210 000 gifta kvinnor med barn yngre än 10 år var också beredda att börja arbeta, på hel- eller deltid, om bara barntillsynen kunde ordnas. Då kunde platsbehovet uppskattas till omkring 70 000 heltidsplatser och närmare 300 000 platser på deltid, skrev familjedaghemsutredningen.⁷¹ Ett sådant behov hade institutionerna inte en chans att täcka - familjedaghemmen var helt enkelt nödvändiga.

Bidraget borde dock konstrueras på ett alldeles särskilt sätt. Det skulle stimulera till inrättandet av nya platser, men samtidigt förhindra att kommunerna satsade på familjedaghem i stället för på institutionerna. En förutsättning för statsbidrag till familjedaghem var därför dels att det i kommunen redan fanns en barnomsorgsplats, i barnstuga eller familjedaghem, per 100 invånare och dels att platserna i barnstugor var minst lika många som platserna i familjedaghem.⁷²

Familjedaghemsutredningens betänkande fick på sin remissrunda ett blandat mottagande.⁷³ Socialstyrelsen, som i 20 år talat för familjedaghemmen, var positiv till att statsbidragen till sist tycktes bli verklighet. AMS såg familjedaghemmen som ett nödvändigt komplement, liksom Svenska Arbetsgivareföreningen som uttryckte sin uppskattning över att detta komplement inte längre sågs som en nödlösning.

Förskollärarna höll dock kvar vid bilden av familjedaghemmen som just en nödlösning. Inom LO var man inte heller riktigt nöjd. Man vägrade dela AMS' och SAFs tolkning att familjedaghemmen nu erkänts som komplement till daghemmen. I LOs läsning av betänkandet hade utredningen gått längre och sett familjedaghemmen inte bara som komplement utan som en nödvändig och integrerad del av barnomsorgen. Detta uppfattade LO som ett helt nytt ställningstagande, som man inte ville göra till sitt. Man vidhöll att institutionsvården var kvalitativt överlägsen och därför borde ges prioritet.

Remissinstanserna noterade också arbetsmarknadssynpunkternas ständigt ökade tyngd i barnomsorgsdebatten. Eftersom de arbetsmarknadspolitiska skälen för barnomsorg blivit allt mer dominerande, på bekostnad av de sociala och socialpolitiska, borde staten ta en större del av det ekonomiska ansvaret, ansåg Kommunförbundet. Andra menade, liksom i debatten kring familjeberedningens

PM och regeringens proposition till 1966 års riksdag, att arbetsmarknadshänsynen nu väjde alltför tungt. Familjedaghemsutredningen hade nämligen inte bara föreslagit statsbidrag till familjedaghemmen, den fann det också önskvärt att lekskoledagen borde utökas till minst fem timmar, så att den möjliggjorde halvtidsarbete för föräldrarna.⁷⁴ Återigen var det förskollärarna som opponerade sig. Lekskolan var inte enbart till för att lösa förvärvsarbetande föräldrars problem:

”SFR måste som så många gånger tidigare hävda att även familjer där en förälder är hemarbetande har behov av lekskola för sina barn. Kamratgruppen anses av socialpsykologerna som en viktig primärgrupp vid sidan av familjen - en grupp där barnet lär sig respektera andras rättigheter, lär sig att följa allmänna regler och också finner trygghet i kontakten med andra jämnåriga. I de nya bostadsområdena behöver barnen den traditionsbefrämjande faktor som lekskolan kan vara. Föräldrarna behöver kontakt med förskolläraren och andra föräldrar. Lekskolan är med andra ord en i hög grad familjestödjande institution.”⁷⁵

Fredrika Bremer-förbundet instämde: lekskolan var positiv för de flesta barn, oberoende om deras föräldrar arbetade eller inte, och det vore därför fel att låta hänsyn till förvärvsarbetet avgöra dess utformning. Också det socialdemokratiska kvinnoförbundet var tveksamt och ville helst se en fortsatt utredning innan ett sådant beslut togs.

Familjedaghemsutredningens förslag blev grunden för 1968 års statsverksproposition.⁷⁶ Förslaget om förlängd lekskoledag togs inte upp - sedan 1966 gällde ju redan den regeln att statsbidrag bara utgick till sådana barnstugeavdelningar där minst två tredjedelar av platserna utnyttjades för tillsyn minst fem timmar per dag. Familjedaghemmen fick sitt bidrag enligt utredningsförslaget. Riksdagsdebatten, som främst kretsade kring kvotsystemets eventuella brister, påverkade inte utgången - propositionen antogs av riksdagen. En motion vann dock utskottets och kamrarnas gillande.⁷⁷ Fyra socialdemokratiska kvinnor hade föreslagit en utredning om barnomsorgens inre arbete, något som riksdagsmajoriteten fann vara en god idé. Resultatet, som kommer att studeras närmare i nästa kapitel, blev 1968 års barnstugeutredning.

Valfrihet och vårdbidrag

Att frågan om barnomsorg inte bara handlade om barn, utan också om arbetsmarknad och arbetskraft, blev under 1960-talet något självklart, även om alla inte var överens om hur stort utrymme arbetsmarknadsargumenten borde få. Hur var det då med den förvärvsarbetande kvinnan - hade hon också blivit självklar?

I skriften *Daghemsfrågan - ett arbetsmarknadsproblem* hade LO accepterat henne fullt ut. Kvinnan skulle ha frihet att välja förvärvsarbetet och välja bort hemmafrutillvaron. Det var den friheten som både 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården och 1954 års familjeutredning ansett förtjäna både respekt och samhällets stöd i form av daghemsplatser. Men valfriheten innefattade naturligtvis också friheten att välja den traditionella hemmafrurollen. Att förorda kvinnans valfrihet blev därför också ett sätt att uttrycka respekt för det reproduktiva arbete som kvinnor utförde i sina hem. Inte minst kunde valfriheten förenas med "trefasmodellen": kvinnan kunde välja både förvärvsarbete och moderskap genom att i ett skede av livet välja den ena, i ett annat skede den andra arbetsuppgiften.

Valfrihetstanken var ett elegant sätt att överbrygga åsiktsskillnader i en kontroversiell fråga. Den användes också flitigt i regeringens argumentation.⁷⁸ Men allt tal om valfrihet förutsätter minst två alternativ att välja mellan. Om samhället understödde kvinnornas frihet att välja förvärvsarbete genom statsbidrag till barnomsorgen, borde inte också de kvinnor som valde hemarbetet få motsvarande stöd? Det vore logiskt, men det skulle också bli mycket kostsamt, utan vinster i arbetskraftsutbud eller produktivitetsökningar.

Under 1960-talets första år började riksdagen likväl diskutera frågan. I anslutning till 1963 års proposition om höjda daghemsbidrag lade centerpartiet en motion där man hävdade att om samhället genom bidrag till barnomsorgen skulle ge kvinnorna frihet att välja förvärvsarbete, vore det också rimligt att genom bidrag ge dem frihet att välja arbete i hemmet. Den friheten fanns inte, så länge det för många kvinnor var en ekonomisk nödvändighet att arbeta.⁷⁹

Statsutskottet, på vars bord ärendet legat, tog upp motionens tankar i sitt utlåtande och förordade att regeringen utredde också frågan om någon form av bidrag till hemarbetande mödrar.⁸⁰ Det mest värtaliga stödet för en sådan utredning kom inte från motionärerna eller någon av deras partikamrater utan från socialdemokraten Alva Myrdal. Hon poängterade visserligen att hon varmt uppskattade barnstugorna,

”...men även vi som gör det och som dessutom har kvinnornas valfrihet som ett ännu mer om hjärtat liggande intresse måste vara angelägna om att ett nytänkande kommer till stånd om vilken väg man verkligen önskar att utvecklingen skall gå. Frågan kan ju inte i längden förbli begränsad till hur stora summor samhället skall skjuta till för den speciella kategori av småbarnsmödrar som utnyttjar den kollektiva bamtillsynen, utan det blir en fråga om samhällsplanering i större skala för mödrarna på arbetsmarknaden och i hemmen, alltså en samhällsplanering för barnfamiljerna. Vilken är den bästa lösningen för dem ur ekonomisk synpunkt men också ur psykologisk synpunkt?”⁸¹

Vad Alva Myrdal menade med en "sammansplanering i större skala" framgår inte av hennes anförande - kanske helt enkelt att alla familjepolitiska stödåtgärder - barnomsorg, bostadsbidrag, barnbidrag osv - måste ses i ett sammanhang. Ulla Lindström, som talade för propositionen i båda kamrarna, lovade också att familjeberedningen i sitt fortsatta arbete skulle ta upp "serviceåtgärder för familjerna över hela fältet", men markerade samtidigt att hon fann tankarna på ett vårdnadsbidrag som tryggade valfriheten ganska orealistiska. Ett bidrag till familjer med barn under tre år, av samma storlek som de statliga och kommunala subventionerna till daghemmen, skulle kosta uppemot en miljard kronor per år. Partierna kanske ville tänka över konsekvenserna i form av skatthöjningar och annat, konstaterade statsrådet syrligt.⁸²

När familjeberedningen år 1964 presenterade sina tankar kring vårdnadsbidrag instämde man i stort sett i Ulla Lindströms kalkyl. En rimlig nivå på bidraget var 2 500 - 3 000 kronor per år, skrev man. Om bidraget skulle utgå till alla barn upp till tre års ålder och varje årskull omfattade omkring 110 000 barn hamnade man på en miljard kronor. Konsekvenser i form av skatthöjningar funderade man dock inte på:

"Huruvida belopp av denna storleksordning kan inpassas i samhällsekonomi undandrar sig familjeberedningens bedömande. Beredningen har endast - för att hörsamma riksdagens beställning - velat redovisa de skäl som kan anföras pro et contra särskilda vårdbidrag och ange vilka olika verkningar som ett vårdbidrag skulle kunna få."⁸³

Vilka var då skälen, och vilka var verkningarna? Ja, verkningarna var mycket svårbedömda, påpekade familjeberedningen, det var inte säkert att någon skulle få bevittna den verkan han eller hon önskat sig. Skälen för och emot var lättare att granska.

Rättviseskälet hade tagits upp i 1963 års riksdagsdebatt, och det återgavs nu i betänkandet. De föräldrar som lyckats få daghemsplats åt sina barn fick därmed sina vårdkostnader mer eller mindre subventionerade av samhället, medan de som köade för plats och måste ordna barntillsynen på annat sätt, liksom de som valde hemarbete för den ena föräldern, inte fick någon ersättning.

Ett vårdbidrag skulle därmed också bidra till valfriheten. En utbyggd barnomsorg motiverades ofta med att ingen skulle hindras att välja förvärvsarbete till följd av brist på daghemsplatser. På samma sätt borde ingen hindras att stanna hemma för att familjeekonomi tvingade till förvärvsarbete. Ett vårdbidrag skulle underlätta för en förälder att stanna hemma, och samtidigt ge ett rejält bidrag till barntillsynskostnaderna i de familjer där båda förvärvsarbetade.

Slutligen fanns argumentet att ett bidrag som gjorde det möjligt för modern att stanna hemma under barnets första år var till gagn för barnen. I hemmet fick de en lugnare och mer harmonisk utveckling, och särskilt viktiga var just de första levnadsåren, då intimiteten och den emotionella kontakten med en viss vuxen var grundläggande för barnets trygghet i tillvaron.

Familjeberedningen tycktes instämma i rättviseargumentet, det ifrågasattes i vart fall inte. Likaså verkade man hålla med om att det kunde vara positivt om modern gavs möjlighet att stanna hemma under spädbarnsstiden, även om man påminde om att daghemsvistelse också kunde vara positiv, inte minst för de barn, omkring tredjedelen, som saknade syskon.

Att vårdbidraget också skulle vara en effektiv garanti för valfrihet var dock enligt familjeberedningen inte alldeles självklart. Det fanns kritiska röster som menade att vårdbidraget istället skulle fungera som en moralisk pekpinne som ökade det sociala trycket på småbarnsmammorna att stanna hemma hos sina barn, särskilt i ett konjunkturläge då de var mindre välkomna på arbetsmarknaden. Och när bidraget efter en viss tid upphörde, skulle detta i sin tur kunna uppfattas som ett moraliskt tryck på mödrarna att gå ut i förvärsarbetet, om det fanns bruk för dem just då. Beredningen bedömde dock risken att vårdbidraget skulle bli en kvinnofälla, för att använda ett sentida uttryck, som ganska liten. Åtminstone för de heltidsarbetande kvinnorna var förvärsarbetets vinster, i form av nettoinkomst, ATP-poäng och sjukpenning liksom i värdet av den kontinuerliga kontakten med yrkeslivet, så stora att de med all säkerhet skulle fortsätta att arbeta även om vårdnadsbidraget infördes - det skulle istället användas som ett bidrag till daghemskostnaderna.⁸⁴

Familjeberedningen stannade slutligen för ett principiellt ja till vårdbidrag. Det borde i första hand utgå så länge barnet var i späda ålder, det skulle utgå till alla familjer, oavsett om föräldrarna förvärsarbetade eller inte; om de valde att själva stanna hemma eller ordna bamtillsynen på annat sätt skulle de själva avgöra. Ersättningen borde vara realistisk - det innebar att bidraget hellre borde täcka en rimlig del av vårdkostnaderna under en kortare tid än utgå med ett otillräckligt belopp under en längre. Slutligen borde man undersöka möjligheterna att kombinera det med moderskapsförsäkringen - bidraget skulle alltså kunna konstrueras som en avgiftsfinansierad socialförsäkring.⁸⁵

Något mer detaljerat förslag utarbetades aldrig av familjeberedningen. Vårdbidraget kom istället att ärvas av ännu en utredning, familjepolitiska kommittén, som tillsatts 1965. I ett delbetänkande, presenterat 1967, tog man upp vårdbidraget till förnyad granskning. Familjeberedningens principiella "ja" ersattes nu av ett försiktigt "kanske".

I familjepolitiska kommitténs arbetsmaterial fanns remissvaren på familjeberedningens principförslag, och de visade sig gå i alla de riktningar, för och emot, som beredningen tagit upp i sin genomgång av argumenten. Socialstyrelsen och Medicinalstyrelsen uppskattade särskilt att ett vårdbidrag skulle göra det möjligt för de yngsta barnen att stanna i hemmet och vårdas av modern. Socialdemokratiska kvinnoförbundet och SSU hörde till dem som gillade att vårdbidraget skulle öka friheten att välja mellan hem- och förvärsarbete.

Skulle bidraget också fungera som en pekpinne och styra valet i ena eller andra riktningen? Länsstyrelsen i Värmland förutsåg att ett bidrag enligt familjeberedningens principer snarast skulle stimulera till förvärsarbete, medan länsstyrelsen i Östergötland var övertygad om motsatsen - hemmamammorna

skulle bli fler. Det var en olycklig utveckling, hette det. Vårnadsbidraget borde hellre utgå bara till förvärvsarbete mödrar. Det skulle då fungera som stimulans till förvärvsarbete och samtidigt utgöra en kompensation för mödrarnas dubbla samhällsinsats.

Bland kritikerna fanns också de som menade att ett vårdbidrag inte borde utgå bara under barnens första år. Mat och kläder kostade ju pengar också för en tonåring. SACO, Folkpartiets kvinnoförbund och Yrkeskvinnors klubbars Riksförbund förordade därför ett höjt barnbidrag framför ett särskilt vårdbidrag under spädbarnsåren.⁸⁶

Familjepolitiska kommitténs betänkande var ett delbetänkande, och frågan var inte på något sätt avgjord. I sin tveksamhet lutade kommittén dock snarare åt ett nej än åt ett ja. Utgångspunkten var återigen ett valfrihetsresonemang.

Valfriheten, resonerade kommittén, var inskränkt åt två håll. Föräldrar som ville stanna hemma tvingades av familjeekonomiska skäl att ta arbete, och föräldrar som ville ha ett förvärvsarbete tvingades stanna hemma till följd av platsbrist i barnomsorgen.

Den första gruppen visste man i stort sett ingenting om, fortsatte kommittén, varken hur stor den var eller i vilken utsträckning ett bidrag skulle få effekt på deras benägenhet att förvärvsarbete. Däremot visste man, genom familjeberedningens undersökningar, att över 200 000 hemarbetande småbarnsmödrar var beredda att välja förvärvsarbete om bara barn tillsynen kunde ordnas. För den gruppen var det en fortsatt utbyggnad av barnomsorgen, snarare än vårdbidrag, som garanterade valfrihet.⁸⁷

Familjepolitiska kommittén tycks i sitt betänkande stannat för uppfattningen att i valet mellan att lösa ett känt och noga kartlagt problem å ena sidan, ett mindre väldefinierat å den andra - och ett begränsat ekonomiskt utrymme nödvändiggjorde någon form av val - var det första alternativet att föredra. På detta stadium av utredningen slutförde man sitt resonemang med följande påpekande:

”I ett val mellan olika i och för sig önskvärda åtgärder bör behovet av en fortsatt utbyggnad av den av samhället organiserade barn tillsynen särskilt beaktas.”⁸⁸

Valfrihet var alltså ett flitigt använt argument i debatten. Det gjorde kopplingen mellan barnomsorg och kvinnors förvärvsarbete mindre laddad; kombinationen daghem/förvärvsarbete var något som kvinnor själva valde. Att välja hemarbete medan barnen var små, att därmed upprätthålla den allmänt accepterade ”trefasmodellen” för kvinnors liv, var åtminstone i teorin lika möjligt. Valfrihetsargumentet var ideologiskt okontroversiellt.

Men valet att stanna hemma började bli alltmer teoretiskt. Under 1960-talet steg bland annat bostadsstandarden, och därmed boendekostnaderna. Att klara familjen på en lön blev allt svårare. Om friheten att välja hemarbete också skulle bli en reell frihet tycktes det förutsätta omfattande bidrag; ur samhällsekonomisk synpunkt började valfriheten bli svårhanterlig.

Barnet - från centralgestalt till bakgrundsfigur

Förvärvsarbete eller hemarbete, daghem eller lekskolor, vårdbidrag, familjedaghem - 1960-talets barnomsorgsdebatt kretsade kring mångahanda ting. Men också barnen fanns kvar i debatten. Och när man talade om vad barnomsorgen skulle göra för barnen, ty det gjorde man också, så var det i allt väsentligt samma program som i den stora barnomsorgsutredningen från 1951. I familjeberedningens sista betänkande från 1967 sammanfattades barnomsorgens uppgifter i en mening:

”Målet för all barnstugeverksamhet är, att i samverkan med hemmen och för sexåringarna också med skolan främja barnens allsidiga och harmoniska utveckling intellektuellt, emotionellt och socialt och medverka till en positiv anpassning av barnen till skolan och samhället.”⁸⁹

I de första utredningarna om barnomsorgen, från 1938, 1943 och 1951, hade man varit klar över vilken form av barnomsorg som bäst kunde uppfylla en sådan målsättning: lekskolan. Det ställningstagandet byggde på övertygelsen att barnet först vid 2-3 års ålder var moget nog att i en grupp med andra barn kunna tillgodogöra sig en pedagogisk verksamhet, som dock inte fick omfatta en alltför stor del av dagen; det skulle barnen inte orka med. Familjen var centrum i barnets värld, ett centrum som barnomsorgen aldrig skulle ersätta, bara komplettera. Och för de yngsta barnen, under 2-3 års ålder, var hemmet, och de egna föräldrarnas vård, i normalfallet den bästa uppväxtmiljön.

Under 1940- och 1950-talen fanns därför hela tiden en tydlig gräns mellan daghemmet och lekskolan, liksom mellan det yngsta och det något äldre barnet vid omkring 3 års ålder. Under 1960-talet började denna gräns alltmera suddas ut.

För gränsen mellan daghem och lekskola var detta särskilt märkbart. Både 1962 års familjeberedning och socialdepartementet framhöll att de båda institutionerna erbjöd precis samma omsorg, samma pedagogiska aktiviteter och personal med samma utbildning. Den enda skillnaden var vistelsetidens längd. Och Ulla Lindström ställde i riksdagen retoriskt frågan om den pedagogiska handledningen i förskolan blev sämre bara för att den fördelades över 8-10 timmar, i stället för 3-4.⁹⁰ Men 15 år tidigare skulle man svarat ”jo” på den frågan - långa dagar i barnomsorgen var sämre, därför att det fanns en gräns för vad små barn orkade med.

Nu var ju daghemmet inte bara en utvidgad lekskola för de äldre förskolebarnen, det skulle också erbjuda heldagsomsorg för de yngsta, från 6 månaders ålder. Också i den tidiga barnomsorgsdebatten sågs detta som något nödvändigt: behovet fanns ju, och om kvaliteten hölls tillräckligt hög skulle barnen inte ta skada. Men det bästa för barnet var ändå att få stanna hemma med en förälder, daghemsvistelse för de yngsta barnen framstod som något riskfyllt, en väg att beträda med största försiktighet.

Att det var skillnad på de yngsta och de äldsta förskolebarnen, att barnomsorg för de äldre barnen var direkt positiv och för de yngsta något att behandla med stor försiktighet, var en etablerad sanning på 1950-talet. På 1960-talet hade dock också denna gränsdragning alltmer försvunnit, men på ett mer omärkligt sätt - man talade helt enkelt inte om den.

Visst hade man klart för sig att barnomsorgen inte kunde se precis likadan ut för ett 6 månaders barn och en 6-åring. Ju yngre barn, desto mindre barngrupper, desto viktigare att personalen var densamma.⁹¹ Men den gamla tveksamheten till daghemsvistelse för de yngsta kom inte längre till uttryck; i utredningar och propositioner sades inte längre att vård och fostran i hemmet åtminstone i princip, och i normalfallet, var det bästa för barnet.

Berodde detta på ny kunskap om barns behov och utveckling? Nej, åtminstone presenterades aldrig några sådana rön, lika lite som tidigare teorier ifrågasattes. Vad som däremot sattes i fråga var uppfattningen att daghemsvistelsen skulle kunna äventyra utvecklingen, att daghemmet skulle ha svårt att uppfylla behoven.

Skepsisen mot daghem byggde åtminstone till en del på psykologisk forskning från 1940-tal och tidigt 1950-tal: Anna Freuds och Dorothy Burlinghams studier av barnhemsbarn och John Bowlbys teorier om ”modersdeprivation”, vitt spridda i en WHO-rapport från 1951. Men de studierna handlade om barn som helt förlorat kontakten med sin mor, och frågan var om de sade något om daghemsbarn, som visserligen var skilda från sina föräldrar större delen av dagen men också återförenades med dem varje kväll.

Den frågan kunde ingen svara på. Alltsedan 1940-talet hade behovet av forskning kring barnomsorgens effekter betonats, men ännu 1967 tvingades familjeberedningen konstatera att man visste för litet. Forskningsresultat från andra länder kunde inte självklart tillämpas på svenska förhållanden, och inte ens de berörde i någon större utsträckning just barnet i barnomsorgen.⁹²

När ett förslag om ny utformning av barnomsorgen mötte invändningen att man borde avvakta, eftersom man inte visste om den nya vårdformen var bra för barnen, kunde förslaget tillskyndare alltså på lika goda grunder hävda att förslaget visst kunde genomföras, eftersom ingen kunde säga att den var till skada. Ett utmärkt exempel är debatten om den integrerade barnstugan från 1966. Kritikerna, bland andra Socialstyrelsen, förskollärarna och flera barnavårdsnämnder, underströk att man, just på grund av bristande kunskap, borde gå försiktigt fram. Man borde först pröva den i experimentets form - en vetenskaplig utvärdering fick sedan avgöra om den borde genomföras i stor skala.⁹³

Men eftersom kritikerna inte hade några belegg för sin oro, som särskilt gällde risken för att en blandning av heltids- och deltidsgupper skulle bli tröttande för barnen, kunde Ulla Lindström i riksdagen frejdigt försvara förslaget och slå bort invändningarna som överdrivna farhågor. Det fanns, sade hon, minst lika mycket skäl att tro att barnen skulle bli upplivade och stimulerade.⁹⁴

Det fanns också de som ansåg att förvärvsarbetets konsekvenser för kontakten mellan föräldrar och barn var alltför dåligt utredda för att man skulle våga slå fast

nya riktlinjer för barnomsorgens utformning. Till dem hörde Fredrika Bremerförbundet:

”Familjeberedningen har helt förbisett att undersöka, huruvida deras förslag är ur psykologisk och pedagogisk synpunkt till fördel för barnen. Familjeberedningen talar enbart om behov av god tillsyn av barnen, medan föräldrarna arbetar. FBF ifrågasätter om det icke också erfordras god emotionell kontakt och för att detta skall uppnås mellan föräldrar och barn fordras, att föräldrarna under sin tid gemensamt i hemmet har tid med barnen. FBF anser att många fler faktorer borde tagits med i bilden för att man skulle kunna vara säker om ’god barn-tillsyn’ tillskapas genom utredningens förslag.”⁹⁵

LO däremot, som i debattskriften *Daghemsfrågan - ett arbetsmarknadsproblem* gav ganska stort utrymme åt frågan om barnomsorgens konsekvenser för barnen, inledde visserligen med att konstatera att faktaunderlaget var litet. Egentligen fanns bara två undersökningar rörande svenska förhållanden, en utförd av Birgit Kihlbom i början av 1950-talet som jämförde daghem och familjedaghem, och en från början av 1960-talet där Gerd Blume-Westerberg undersökt förvärvsarbetande mödrars barn. Trots det begränsade materialet kunde LO slå fast:

”att inga undersökningar som gjorts har visat att moderns förvärvsarbete i och för sig har skadat barnets utveckling, att detta gäller såväl småbarn som barn i skolåldern att barn som vårdas på daghem inte löper större risk än andra barn att bli utvecklingsstörda att ingen skillnad har kunnat påvisas i skolprestationer mellan barn till mödrar som förvärvsarbetar och andra barn att det väsentliga för ett barns harmoniska utveckling inte är antalet timmar som modern är tillsammans med barnet utan det sätt på vilket hon ägnar sig åt barnet.”⁹⁶

Bilden av barnet i barnomsorgsdebatten tycks förvånansvärt oförändrad genom 1950- och 1960-tal. Som tidigare poängterades barnets harmoniska utveckling, vars förutsättningar var såväl den trygga förankringen i hemmet och barnomsorgens pedagogiska verksamhet. Men samtidigt verkar barnet vara ett annat. Ty den goda omsorgen vid 50-talets början var självklart lekskolan, medan statens intresse vid 60-talets slut helt var inriktat på daghemmet. Man kan med fog tala om ett trendbrott och tidfästa det till 1965 när riksdagen, om än med knapp majoritet, beslöt att den rena lekskolan inte längre skulle stödjas med statsbidrag.

Detta trendbrott kan inte förklaras av att en ny syn på förskolebarnet etablerats. Orsaken var istället att argument kopplade till kvinnors förvärvsarbete

accepterades och gavs stor tyngd i debatten. Det gällde såväl argumenten om arbetsmarknadens, och ytterst nationens, behov av arbetskraft som argumenten om kvinnornas, också småbarnsmödrarnas, rätt till arbete. Återvänder vi till Johan Asplunds analysmodell, kan vi uttrycka det så: Trendbrottet i barnomsorgsdiskursen orsakades inte av en förändring av tankefiguren *barn*, utan snarare av en förändring av tankefiguren *kvinnor*, en tankefigur som vid 1960-talets början befann sig i skärningspunkten mellan dels en könsrollsdiskurs, dels en arbetsmarknad i högkonjunktur.

Däremot kom trendbrottet i barnomsorgsdiskursen att påverka tankefiguren *barn*. Det skedde inte tydligt och uttalat, så att man plötsligt började beskriva eller referera till ett barn som såg helt annorlunda ut än tidigare. Figuren var fortfarande lättast att förena med en hemmavarande moder, betydligt svårare att foga samman med ett alltmer utbrett förvärvsarbete bland mödrarna. Och följden blev att dess relativa betydelse minskade. Redan 1946 års kommitté för den halvöppna barnvården uppfattade varje beslut om barnomsorg som en kompromiss mellan olika intressen: barnens, kvinnornas och arbetsmarknadens.⁹⁷

Och i det sena 1960-talets kompromiss vägde barnen inte längre lika tungt. Det blev alltmer självklart att diskutera barnomsorgen också som ett instrument för arbetsmarknadspolitiken eller ett instrument för jämlikhet mellan könen. I konkurrensen om utrymmet verkade det inte längre finnas plats för en mångsidig barnbild, eller flera bilder bredvid varandra, där ettåringar och sexåringar hade olika behov och förutsättningar och därför ställde olika krav på barnomsorgen. Barnet stod inte längre ensamt i förgrunden, bilden av barnet blev därigenom mindre detaljerad, mindre sammansatt - men mer lätthanterlig.

Sammanfattning

Det skulle dröja 17 år innan den stora utredningen om barnomsorgen från 1951 fick en efterföljare i 1968 års barnstugeutredning. Men under dessa 17 år var barnomsorgen en ständig diskussionspunkt, ett delområde för flera utredningar och ett föremål för omvälvande beslut.

1951 hade lekskolan setts som den mest angelägna formen för barnomsorg medan daghemmet betraktats som ett komplement, kanske inte det allra bästa för barnen men likafullt nödvändigt att stödja. I synnerhet under 1960-talet, när allt fler mödrar av olika skäl valde förvärvsarbete och när alla prognoser visade ett stort förväntat behov av ytterligare arbetskraft, kom debatten istället att mer och mer handla om daghemmen. Statsbidragen till daghemmen ökade successivt, och 1966 fattade riksdagen till sist beslutet att avskaffa bidraget till lekskolan och koncentrera resurserna helt till de former av barnomsorg som kunde frigöra arbetskraft. Följande år övergav man också sin tidigare skepsis mot familjedaghemmen. Deras tillskott till barnomsorgen var så betydelsefullt att också deras utbyggnad borde stimuleras med statsbidrag.

Det var en helt ny diskurs jämfört med utgångsläget 30 år tidigare. 1938 skulle staten stödja lekskolan, men inte daghemmen. 1943 och 1951 kom

lekskolan i första hand, men statsstödet skulle utvidgas till de dessvärre nödvändiga daghemmen. Med 1966 års riksdagsbeslut hade daghemmen placerats i första rummet - rena lekskoleinstitutioner förlorade sina bidrag.

Förändrade förhållanden på basnivå spelade självklart stor roll. 1945 räknades bara var tionde gift kvinna som förvärvsarbetande i statistiken, 1965 nästan var tredje: 29,9 procent. Och ser man enbart till de gifta kvinnor som hade barn i eller under skolåldern var andelen förvärvsarbetande till och med något högre: 30,5 procent.⁹⁸

Efterfrågan på arbetskraft var stor och skulle enligt prognoserna knappast mattas. Dessa basala förhållanden förenades i socialdemokratisk politik med ideologiska ställningstaganden: dels att en fortsatt produktivitetstillväxt var en förutsättning för välfärdssamhällets bestånd och vidareutveckling, dels att kvinnans jämställdhet var beroende av hennes möjligheter till förvärvsarbete. Det var naturligt att då genomföra reformer som frigjorde inte bara arbetskraft utan den kvinnliga arbetskraften.

Trycket från såväl bas- som diskursnivå hade likväl inte i grunden förändrat synen på barnet. Diskurs och tankefigur gled alltmer isär. I takt med att arbetsmarknads- och jämställdhetsfrågor fått allt större plats i debatten började barnet försvinna i bakgrunden. Samtidigt blev barnet alltmer endimensionellt: Diskussionen från tidigt 1950-tal, där barnet stod i förgrunden och granskades från alla sidor, där daghemmens fel och förtjänster diskuterades för sig och lekskolans för sig, där de yngsta förskolebarnen och de äldre tillskrevs sina skilda behov, hade nu upphört.

Men även om tankefiguren skjutits i bakgrunden fanns den fortfarande kvar, och dissonansen mellan diskurs och tankefigur var tydlig. Hänsynen till barnen var det tyngsta argumentet i kritiken mot nyorienteringen och det kan ses som symptomatiskt att förskollärarna, med en yrkesroll där omsorgen om barnen var det centrala, riktade skarpa invändningar mot en reform som, om man bara såg till bidragsbelopp och utbyggnadsplaner, kunde ses som ett stort steg framåt för förskolan. Det var ännu inte självklart att sätta likhetstecken mellan barnomsorg och daghem, mellan förskolebarn och daghemsbarn.

Kapitel VII:

Tvåförsörjarfamiljen och barnomsorgen

Under 1960-talets sista år och 1970-talets första fördes debatten om barnomsorg fram till sin logiska slutstation. Två utredningar presenterades och blev underlag för beslut i riksdagen. Familjepolitiska kommitténs slutbetänkande slog fast daghemmets roll som en hörnsten i svensk familjepolitik, och barnstugeutredningens huvudbetänkande gav besked om hur daghemsverksamheten skulle utformas för att bäst gå i land med sin uppgift.

Med familjepolitiska kommitténs betänkande Familjestöd avslutades, åtminstone för stunden, nästan 20 års arbete där utredningarna avlöst varandra allt sedan 1954 års familjeutredning. Och den var i sin tur något av en arvtagare till de befolkningspolitiska utredningarna från 30- och 40-talen.

Synen på familjepolitiken hade ändrats åtskilligt under dessa år. Befolkningspolitik hette det ju från början, och för befolkningskommissionen var det den hotande folkminskningen, de sjunkande födelsetalen, som utgjorde de främsta skälen för förslagen att göra livet lättare för barnfamiljerna. På 50-talet var motivet fördelningspolitiskt: av rättviseskäl borde barnfamiljernas villkor förbättras, de borde tillförsäkras en standard som åtminstone närmade sig den som gällde för barnlösa hushåll.

Nya uppgifter och nya lösningar

För familjepolitiska kommittén var det fördelningspolitiska målet fortfarande aktuellt, men det var ingalunda ensamt. Till familjepolitikens mål hörde också likställdhet mellan män och kvinnor och jämställdhet mellan olika samlevnadsformer. Den skulle medverka till en arbets- och rollfördelning, både i familjen och i samhället som helhet, som gav både män och kvinnor möjlighet att utveckla sina personliga förutsättningar.¹

Familjepolitiska kommittén sökte också andra lösningar än vad föregångarna gjort. Tidigare hade familjepolitik handlat om direkt stöd till familjerna, antingen i form av bidrag (barnbidrag, moderskapsförsäkring, bostadsbidrag) eller i form av serviceinstitutioner som daghem och förskolor. Statsfinansiella skäl satte emellertid en gräns för vad dessa instrument förmådde när det gällde att trygga barnfamiljernas standard. För kommittén var alternativet givet:

”Grundvalen i barnfamiljernas ekonomi är föräldrarnas arbetsinkomster. Det bästa ekonomiska stödet till en barnfamilj är att båda föräldrarna får möjlighet att förvärvsarbeta. Kontantstödet kan inte annat än i sär-

skilda situationer läggas på sådan nivå att det kommer i närheten av värdet av en förälders arbetsförtjänst.”²

Detta ställningstagande stämde väl ihop med grundförutsättningarna för kommitténs arbete. Familjepolitikens ramar sattes av samhällsutvecklingen, men den var samtidigt ett medel att styra utvecklingen i önskad riktning. Kommittén måste därför utgå från det faktum att den familj där båda föräldrarna förvärvsarbetade, tvåförsörjarfamiljen, blivit allt vanligare.³

Och det var samtidigt en utveckling som familjepolitiken borde understödja, eftersom det gynnade en ökad jämställdhet mellan män och kvinnor. På så sätt skulle familjepolitiken också stå i samklang med skattesystemet i dess nya utformning. I och med sambeskattnings avskaffande 1971, skrev kommittén, var ju skattesystemets principiella utgångspunkt den att varje vuxen - man eller kvinna, gift eller ogift - skulle försörja sig själv. Skattelagstiftningen, den allt högre utbildningsnivån och arbetsmarknadspolitiken var allesamman åtgärder som samverkade till att ge människor möjlighet att skaffa sig egna inkomster.⁴ Om också småbarnsföräldrar skulle få samma möjligheter återstod ytterligare en viktig reform: en snabb utbyggnad av samhällets barntillsyn.⁵

Men familjepolitiska kommittén konstaterade samtidigt att föräldraskapet ofrånkomligen kolliderade med förvärvsarbetet, och det gällde i synnerhet vid barnets födelse och tiden närmast därefter. Då borde det utgå ett rejält bidrag till familjens försörjning. Ett sådant bidrag fanns visserligen genom moderskapspenningen från 1961, men det borde få en ny utformning. Och kommitténs förslag vittnar tydligt om att man fann det viktigt att bidraget skulle gagna jämställdheten.

För det första borde bidraget omvandlas från en moderskapspenning till en föräldrapenning, det skulle alltså utgå oberoende om det var fadern eller modern som stannade hemma hos barnet. Eftersom man kunde anta att det i de flesta fall var modern som valde att stanna hemma, var det för det andra viktigt att anpassa ersättningstidens längd så att den inte skulle inverka negativt på kvinnornas ställning på arbetsmarknaden - men barnets rätt till en god omvårdnad skulle också väga tungt vid den bedömningen.⁶

Barnets bästa - en obekant faktor

Hur lång borde ersättningstiden då vara? Ja, när det gällde att se till barnets bästa konstaterade kommittén att man inte visste säkert. Som så många tidigare utredningar tvingades man erkänna att det saknades klara och entydiga forskningsresultat och att uppfattningarna bland forskollärare, psykologer och läkare gick isär.⁷

Socialstyrelsen hade visserligen sedan decennier rekommenderat 6 månader som minimigräns för daghemsvistelse. Men när familjepolitiska kommittén begärde in ett yttrande från Socialstyrelsen, visade det sig att man inte heller där

kunde ge några argument för denna rekommendation. Det fanns inga vetenskapligt grundade skäl varken för eller emot, men därför, skrev styrelsen, var det också svårt att förändra eller avskaffa den rekommenderade gränsen.⁸

Sex månaders föräldraförsäkring var alltså ett minimum, men någonstans fanns också en maximigräns, som sattes av hänsynen till kvinnans ställning på arbetsmarknaden. Inte heller här hade kommittén några forskningsresultat att luta sig emot, men, sade man:

”Tills vidare torde det dock vara realistiskt att utgå från att en förlängning av ersättningstiden i praktiken medför längre avbrott än för närvarande i förvärvsverksamheten för många kvinnor och därmed risk för större tveksamhet från arbetsgivarnas sida när det gäller anställning och befordran av kvinnor.”⁹

Dessutom fanns risken att en utbyggd föräldraförsäkring skulle leda till att utbyggnaden av spädbarnsavdelningar på daghemmen fördröjdes, något som skulle försämra villkoren för de familjer där båda föräldrarna förvärvsarbetade.¹⁰

Familjepolitiska kommittén föreslog likväl en viss utvidgning av ersättningstiden jämfört med den tidigare moderskapsförsäkringen. Eftersom det kunde hända att modern tog ut en del av ledigheten redan före förlossningen, skulle ersättningen i sådana fall inte räcka till dess barnet var sex månader och kunde tas emot på daghemmet. För att täcka det glapprummet borde föräldraförsäkringen utgå i 8 månader.¹¹

Valfriheten, ett avskrivet alternativ

Vad hände då med tanken på ett vårdbidrag, den fråga som familjepolitiska kommittén ärvt av 1962 års familjeberedning och redan diskuterat i ett delbetänkande? Den tanken avskrevs helt i några korta rader:

”I vissa fall lever familjen på *en* inkomst även när barnen är över den ålder då föräldrapenningen upphör att utgå. Om skälet är brist på barntillsynsmöjligheter är botemedlet en utbyggnad av barntillsynsverksamheten och inte ett ekonomiskt stöd som kan befaras motverka en sådan utbyggnad. Om andra hinder för förvärvsarbete föreligger för en av föräldrarna bör detta i första hand lösas genom arbetsmarknadspolitiska och andra åtgärder som ligger utanför den egentliga familjepolitikens område. Däremot bör man inte - annat än för de situationer som nämnts ovan - inrätta ett särskilt familjestöd från samhällets sida för att bidra till den hemmavarande förälderns försörjning.”¹²

De ”situationer som nämnts ovan”, som kunde motivera ett särskilt stöd, var just i samband med barnets födelse eller om andra särskilda skäl, sjukdom eller handikapp, gjorde det nödvändigt för en av föräldrarna att stanna hemma. Valfriheten, som spelat så stor roll i debatten under 1950- och 1960-talen, hade inte längre någon plats i familjepolitiken.

Att familjepolitiska kommittén inte längre talade om valfrihet, men desto mer om jämställdhet, var inte förvånande. Alltsedan 1960-talets början hade valfrihetstanken ifrågasatts på ideologiska grunder. Debatten hade varit särskilt livaktig inom socialdemokratien, även om ett av de första och mest uppmärksammade inläggen publicerades i antologin *Unga Liberaler* utgiven år 1961: Eva Mobergs artikel *Kvinnans villkorliga frigivning*.

Mobergs artikel var en polemik mot talet om valfrihet liksom mot trefasmodellen, tanken att kvinnan skulle växla mellan perioder av hem- och yrkesarbete, särskilt som den uttolkats av Alva Myrdal och Viola Klein i *Kvinnans två roller*.

Felet med trefasmodellen i Myrdal/Kleins version var enligt Moberg att kvinnans intressen, i båda hennes roller, underordnades andra. Kvinnornas intressen underordnades barnens, när Myrdal/Klein höll fast vid uppfattningen att barnens vård och fostran var först och främst *kvinnans* uppgift. Och kvinnornas intressen underordnades arbetsmarknaden när deras deltagande i arbetslivet först och främst motiverades med omsorg om produktionen, med samhällsekonomiska argument.¹³

Eva Moberg förordade istället en tresfärsmodell, där kvinnor och män deltog på lika villkor på alla arenor, i såväl produktion som reproduktion. Och om kvinnans intressen inte längre skulle underordnas barnens, betydde inte det att barnens intressen nu skulle åsidosättas för kvinnans skull. Barnets trygga förankring i familjen var viktig också för Eva Moberg, men skulle säkras genom att båda föräldrarna delade på vård och fostran. Förutsättningar för modellens genomförande var sex timmars arbetsdag, fullt utbyggd barnomsorg och ersättning från en barn tilläggs-kassa som gav möjlighet till tre års föräldraledighet och därefter ett lägre bidrag intill den dag barnet fyllt 16 år.¹⁴

Tresfärsmodellen togs också upp av sociologen Edmund Dahlström i SNS-rapporten *Kvinnors liv och arbete*. I en genomgång av den samtida könsrollsdebatten delade han upp argument och positioner i två kategorier: den radikala och den moderata könsrollsideologin. Tresfärsmodellen var för Dahlström den radikala, medan trefasmodellen representerade den moderata könsrollsideologin.¹⁵

De nya tankarna kom att få stort utrymme i den socialdemokratiska idédebatten. Och fastän Eva Moberg vänt sig mot att omsorgens om produktionen gjordes till det främsta argumentet för kvinnans rätt till förvärvsarbete, var det just arbetsmarknadsargumenten som drev på könsrollsdebatten. Gunnel Karlsson, som i sin avhandling om det socialdemokratiska kvinnoförbundet bland annat tar upp debatten om valfrihet kontra jämlikhet, beskriver klimatet:

”Debatten intensifierades i takt med att efterfrågan på arbetskraft ökade. LO och SAF hade 1960 äntligen avtalat om att avskaffa kvinnolönerna och LO tog på sin

kongress 1961 upp behovet av kvinnors arbetskraft. När så långtidsutredningen 1962 fastslog, att även de gifta småbarnsmödrarna skulle komma att behövas för att möta efterfrågan på arbetskraft framöver, blev debattörerna allt mer benägna att slänga valfriheten överbord. I debatten sågs de som radikala, som ville ha lika roller för kvinnor och män, medan kvinnoförbundets fasthållande vid valfriheten beskrevs som moderat, som ett uttryck för ett förlegat särartstänkande.”¹⁶

Motsättningen mellan radikal och moderat könsrollsideologi är inte svår att se. Men där finns också intressanta beröringspunkter. Den moderata könsrollsideologin ger utrymme för en samhällskritik av Elin Wägners typ. Genom att tillförsäkra kvinnan rätten att under en del av sitt liv oinskränkt ägna sig åt sådant reproduktivt arbete som av tradition varit kvinnornas, som vården av barnen, understryks att denna ”kvinnliga” kultursfär har samma värde som de sfärer, som formats av män på mäns villkor - som arbetsmarknaden.

Om den radikala könsrollsideologin skulle betyda att kvinnorna gick in i en tresfärsmodell där traditionella manliga villkor rådde - där heltidsarbete var normen och reproduktiva arbetsuppgifter hade litet utrymme - vore detta ur Wägners synpunkt närmast en kapitulation. Men åtminstone Eva Moberg ansåg att de tre sfärer, där män och kvinnor skulle röra sig på lika villkor, måste förändras. Kvinnans uttåg i förvärvsarbetet fick inte ske helt på arbetsmarknadens villkor - sex timmars arbetsdag för både kvinnor och män, och en av ekonomiska bidrag tryggad rätt till ledighet under barnens tre första år var förutsättningar för att modellen skulle fungera väl. Barnens vård och fostran, det viktiga reproduktiva arbete som av tradition utförts av kvinnor i hemmet, hade fortfarande sin plats där. En väl fungerande barnomsorg i all ära, den kunde aldrig helt ersätta hemmet och familjen. Barnets behov av närhet till föräldrarna kunde inte negligeras. Men också i denna sfär skulle mäns och kvinnors villkor vara desamma - det vill säga att männen måste delta i hemmets reproduktiva arbete i samma utsträckning som kvinnorna.¹⁷

Det är oklart i vilken utsträckning tresfärsmodellens förespråkare verkligen menade att verksamhetens värde var detsamma inom var och en av de tre sfärerna, arbetsliv, familjeliv och samhällsliv (ja, i praktiken var det bara de två förstnämnda som fick utrymme i debatten). Även om Eva Mobergs uppfattning var att arbetslivet måste få mindre utrymme i både männens och kvinnornas liv, kunde en arbetstidsförkortning bara genomföras på sikt, *efter* kvinnornas fulla integration i förvärvslivet.¹⁸ Maj-Britt Sandlund, sekreterare i SAPs kvinnokommitté, uttryckte i en artikel i *Tiden* mera oförbehållsamt uppfattningen att förvärvsarbetet borde vara det viktigaste i kvinnans liv. Att diskutera likställdhet och rättvisa var nämligen meningslöst om man inte kunde mäta den. Och eftersom det bara var inom arbetslivet som jämlikheten kunde avläsas i objektiva, mätbara termer, borde likställdheten uppnås snabbare om kvinnan i första hand sågs som förvärvsarbetande.¹⁹

Liknande tankar framfördes av Greta Hofsten i *Fackföreningsrörelsen*, som dock poängterade att kvinnornas likställdhet på arbetsmarknaden var beroende av att de kunde erbjuda sin arbetskraft på samma villkor som männen. Därför måste kvinnorna visa samma anpassningsförmåga till de arbetstider som en rationell produktionsordning krävde.²⁰

Också för Greta Hofsten var arbetstidsförkortning något som skulle göra det lättare att kombinera förvärvsarbetet med annan verksamhet - inte nödvändigtvis det reproduktiva arbete som barnens vård och fostran, utan vilken som helst "förhållandevis tidskrävande aktivitet". Men kortare arbetsdagar hörde till en obestämd framtid, de var närmast en utopi.

Jämlikhetstanken och tresfärsmodellen, åtminstone i Eva Mobergs version, rymde teoretiskt en samhällskritik besläktad med vad jag kallat den Wägnerska: en kritik mot att jämlikheten skulle uppnås genom att kvinnorna helt anpassade sig till ett manligt livsmönster. I praktiken kom dock jämlikhetsförespråkarna att förordas just detta, i och med att jämlikhet ofta konkretiserades till att handla om den kvinnliga arbetskraftens lika värde på en arbetsmarknad ordnad efter manliga villkor.

Jämställdhetstanken vinner mark

Remissyttrandena över familjepolitiska kommitténs betänkande visar att även om valfriheten fortfarande hade sina förespråkare, hade jämlikhetstanken fått fotfäste på många håll. Inte minst intressant är Socialstyrelsens remissvar.

Socialstyrelsen hade allt sedan 1940-talet sett med stor skepsis på daghemmen och alltid framhållit familjedaghem som ett bättre alternativ för de fall det var nödvändigt att båda föräldrarna förvärvsarbetade. Den linjen hade förordats både av generaldirektören Ernst Bexelius och chefen för socialstyrelsens barnavårdsbyrå, Göta Rosén. Men nu hade de båda två gått i pension. Ny generaldirektör var Bror Rexed, ny chef för barnavårdsbyrån Annika Baude. Och en ny syn på daghemmen kom också till uttryck i Socialstyrelsens yttrande.

Styrelsen förklarade sig i stort sett ense med familjepolitiska kommitténs förslag. Det var en angelägen samhällsuppgift att, genom en kraftig utbyggnad av samhällets barntillsyn, göra det möjligt för båda föräldrarna att förvärvsarbeta. Det var riktigt att lagstiftningen på detta sätt speglade ett förändrat samhälle, där den traditionella bilden av en förvärvsarbetande far och en mor som vårdar barnen inte längre var allmängiltig.

Socialstyrelsen kom också med en randanmärkning som visade hur stor vikt man lade vid jämlikhetstanken. Familjepolitiska kommittén hade föreslagit en tillfällig föräldrapenning som skulle göra det möjligt för föräldrarna att stanna hemma hos sina barn när de blev sjuka. Man skulle kunna tänka sig att Socialstyrelsen, som ju i sitt yttrande bland annat hade att se till barnens intressen, skulle se positivt på ett sådant förslag. Men istället förklarade styrelsen att man föredrog ett system med hemvårdare som kunde ta hand om barnen så att

föräldrarna ostört kunde sköta sitt arbete. Annars skulle sannolikt modern vara den som stannade hemma hos det sjuka barnet, och ett sådant förhållande borde inte konserveras.²¹

Arbetsmarknadsstyrelsen hade, när de yttrade sig över familjepolitiska förslag, alltid hävdad vikten av att kvinnor fick möjlighet att ta förvärvsarbete. Familjepolitiska kommitténs förslag mötte därför ingen kritik. Man instämde också i kommitténs påpekande att en utbyggd barnomsorg var ett angeläget behov, och uttryckte sin uppskattning över att utredningen ifrågasatt gamla könsrollsmönster. Enligt AMS hindrades nämligen många kvinnor från att ta yrkesarbete av traditionella värderingar som tillskrev kvinnan en vårdarroll inom familjen.²²

Men valfriheten hade, som sagt, fortfarande sina förespråkare. Till dem hörde socialkonsulenterna i Södermanlands län, som också ansåg att det fanns faktaunderlag som talade för att vård i hemmet i vissa fall kunde vara att föredra framför daghem:

”Den kunskap man anser sig ha om små barns behov och de faktorer som är gynnsamma för barns harmoniska utveckling talar entydigt om att det är av positiv betydelse för barnen att ha en förälder, vanligen modern, hemma i de fall där det är föräldrarnas önskan och vilja att gå in i denna uppgift istället för förvärvsarbete utom hemmet. Det är vår mening att valfrihet på detta område vore av allra största betydelse och ett mycket stort framsteg för familjepolitiken. Så länge familjestödet ej är utformat så, att det ger en reell möjlighet för mödrar som uppfattar det som en produktiv arbetsinsats att stanna hemma och ta vård om sina barn och därför önskar göra detta, saknas denna valfrihet.”²³

Även Kommunförbundet ifrågasatte att valfrihetstanken försvunnit ur debatten. Man vände helt enkelt upp och ner på ett av familjepolitiska kommitténs egna argument: där kommittén ansett sig kunna förorda förvärvsarbete och daghem, därför att ingen forskning fanns som visade att tidig daghemsvistelse kunde vara till förfång för barnen, menade Kommunförbundet att just bristen på forskning istället manade till försiktighet. Dessutom var det, enligt förbundet, osäkert om arbetsmarknaden kunde ta emot så många att tvåförsörjarfamiljen kunde bli verklighet.²⁴

Kommunförbundet förordade också att föräldraförsäkringen utvidgades inte bara till 8 månader, som i familjepolitiska kommitténs förslag, utan till 12 månader. En ettårig föräldraförsäkring fanns som reservation i betänkandet, ledamoten Nils Carlshamre (m) hade föreslagit dels ett tillägg på 4 månader med garantibelopp utöver 8 månader med sjukpenning, dels att föräldrar med barn under 3 år som inte önskade eller inte kunde få daghemsplats skulle vara berättigade till ett vårdbidrag motsvarande garantibeloppet, 7 200 kr per år. Utan att direkt ansluta sig till den konstruktionen, ville kommunförbundet alltså se en för-

längd föräldraförsäkring, och den uppfattningen delades av socialkonsulenterna i Östergötlands län, länsstyrelserna i Malmöhus och Jämtland, socialvårdsstyrelsen i Malmö, TCO och Föreningen Sveriges socialchefer.²⁵

En proposition blir antagen

1973 kom regeringens proposition. Statsrådet, Camilla Odhnoff, förklarade att hon helt delade familjepolitiska kommitténs bedömning: möjligheten för bägge föräldrarna att förvärvsarbeta var det bästa sättet att ge barnfamiljerna ekonomisk trygghet:

”Jag vill för egen del särskilt betona kommitténs konstaterande att det bästa ekonomiska stödet till en barnfamilj är att båda föräldrarna får möjlighet att förvärvsarbeta (...) Det är föräldrarnas inkomster som är grundvalen för barnfamiljernas ekonomi. Kontantstödet kan inte annat än i särskilda situationer läggas så högt att dess betydelse för familjens försörjning kommer i närheten av vad en förälders arbetsinkomst betyder för familjeekonomin. Mot den bakgrunden och med hänsyn till barnens behov instämmer jag också i kommitténs bedömning att en fortsatt snabb utbyggnad av samhällets barnomsorg är minst lika viktig som en ytterligare förstärkning av kontantstödet till barnfamiljerna. Utbyggnaden av barnomsorgen är också ett viktigt led i arbetet på att skapa jämställdhet mellan män och kvinnor i arbetslivet.”²⁶

Bara på en punkt justerades kommittéförslaget. Föräldraförsäkringen borde inte byggas ut till 8 månader. De två extra månaderna skulle kosta 300 miljoner kronor, och eftersom det fanns så många andra angelägna reformer måste en sådan förlängning skjutas på framtiden. Camilla Odhnoff påpekade, att om sex-månadersgränsen för inskolning på daghem behandlades med ”viss flexibilitet” - dvs om barn också kunde skolas in ännu lite tidigare - skulle det glapp-rumsproblem som kommittén talat om, när en kvinna tog ut en del av föräldraledigheten redan före förlossningen, nog kunna överbryggas.²⁷

Den nya föräldraförsäkringen latsades utan större debatt genom riksdagen. Två motioner förordade visserligen en förlängning av föräldraledigheten ända till 12 månader, i enlighet med vad några remissinstanser föreslagit.²⁸ Men några reservationer i utskottet till för en sådan förlängning blev det inte. Den lilla debatt som förekom kretsade kring adoptivföräldrarnas villkor - de skulle inte få en motsvarande rätt till ledighet - liksom frågan om ATP-poäng för hemarbetande. I den debatten kom riksdagsledamoten Per-Erik Ringaby (m) att ifrågasätta tvåförsörjarfamiljen - enligt hans övertygelse skulle många kvinnor också i fortsättningen skulle välja hemarbete.²⁹ Han var dock ensam om att lufta en sådan synpunkt. Tvåförsörjarfamiljen som det normala livsmönstret, till gagn för både familjeeko-

nomi och jämställdhet och understödd av en väl utbyggd barnomsorg, var uppenbarligen inte längre någon kontroversiell tanke. Den passerade riksdagens kammare som en självklarhet.

Genom föräldraförsäkringens införande hade riksdagen alltså i praktiken ställt upp en norm för svenskt familjeliv och fastställt den ideala föreningen av föräldraskap och förvärvsarbete. De första levnadsmånaderna hade barnet det allra bäst hemma, tillsammans med mamma eller pappa. Men vid sex månaders ålder var det dags för inskolningen på daghem, och dags för föräldrarna att återvända till yrkeslivet. Var det möjligt att bygga upp en barnomsorg som passade in i ett sådant mönster, och hur skulle den i så fall se ut?

En ny förskola för en ny familj

Parallellt med familjepolitiska kommittén arbetade 1968 års barnstugeutredning med den frågan. Och nästan samtidigt med familjepolitiska kommitténs slutbetänkande kom barnstugeutredningens huvudbetänkande, *Förskolan*, i två delar. Det var en grundlig planritning för barnomsorgens inre arbete, och för barnstugeutredningen var det ingen tvekan om att det var fullt möjligt att bygga en barnomsorg som passade det levnadsmönster som inrymdes i familjepolitiska kommitténs förslag. Även barnstugeutredningen hade fått kommitténs slutbetänkande på remiss, och yttrandet visar att de båda utredningarna gick i väl synkroniserad takt:

”Barnstugeutredningen vill (...) kraftigt understryka familjepolitiska kommitténs principiella ställningstagande för förskolan och dess grundläggande betydelse för barnfamiljernas ekonomiska, sociala och känslomässiga trygghet.

Utgångspunkten för barnstugeutredningens förslag till utbyggnad och planering av heltidsförskolan för barn till förvärvsarbetande/studerande föräldrar har varit densamma som familjepolitiska kommitténs i dess överväganden.

Barnstugeutredningen ansluter sig således till familjepolitiska kommitténs uppfattning att det bästa ekonomiska stödet för en barnfamilj är att båda föräldrarna får möjlighet att förvärvsarbeta och att en snabb utbyggnad av samhällets barn tillsyn måste ske.”³⁰

Barnstugeutredningens huvudbetänkande om drygt 1 000 sidor påminner mycket om det stora betänkandet från 1951. Tyngdpunkten låg på förskolan i sig: förskolan som socialisationssfär, förskolan som fostrare, förskolan tillgodoseende barns behov av god lekmiljö i samvaro med andra barn. När blicken vändes utåt, riktades den i första hand mot familjen och dess förmåga att socialisera, fostra och uppfylla barnens behov. Men utredningen gick också vidare och begrundade

förskolans roll i ett större samhälleligt perspektiv, såg hur den kunde fungera som ett instrument som understödde en önskad samhällsutveckling. Och liksom för familjepolitiska kommittén var det inte minst utvecklingen mot en ökad jämlikhet som var angelägen att stödja. Byggede man inte snarast ut förskolan, riskerade man att existerande köns- och klassgränser cementerades så grundligt att de skulle prägla hela samhällslivet långt in i nästa sekel.³¹

Men skillnaderna mellan de två utredningarna var också stora. När 1951 års utredning vidgade perspektivet utanför barnomsorgsinstitutionerna, förbi barnet som skulle få plats där, när man såg barnomsorgen som något som också spelade roll för föräldrarna och för arbetsmarknaden, såg man också risken för intressekollisioner och behovet av att avväga de olika intressena i en kompromiss. Motsvarande synsätt saknades i barnstugeutredningen. Där nämndes inga tänkbara konflikter mellan barns intresse av stimulerande och utvecklande kontakter, mödrars intresse av förvärvsarbete, arbetsmarknadens behov av arbetskraft, de politiska beslutsfattarnas intresse att styra barnens fostran i en viss riktning.

De intressekonflikter som öppet diskuterades i 1951 års utredning var beroende av den dåtida bilden av barnet och dess behov. Det späda barnet hade det normalt bäst i den egna familjen. Men när det vid 2-3 års ålder började få utbyte av en social samvaro med jämnåriga var lekskolan, som kunde tänkas utsträckt till 5-6 timmar per dag för åtminstone de äldsta barnen, ett värdefullt komplement. Det familjemönster som mellan raderna rekommenderades byggde på att modern stannade hemma de första åren för att därefter börja arbeta deltid.

En sådan lösning rimmade dåligt med den nya modell som förutsattes av både familjepolitiska kommittén och barnstugeutredningen: tvåförsörjarfamiljen, där båda föräldrarna på lika villkor tog hand om barnet under de första sex månaderna för att därefter, återigen på lika villkor och med stöd av en utbyggd barnomsorg, arbetade på heltid.

Kunde barnomsorgen klara av den uppgiften? Kunde man, genom att skapa förutsättningar för tvåförsörjarfamiljen, inte bara ge barnfamiljerna bättre ekonomiska villkor och därtill understödja jämställdhet mellan män och kvinnor utan också ge barnen en vård och omsorg lika bra som den de skulle fått i hemmet? Återigen var det vistelsetid och introduktionsålder som skulle diskuteras: Kunde barnomsorgen ta hand om barnen 8-10 timmar om dagen redan från sex månaders ålder?

Små barn och långa dagar

20 år tidigare sågs en lång daglig vistelsetid vid späda ålder som en riskfaktor. Den kunde kanske inte sägas vara direkt skadlig, men den var inte heller till gagn för barnet. Med en svävande hänvisning till ”modern barnpsykologisk erfarenhet” poängterade man att den nära kontakten mellan mor och barn det egna hemmet hade avgörande betydelse för en harmonisk utveckling.³²

Barnstugeutredningen var inte lika kategorisk. Moderns unika roll tonades ner, man valde hellre mera neutrala begrepp som "förälder", "vårdare" eller "vuxen".

Den nya terminologin blev inte närmare motiverad. En orsak kan ha varit en strävan att undvika att familjekonstellationer andra än den traditionella "mamma-pappa-barn" stämplades som avvikande eller patologiska. En annan möjlighet är en strävan bort från den underförstådda könsrollsmodell, med modern i hemmet hos barnen och fadern i försörjarrollen, som existerade eller var möjlig att läsa in i 40- och 50-talens utvecklingspsykologiska teorier. Bäggedera låter sig förenas med uppfattningen att barnet, särskilt under spädbarnsperioden, likväl behöver *en* trygg och kontinuerlig vuxenkontakt, den som av tradition brukar reserveras för modern.

Men man kan också tänka sig att utredningens språkbruk speglar uppfattningen att barnet inte behöver en närmast symbiotisk relation till en unik vårdare, att kontinuitet och trygghet i omsorgen lika väl kan tillgodoses av ett kollektiv av vårdare som avlöser varandra.

Vad man egentligen ville säga är inte lätt att avgöra. Å ena sidan beskrev utredningen barnets utvecklingsprocess som en väg genom olika stadier, mellan vilka barns behov och förmågor skiljer sig åt, å andra sidan talade de om "barn" i allmänhet, dvs alla tänkbara förskolebarn, från 6 månaders till 6 års ålder. Min tolkning är att utredningen ville ersätta modersgestaltens unika roll, inte med ett vårdarkollektiv utan med *föräldrarnas*, moderns *och* faderns unika roll. Föräldrparet sågs som en enhet med samma speciella betydelse som traditionellt brukat tillskrivas modern. Visserligen gled utredningen i språkbruket och växlade mellan "föräldrar", "vårdare" och "vuxna". Ändå tycks man menat att relationen mellan det späda barnet och dess föräldrar, biologiska eller sociala, har en särpräglad karaktär, skild från barnets relation till andra vuxna som tar del i dess omsorg:

"Besvikelser eller brist på viss kontinuitet framför allt i föräldrelationen kan grundlägga en misstro mot omgivningen, som stör inte bara den känslomässiga utan också den tankemässiga utvecklingen."³³

Referenserna till en specifik modersroll var däremot sparsamma. Där de förekom, var det snarast som exempel på en hållning att distansera sig från, att ersätta med uppfattningen om faderns och moderns jämbördighet i relationen till barnet. Det blir tydligt vid utredningens resonemang om introduktionsålder i förskolan, där man skrev:

"Framför allt betonas i litteraturen moderns roll. Om mor och barn helt skiljs åt kan barnet reagera med depressionssymtom och utvecklingen påverkas negativt. (---) I daghemssituationen, dvs då ett barn placeras i heldagsvård vid sex månaders ålder, sker en förändring i den kontinuerliga kontakten mellan främst modern och

barnet. Det blir däremot inte ett totalt kontaktbrott, då barnet träffar och umgås med modern - och fadern - varje dag, före och efter daghemsvistelsen, och dessutom under dagar då föräldrarna har helt ledigt. Barnet är visserligen för litet för att kunna förstå att modern och fadern skall återkomma efter det att de försvunnit ur barnets åsyn, men småningom utvecklas en rytm, föräldrarna försvinner men återvänder alltid. Dessutom kan sägas att det kvalitativa innehållet i samvaron mellan mor - far - barn - de tider som de har tillsammans - spelar en stor roll.”³⁴

Barnstugeutredningen hade alltså övergivit den uppfattning som präglade 1951 års betänkande: att modersgestalten spelar en unik roll för det späda barnets utveckling. Familjemiljön var fortfarande viktig, men genom att betona kvaliteten och sätta den i motsats till kvantitet, blev budskapet att daghemsvistelsen inte heller för de yngsta barnen var någon riskfaktor: med goda föräldrar skulle tryggheten finnas där ändå.

Daghem - både möjligt och önskvärt?

Daghem, också för de yngsta, tycktes alltså som en möjlighet. Var det också ett önskvärt alternativ, rent av bättre än att vara hemma hos föräldrarna?

Avgörande för svaret på den frågan var att barnstugeutredningen, liksom sina föregångare, starkt betonade barnomsorgens roll för barnens sociala fostran. Att förmedla en känsla av gemenskap med det moderna samhället, med dess ständigt växande och alltmer komplexa nätverk, hade alltsedan 1930-talet varit ett återkommande tema i barnomsorgsdebatten; i varje utredning var samarbete, samverkan och samspel ständigt återkommande nyckelord.

Att visa hänsyn, hjälpas åt, lära sig dela på leksaker är en grund för en smidig anpassning till arbetsliv och samhällsliv, konstaterade 1935 års befolkningskommission.³⁵ En träning i samlivets och samarbetets svåra konst är av utomordentligt stor betydelse för barnens fostran till samhällsdugliga medborgare, skrev 1941 års befolkningsutredning.³⁶ Och åtta år senare påpekade 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården att förskolan ska hjälpa barnen till en känsla av gruppgemenskap, nödvändig i ett samhälle som bygger på att människor utför tjänster åt varandra. Barnen skulle fostras till goda kamrater, uthålliga i arbetet och med en vilja att samordna sig med andra.³⁷ Ingenstans ges dock begrepp som samverkan, samspel och samarbetsvilja ett sådant utrymme som i 1968 års barnstugeutredning. Men den samspelets arena som barnomsorgen skulle erbjuda var något helt annat än familjens privata sfär. Genom förskolan skulle barnet få möta en social omvärld i alla dess skiftningar: en mångfald av arbetsplatser, kulturer, attityder, normer och gruppbildningar.³⁸ Och det var inte bara institutionernas mångfald som barnet skulle möta, utan också en mångfald människor, av olika ålder, kön, nationalitet, utseende, temperament och religion.³⁹

Handikappade barn och invandrabarn skulle integreras i förskolan, för sin egen skull men också för att en sådan integration hos alla barn kunde lägga en grund för ökad förståelse, tolerans och respekt för olikheter.⁴⁰

Förskolan skulle bjuda barnen en värld rik på intryck och kontakter. Den världen var också rörlig och föränderlig. Att sociala relationer växlar och varierar, att grupper förändras, var något som barnen borde få uppleva som både naturligt och väsentligt.⁴¹

På så sätt kunde barnen förberedas för livet i ett samhälle där medborgarna förväntades röra sig obesvärat mellan olika miljöer, utan problem möta och samarbeta med olika människor i ständigt växlande grupper, på arbetet och på fritiden.

Den otillräckliga familjen

Att familjen i det moderna industrisamhället hade svårt att ensam svara för denna sociala fostran var en gammal tanke som återkom i barnstugeutredningens betänkande. Barnet behövde en nära kontakt med föräldrarna, men det behövde också andra förebilder och inspirationskällor.

Familjen svarade för barnets känslomässiga trygghet, den var ett centrum för intensiv känslomässig kontakt.⁴² Men samtidigt var det som om utredningen oroades av vad som kunde hända i denna känsloladdade krets, som stod så att säga vid sidan av samhällslivet. Just på grund av föräldrarnas känslomässiga bindning till barnet kunde de vara oförmögna till klarsynthet, skrev man.⁴³ Det var ett direkt eko från 1935, då Alva Myrdal varnat för att känslobanden mellan föräldrar och barn omöjliggjorde den lugna självklarhet som borde vara all uppfostrans rätta miljö.⁴⁴

Familjen, känslornas reservat, riskerade att bli den patologiska miljö som makarna Myrdal redan på 1930-talet varnade för. Detta underströks också i Rita Liljeströms sociologiska familjeanalys, skriven på uppdrag av barnstugeutredningen. Där tecknades en ganska dystert bild av familjen som en social enhet som inte riktigt passade in i det moderna samhället:

”Den lilla familjens privatisering träffar sålunda barnet genom att grannskapets vuxna ignorerar andra barn än sina egna. Denna anonymitet och likgiltighet riskerar att ge barn en känsla av skyddslöshet och isolering så snart de befinner sig utanför den egna lägenheten utan föräldrarna. Barnets sociala erfarenhet blir en säregen kombination av anonymitet och intimitet, likgiltighet och privatisering.”⁴⁵

Det socialt anpassade känslolivet

Den sociala fostran i barnomsorgens regi såg annorlunda ut. Den intensiva känslomässiga kontakten var förbehållen familjen, i förskolan gällde det att ge

känslorna socialt välfungerande uttryck. Ordet, skriver sociolingvisten Basil Bernstein, medlar mellan uttryckandet av en känsla och dess godkända sociala erkännande.⁴⁶ Ordet var också centralt för barnstugeutredningen:

”Med hjälp och stöd lär sig barnet så småningom att verbalisera sina känsloutbrott (...) målet är att hjälpa barnet att göra upp konflikter muntligt (...) naturligtvis är det viktigt att barnen lär sig att ge sina känslor verbala uttryck (...) alla språkliga försök bör ses som framsteg (...).”⁴⁷

Att barnstugeutredningen använde ordet ”framsteg” är värt att lägga märke till. Det betyder något annat än ett rent faktiskt konstaterande av ännu ett steg i en utvecklingsprocess. Det är också värderande: framsteget är steget till något bättre. Och naturligtvis bättre utifrån vuxenvärldens referensramar. Så högt värderade man den välutvecklade affektkontrollen, att man skrev:

”Barnet över tre år börjar språkligt kunna uttrycka ilska. Denna utveckling är ett framsteg i förhållande till kroppsligt uttryckt aggressivitet...”⁴⁸

- som om man ansåg att det är ett framsteg att inte längre vara bara tre år.

Genom att de vuxna konsekvent uppmuntrade till önskvärt beteende, som verbala konfliktlösningar, skulle sådana beteendemönster få en positiv laddning, kännas ”rätt” och ”bra”. Men uppmuntran fick inte bli för översvallande utan präglas av lugn, saklighet och en avspänd atmosfär.⁴⁹

På motsvarande sätt fanns det icke önskvärda beteenden som borde ”nedmuntras”: antingen genom att den vuxne ignorerade den oönskade handlingen eller genom att ett positivt alternativ omedelbart ställdes till barnets eller barnens förfogande. Till oönskat beteende hörde tävlingar, konkurrens och maktkamp. I gruppen var alla lika: om, i en grupp lekande barn, ett av barnen hade en ledarroll gällde det att stimulera andra barn i gruppen att också ta initiativ.⁵⁰ Konfliktyttringar som inte självklart kunde verbaliseras och lösas i samtal, liksom allmänt störande eller obekvämt uppträdande, skulle mötas på samma sätt: det oönskade beteendet negligerades samtidigt som det önskvärda uppmuntrades:

”Den negativt formulerade uppmaningen ‘Hoppa inte på bordet’ ger ingen upplysning om vad man kan göra. Däremot kan det fästa andra barns uppmärksamhet på och inspirera dem till att hoppa på bordet. Om man vill undvika att barn hoppar på bordet är det bättre att använda en positiv uppmaning, t ex ‘hoppa på golvet’. Det ger en anvisning om vad man ska göra, som är lätt att efterkomma, särskilt om den vuxne låter sin uppmaning åtföljas av egen handling.”⁵¹

Småbarnens sociala fostran

Att social fostran stod i centrum för barnomsorgsutredningen var inget nytt. Barnomsorgens sociala förtjänster hade framhållits sedan 1930-talet. Men tidigare hade det i debatten oftast funnits en tydlig gräns mellan två olika förskolebarn, en gräns satt vid omkring 3 års ålder. Det yngsta barnet sågs som i huvudsak ”pre-socialt”. Det behövde en nära kontakt med någon eller några få vuxna vårdare. Men det var först upp emot tre års ålder som barnet hade utbyte av sociala kontakter med jämnåriga, kontakter som fostrade till samarbete och gruppgemenskap. Denna uppfattning var en av orsakerna till den lika tydliga gränsdragningen mellan daghem och lekskola.

Men barnstugeutredningen hade tydligt markerat att man ville radera ut gränsen mellan daghem och lekskola eftersom den

”...alltför mycket lett tänkandet mot att det är fråga om olika verksamheter, där den ena skulle lägga tonvikten på föräldrarnas behov och den andra mera på enbart barnet. Utredningen föreslår därför att *förskola* används som enhetlig benämning på det som nu kallas daghem och lekskola.⁵²

Innebar det också att arbetssättet, pedagogiken, den fostrande ambitionen var densamma, oberoende av om förskolebarnet var 6 månader eller sex år?

Det är inte lätt att svara på den frågan. Å ena sidan skilde utredningen på de yngsta och de äldre barnen. Förskolan skulle därför delas upp i en småbarnsgrupp, för barn mellan ett halvt och två års ålder, och en syskongrupp för de äldre barnen. Likaså påpekade man att kontakt med vuxna för de yngsta barnen var viktigare än kontakter med andra barn, och att vuxenkontakten i förskolan borde begränsas till några få personer som skulle kunna fungera som centralgestalter för barnet.⁵³ Men i utredningens övergripande resonemang om förskolans roll, där den sociala fostran så tydligt dominerade, var förskolan en enda enhet och förskolebarnen en homogen grupp. Utredningen framhöll också att träningen till social samvaro med andra barn kunde börja betydligt tidigare än vid 2-3 års ålder, även om det då inte handlade om kontakter med jämnåriga. Redan vid åtta-nio månaders ålder var barnet moget för enkla sociala lekar tillsammans med barn i 5-7 års ålder. På så sätt kunde det lilla barnet tränas att utöka sitt kontaktregister, samtidigt som det äldre barnet fick en träning i ansvarstagande.⁵⁴

En rimlig tolkning är att barnstugeutredningen ansåg att det pedagogiska programmet, med dess starka tonvikt på den sociala fostran, var giltigt för hela förskolan och för alla förskolebarn, att den sociala fostran skulle anpassas till barnens successiva mognad men att anpassningen främst var en fråga om gradskillnad. Den tidigare, klart markerade skillnaden mellan de yngsta, ännu ej ”gruppmogna” förskolebarnen och de äldre var i stort sett försvunnen.

För barnstugeutredningen var det alltså inte heller ur barnets synpunkt något problem att skapa en förskola där barnen redan från sex månaders ålder kunde tas

om hand på heltid. Barnomsorgen skulle inte äventyra den känslomässiga bindningen till föräldrarna - kvaliteten, inte kvantiteten i barn/föräldrakontakten var det avgörande. Barnomsorgen skulle bättre än föräldrarna förmedla en känsla av gemenskap med ett mångsidigt och föränderligt samhälle och den skulle kunna lära ut förmågan att ge känslorna socialt acceptabla uttryck. Och den sociala träningen till samvaro med andra kunde i väl avvägda doser börja tidigt, redan vid 8-9 månaders ålder.

Uppskattning och kritik

När barnstugeutredningen presenterade sitt huvudbetänkande var det många som med glädje tog emot det. Socialstyrelsen, AMS och Arbetarskyddsstyrelsen liksom arbetsmarknadsorganisationer som LO och TCO, underströk i sina yttranden det förtjänstfulla i att utredningen sett förskolan som något mer än omsorg om barnet, att den också var en familjepolitisk och socialpolitisk reform. LO konstaterade att utredningsförslaget väl tillgodosåg det man själv fann vara väsentliga argument för en "institutionell barntillsyn":

"1) behovet för de förvärvsarbetande föräldrarna att ha en trygg och kvalitativt tillfredsställande tillsyn för sina barn, 2) medvetandet om barntillsynens avgörande betydelse för att skapa jämställdhet mellan män och kvinnor samt 3) de positiva effekterna för barnets utveckling som barntillsynen kan innebära."⁵⁵

Men många remissinstanser, ja, flertalet, var kritiska. De ansåg att utredningen också rangordnat förskolans uppgifter så som LO råkat ordna sina argument. Omsorgen om barnens utveckling hade underordnats andra, i och för sig väsentliga, mål som jämställdhet och rätten till arbete. Kritikerna var just de som menade sig kunna tala om barnens utveckling med sakkunskap: pedagoger, psykologer och läkare. Och det var framför allt de yngsta förskolebarnen man uppehöll sig vid genom att ifrågasätta inskolning vid sex månader, daghemsvistelse på heltid för de yngsta och den starka tonvikten på inskolning till ett socialt välfungerande beteende i en miljö utan känsloladdade konflikter.

De kritiska rösterna hade höjts redan 1971, när en diskussions-PM, sammanställd av barnstugeutredningen, skickades ut till en lång rad remissinstanser.⁵⁶ Förskoleseminariet i Jönköping fann det orimligt att barn från 6 mån till 3 år skulle behöva vistas på daghem hela dagen. Barn- och ungdomspsykiatriska kliniken i Linköping ifrågasatte om det över huvud taget skulle vara tillåtet med daghemsvistelse för barn under ett års ålder. Svenska psykoanalytiska föreningen invände just mot tendensen att sudda ut gränsen mellan de yngsta och de äldre förskolebarnen:

”Starkare än vad som framkommit i betänkandet vill vi markera skillnaderna mellan barn före och efter den begynnande ‘sociala’ åldern vid cirka 3-3½ år. (---) Barnstugeutredningen syns t ex inte ha beaktat det sista decenniets forskningsrön när det gäller den psykologiska utvecklingen under de två första åren. (---)

I stort sett är vi klart positiva till det som sägs om de äldsta barnen men ytterst skeptiska mot de arrangemang man tänkt sig för de yngsta.

Enligt vad som ovan framförts bör man icke ens på ‘halvtid’ placera 6-mån spädbarn i kollektiv vård under den utvecklingsperiod, då en-till-en-kontakten är av avgörande betydelse. Halvtidsplacering är däremot tänkbar från ca 2½ års ålder.”

Kritikerna såg också ett samband mellan utredningens pedagogiska program och tendensen att radera ut skillnaden mellan yngre och äldre förskolebarn. Inte minst för de yngsta barnen var det, hävdade kritikerna, viktigt att få leva igenom konflikter och motsättningar till en närstående vuxen. Men fanns det utrymme för sådant i en förskola där det snarare tycktes handla om att kringgå och neutralisera konflikter och andra känsloladdade situationer? Det ifrågasattes av Psykoanalytiska föreningen, som fann atmosfären i utredningens förskola alltför blek, idyllisk och verklighetsfrämmande. Liknande synpunkter kom från PBU-konsulterna vid barnstugorna i Stockholms läns landsting, vars yttrande också fick bli svaret från Sveriges Psykologförbund. Att utredningen gav så litet utrymme åt känslor, kriser och konflikter, skrev psykologerna, gav intryck av att barnens emotionella utveckling inte uppfattats som ett mål i sig utan snarare som ett medel att nå större intellektuell färdighet. Men därmed framstår också förskolan som en institution där man mera lär sig att lära än lär sig att leva.

Den soliga och problemfria bild som barnstugeutredningen målade upp, inte bara av den tänkta fostrarklimatet i förskolan utan också av förskolan som sådan, var, menade kritikerna, inte rättvisande. Vad som är utmärkt i måttliga doser kan bli till förfång i större, påpekade Psykoanalytiska föreningen. Barn- och ungdomspsykiatriska kliniken i Linköping fyllde i med konstaterandet att utredningen snarast gav intrycket att man gjorde sitt barn en otjänst, om man inte placerade det i förskola.

Och det fanns också de som läste utredningens diskussions-PM på just det sättet; om förskolan var så viktig för barns utveckling vore det bättre ju mer och ju tidigare barnen fick ta del av den. Socialdemokratiska föreningen i Björkhagen (Stockholm) hörde till dem:

”Vi delar utredningens uppfattning att förskolan bör ta emot barn redan vid ett halvt års ålder, trots de invändningar man kan ha att göra mot ett sådant förslag. Vi anser emellertid med tanke på hur väsentliga de tidigaste intrycken är för personlighetens utveckling att hänsynen till detta väger tyngre än invändningarna.”

Sex månader - för tidigt eller för sent?

Tanken på daghemsvistelse från sex månaders ålder var ändå svårsmält för många. Och trots allt som sagts om bristen på kunskap om daghemsvistelsens effekter var det många som framhöll giltigheten hos de teorier som uppehöll sig vid perioden från sex till 18 månader som särskilt känslig för relationen mellan barnet och dess vårdare, en period när ett gradvis frigörande och identitetsformande kanske kunde störas både av dagliga separationer och en vårdarroll uppdelad på alltför många vuxna (Anna Freud, Margaret Mahler, René Spitz). En vanlig kritik var därför att introduktionsåldern borde senareläggas till allt mellan nio månader och tre år. Men det framfördes också en alternativ lösning: om andra halvåret var en särskilt känslig period för att skolas in på daghem borde man kanske börja tidigare, vid fyra månaders ålder? Den tanken fördes fram av barnstugeavdelningen vid Stockholms socialförvaltning, av Fackläraförbundet, Svenska Barnavårdslärares förening och av Sveriges Förskollärares Riksförbund.

Att förskollärarna var beredda att acceptera inte bara en tidig daghemsvistelse, utan rent av en ännu tidigare än den barnstugeutredningen föreslagit, är förvånande. I decennier hade förskollärarna lyft fram halvdagsomsorgen för de äldre förskolebarnen som den mest angelägna barnomsorgen. I samband med 1960-talets stora satsning på daghemsutbyggnad uttryckte de upprepade gånger sina farhågor för att barnomsorgen alltför mycket handlade om arbetsmarknaden och kvinnornas villkor, och framhöll istället att det var barnets behov och dess bästa som borde placeras i centrum.⁵⁷ Menade förskollärarna nu, fem år senare, att daghem redan från fyra månaders ålder innebar att barnets behov och dess bästa sattes i centrum? Den frågan är svår att besvara. Förskollärarnas fackorgan *Barnträdgården*, som tidigt var ett forum för utvecklingspsykologi och förskolepedagogik, innehöll under 1940- och 1950-talet en lång rad artiklar som diskuterade sådana frågor som vistelsetid och introduktionsålder i förskolan. Men under 1960-talet blev sådant material allt mer sällsynt och någon debatt eller diskussion i förbundsorganet som kastar ljus över förskollärarnas omsvängning står inte att finna.

Pedagogen Kerstin Holmlund tangerar frågan i sin avhandling om förskollärarna och förskolan men ger ingen på källmaterial grundad förklaring till omsvängningen. Hennes tolkning är att det handlar om en ideologisk förändring, att förskollärarna under lång tid företrätt vad Edmund Dahlström kallade den moderata könsrollsideologin och att 1960-talet innebar att denna utmanades av en radikal könsrollsideologisk ideriktning som direkt förespråkade daghemmet.⁵⁸ Holmlunds bild av valet mellan halvdags och heldags barnomsorg som först och främst ett ideologiskt val understryks också av hennes bild av barnomsorgsdebatten som en debatt styrd av mytbildningar:

”Men trots att tiderna förändrats gick myten om den goda modern som en röd tråd genom diskussionerna fram till 1968. Man ville inte uppmuntra en skilsmässa mellan mor och barn. Myten om moderns och hemmets

betydelse användes genomgående i debatten och enigheten var så gott som total om att en statligsatsning på heldagsomsorg skulle vara förödande för familj, man och barn.”⁵⁹

Nå, även om de teorier som barnstugeutredningens kritiker hänvisade till - Anna Freuds, Margaret Mahlers och René Spitz’ - bara är myten om den goda modern i förklädnad, vilket naturligtvis är en tänkbar tolkning, saknas det fortfarande en förklaring till varför förskollärarna ändrade sin inställning till daghemmen - eller, om man så vill, övergav myten om den goda modern. En möjlighet är att det helt enkelt handlade om att acceptera det nödvändiga, precis som man redan 1962 accepterat ökade statsbidrag till daghemmen helt enkelt därför att behovet fanns. Ty allt fler småbarnsmödrar arbetade: år 1970 fanns 250 000 gifta kvinnor med barn i åldern 0-2 år; av dem arbetade 65 000 eller 26 procent minst halvtid.⁶⁰ Det kunde vara en tillräcklig anledning för att *Barnträdgården* skulle skriva:

”Frågan om små barns vara eller inte vara på daghem, kommer att övergå i frågan om hur små barn skall ha det på daghem för att kunna utvecklas tryggt och harmoniskt.”⁶¹

Och även om förskollärarna var beredda att acceptera en tidig daghemsvistelse hävdade man fortfarande gränser. Förskolan fick inte ses som något som i första hand löste arbetsmarknadens problem, underströk man i remissyttrandet över barnstugeutredningens definitiva huvudbetänkande som presenterades ett drygt år efter diskussionspromemorian.⁶² Barnets ovillkorliga rätt till sina föräldrar måste erkännas, och helst borde småbarnsföräldrar ges möjlighet till förkortad arbetstid. Och framför allt borde förskolan, också i sin heltidsform, ses som ett komplement till familjen, inte som ett serviceorgan för arbetsmarknaden.

Förskollärarna var inte ensamma om att ta upp en kritik med innebörden att det fortfarande fanns en intressekollision i barnomsorgsdebatten. I sitt huvudbetänkande hade barnstugeutredningen fört ett otydligt resonemang kring förskolan och arbetsmarknaden, där man å ena sidan hävdade att arbetsmarknaden måste anpassa sig till barnen och familjerna, till exempel genom att erbjuda småbarnsföräldrar bättre arbetstider.⁶³ Men samtidigt konstaterade man att en sådan anpassning, av kostnadsskäl bland annat, låg rätt långt in i framtiden. Om det inte var någon lycklig lösning att förskolan genom differentierade och flexibla öppettider kunde erbjuda plats också på kvällar och nätter till barn med skiftarbetande föräldrar verkade det ändå vara den bästa lösning som fanns att tillgå:

”I dagsläget måste alltså förskolan acceptera en kollision mellan mål och verklighet. Det väsentliga är barnens behov av en trygg miljö och en så allsidig utveckling som möjligt mot den faktiska bakgrund som finns samt att

föräldrar får en verklig hjälp med omsorgen om barnen under den tid de gör sin insats i arbetslivet.”⁶⁴

Ett sådant resonemang, i kombination med den grundläggande hållning som barnstugeutredningen delade med familjepolitiska kommittén, att samhället genom förskolan skulle understödja tvåförsörjarfamiljen, väckte alltså kritik. Men det fanns också de som hävdade att hänsynen till arbetsmarknadens villkor var nödvändig, liksom de som ansåg att dessa villkor skulle tillmätts ännu större vikt. För Socialstyrelsen var det således självklart att samhället måste ordna barntillsyn också åt de barn vars föräldrar arbetade på oregelbundna tider, på kvällar och helger. Arbetsmarknadsstyrelsen fann det önskvärt att utvidga försöksverksamheten med nattöppna daghem. Det var viktigt att i första hand öka föräldrarnas trygghet genom att underlätta deras möjligheter att förvärvsarbeta. Även Kommunalarbetarförbundet påpekade att de förvärvsarbetande föräldrarnas behov av barnomsorg var det primära, men att detta i alltför hög grad kommit i skymundan i utredningens analys och förslag.

I remissyttrandena över barnstugeutredningens huvudbetänkande återkom också de kritiska synpunkter som riktats mot dess diskussions-PM - naturligt nog, eftersom de grundläggande tankarna från promemorian återkom i betänkandet utan annat än små språkliga justeringar. Kritiken hade inte resulterat i någon omprövning, och kritiken återkom därför.

Sveriges Psykologförbund tog i sitt remissvar upp skälen till barnomsorgens framväxt, inte de formellt angivna utan de man uppfattade som de reella:

”Barnstugan har inte kommit till stånd för barnens skull och är inte heller i dagens samhälle i första hand avsedd för att tillfredsställa barnens behov av tillsyn eller stimulans. Barnstugan blir förutom en institution för social trygghet ett led i den alltmer kvalificerade *utbildning* som samhället kräver av sina medborgare och får i konsekvens härmed namnet *förskola*.”

Detta, menade man, var ett synsätt som barnstugeutredningen inte förmått eller önskat frigöra sig från. Barnomsorgen kom i alltför stor utsträckning att handla om att lära sig. Här låg grunden till att utredningen så starkt betonade en relation mellan vuxna och barn som var strikt saklig och pedagogisk, uppbyggd på logisk-språklig basis. Men också mellan barn och vuxna kunde det finnas starkt känsloladdade förhållanden. Ja, det borde finnas sådana relationer: barnet behövde vuxna som kunde agera konfrontationssubjekt, behövde känna att man kunde bli arg på en vuxen. Den tillåtande ”bestäm själv”-attityd som utredningen förespråkade riskerade att ta ifrån barnet möjligheten att reagera mot vuxenauktoriteten. Psykologförbundet ifrågasatte också att relationen mellan barn och vuxen gavs en utpräglad saklig pedagogisk karaktär, uppbyggd på logisk-språklig basis. Barnet borde inte uteslutande hänvisas till ett verbalt språk, det måste också få känna att det fanns utrymme för en icke-verbal kommunikation.

Det var en förutsättning för att barnet skulle kunna känna trygghet också innan det lärt sig sakligt uttrycka sina behov.

De många kritiska rösterna visar hur två bilder av barnet, två tankefigurer, vid 1970-talets början konkurrerade med varandra. Företrädare för pedagoger, psykologer och läkare var övertygade om att de yngsta barnen hade det bäst i hemmet, att de behövde etablera en stark och nära bindning till sin vårdare som först gradvis, under andra levnadsåret, borde lösas upp. De ansåg också att det föreslagna pedagogiska programmet för förskolan, där känsloladdade konflikter skulle mildras genom att kläs i ord, inte tog hänsyn till de yngsta barnens behov och förutsättningar. Det var en bild av barnet som var svår att förena med tvåförsörjarfamiljen som norm.

Och mot denna bild stod barnstugeutredningens, där också de yngsta barnen kunde bevara de känslomässiga banden till föräldrarna vid sidan av daghemsvistelsen, där den sociala samvaron var en tillgång redan under första levnadsåret, där det inte fanns någon konflikt mellan barnens behov och föräldrarnas.

En gammal debatt försvinner, en ny förskola förverkligas

I maj 1973 kom regeringens proposition. Och liksom barnstugeutredningens betänkande satte regeringen två reformförslag i centrum. Dels skulle alla sexåringar erbjudas allmän förskola, färdigutbyggd redan 1975, dels skulle man fortsätta med en snabb utbyggnad av daghem för barn med förvärvsarbetande eller studerande föräldrar. För att klara av den utbyggnaden skulle kommunerna åläggas ett planansvar.⁶⁵

Återigen var det ett omfattande utbyggnadsmål som sattes upp. 1960-talets satsningar hade visserligen givit resultat. 1965 fanns knappt 12 000 daghemspplatser, 1970 var siffran 29 000 - och med en viss överinskrivning hade man berett plats åt 33 500 barn. Lekskoleplatserna hade också, trots de slopade statsbidragen, blivit fler: 72 000 år 1970 mot 52 000 fem år tidigare.⁶⁶ Men behovet var inte täckt. 1980 beräknades 300 000 barn i åldrarna 6 månader till 6 år behöva daghemspplatser, och vid sidan av dessa fanns ytterligare 120 000 5- och 6-åringar som skulle ha plats i allmän förskola på minst deltid.⁶⁷

Förskolan skulle alltså bereda plats för barnen redan från sex månaders ålder, den uppfattningen delade regeringen med utredningen.⁶⁸ De kritiska synpunkter på en så tidig debut i barnomsorgen som framkommit i remissbehandlingen fick alltså inget genomslag i propositionen - de nämndes över huvud taget inte. Tvärtom framhöll Camilla Odhnoff i propositionen att pedagogisk fostran och social stimulans var viktig också för de yngsta förskolebarnen:

”Jag vill i detta sammanhang understryka vikten av att även de yngsta barnen erbjuds en verksamhet med en god pedagogisk standard. Av tradition finns en tendens att vid vård av små barn - i hemmet eller i förskolan - betona den fysiska omvårdnaden till förfång för den psykiska. In-

tellektuell, språklig och social stimulans är emellertid lika viktig för barnen i småbarnsgrupperna som för syskongruppsbarnen.⁶⁹

Förskolan, sådan den utformats i barnstugeutredningens huvudbetänkande, var alltså bra. Den gav barnen både trygghet och en personlighetsutvecklande uppväxtmiljö, den gav de förvärvsarbetande föräldrarna trygghet i vetskapen om att barnen togs om hand på ett lämpligt sätt, och den gynnade utvecklingen i riktning mot jämställdhet mellan män och kvinnor.⁷⁰

Skulle då också riksdagen instämma i den bedömningen? Bara några år tidigare hade debatten varit hård om det riktiga i att bygga ut barnomsorgen för att underlätta förvärvsarbete också för de yngsta barnens föräldrar. Och debatten blev intensiv även 1973 - men om en helt annan fråga.

Enligt propositionens lagförslag var den föreslagna allmänna förskolan, för alla sexåringar, en rent kommunal angelägenhet. Det betydde att fristående förskolor, till exempel i kyrklig regi, inte kunde räknas som just allmänna förskolor. Den frågan väckte debatt. Fem motioner (och flera reservationer i utskottet) värnade om dessa fristående förskolor, och frågan om deras villkor kom att helt dominera den diskussion som till slut fyllde 130 sidor riksdagsprotokoll.⁷¹

Men att förskolans verksamhet skulle omfatta barn från sex månaders ålder, att daghemsutbyggnad för de förvärvsarbetande föräldrarnas barn också i fortsättningen skulle prioriteras, väckte ingen debatt. Kritiken från pedagoger, psykologer och läkare nådde aldrig in i kanslihus eller riksdag - den föreslagna lagen om förskola blev antagen.

Tvåförsörjarfamiljen var ännu inte det vanligaste familjemönstret i Sverige. Men med föräldraförsäkringen och den nya förskolan hade planritningarna fastställts. Tvåförsörjarfamiljen skulle bli den nya normalfamiljen, och förskolebarnet skulle bli det nya normalbarnet.

Sammanfattning

1972 presenterades två skilda utredningar med en gemensam syn på barnomsorgen, dess syfte och innehåll.

I sitt betänkande Familjestöd hävdade familjepolitiska kommittén att ekonomisk trygghet för barnfamiljer bäst kunde garanteras om båda föräldrarna fick möjlighet att förvärvsarbeta. Under barnets första sex levnadsmånader skulle modern eller fadern ha rätt att stanna hemma från arbetet, med ersättning från försäkringskassan. När den tiden förflutit skulle det finnas plats på daghem, så att föräldrarna kunde återgå till arbetet tryggt förvissade om att deras barn hade det bra. En sådan reform, som tryggade både friheten för föräldrarna att välja vem som skulle stanna hemma under den första tiden och friheten för dem bägge att sedan gå ut i arbete, skulle också vara till gagn för jämställdheten.

Och i det digra betänkandet *Förskolan* deklarerade barnstugeutredningen att barnomsorgen mycket väl skulle kunna ta på sig en sådan uppgift. Daghemplatser från sex månaders ålder åt de barn vars föräldrar arbetade eller studerade, kombinerat med allmän förskola för alla sexåringar skulle ge barnen en social kompetens och förbereda dem för ett liv som välanpassade medborgare i ett demokratiskt samhälle. Att ta hand om också de yngsta barnen skulle inte vara något problem. I väl avvägda doser var social träning och fostran något som barnen redan vid 8 månader kunde tillgodogöra sig.

I diskursen var barnomsorg nu närmast fullständigt likställd med daghem. Det kan ses som en konsolidering av besluten sex år tidigare, då daghemmen fick absolut prioritet i bidragshänseende. Men där det 1966 kvarstod en motsättning mellan en daghemorienterad diskurs och förhärskande uppfattningar om barns behov, vilade diskursen av år 1972 på en förändrad tankefigur, en ny bild av barnet.

Under decenniernas barnomsorgsdebatt hade barnet varit något som först och främst hörde hemmet och föräldrarna till. Visst var barnomsorg något positivt när den handlade om kamratsamvaro och social fostran i lagom doser för de lite äldre förskolebarnen. Men ju yngre barnen var, desto viktigare var hemmet och föräldrarna, desto svårare var det att kombinera föräldraskap och förvärvsarbete.

Under de två utredningarna från 1972 skymtar en annan bild av barnet. Det är ett barn som förvisso behöver känslanknytning till föräldrarna. Men det är inte längre ett barn som de första två-tre åren skulle kunna kallas pre-socialt. Dess kapacitet är större än så. Det kan känna trygghet inte bara i en unik relation till modern, utan till flera vuxna om de bara inte är för många eller växlar för mycket, det kan ha utbyte av sociala relationer med lite äldre barn redan under sitt andra levnadshalvår. Och den viktiga anknytningen till föräldrarna behöver inte heller äventyras av långa dagar i barnomsorgen, ty kvalitet i relationen mellan barn och föräldrar är viktigare än kvantitet.

Det gjordes invändningar mot den bilden. I remissyttranden över barnstugeutredningens betänkande invände pedagoger, psykologer och läkare att sex månader var en mycket känslig ålder för inskolning på daghem. Samtidens erkända utvecklingspsykologiska teorier framhöll att perioden mellan 6 och 18 månader var en särskilt känslig fas i barnets frigörelse från vårdaren. Att då forcera fram långa dagliga separationer kunde vara riskfyllt. Mot det invände den nya tankefigurens anhängare att det inte fanns några undersökningar som visade att daghemsvistelse skulle vara skadligt för barn. Det fanns visserligen inte särskilt många undersökningar över huvud taget, men riskerna var bara teoretiska, de hade aldrig bekräftats.

Och det nya barnet, daghemsbarnet, accepterades också av riksdagen när den behandlade de propositioner som följde på utredningarna. Från 1930-tal till 1960-tal hade riksdagen alltid intensivt debatterat barnomsorgens anknytning till föräldrarnas, mödrarnas, förvärvsarbete. Hela tiden hade det funnits förespråkare för att föräldrarna skulle stanna hemma hos barnen under de första åren, att

mödrarna skulle ha frihet att välja: frihet att gå ut i arbetslivet men också frihet att stanna hemma. Hela tiden hade det höjts protester mot vad man uppfattat som tendenser att stimulera mödrarnas förvärvsarbete på bekostnad av barnens bästa. 1973, när lagen om föräldraförsäkring och lagen om förskola lades på riksdagens bord, var de åsikterna som bortblåsta. Ingen invände längre mot att förskolan skulle erbjuda plats för barnen från sex månaders ålder. Ingen invände mot att män och kvinnor, efter att ha delat på vårdnaden under barnets första sex månader, båda två skulle gå ut i förvärvslivet. Ingen ledamot citerade de kritiska remissinstanserna. Efter nära 40 år av barnomsorgsdebatt, där föreställningar om barnet, kvinnan, jämställdheten, arbetsmarknaden ständigt befunnit sig på kollisionkurs hade, åtminstone på pappret, motsättningarna försvunnit. Diskurs, tankefigur och grundläggande materiella villkor tycktes bilda en harmonisk enhet.

Det nya barnet var också det moderna barnet, precis som den nya familjen, tvåförsörjarfamiljen, var en modern familj. I barnomsorgen socialiserades barnet till att sakligt och rationellt, utan störande känsloutbrott, samspela och samarbeta i en ständigt föränderlig värld. Det var knappast någon tillfällighet att barnstugeutredningen rekommenderade Alva Myrdals bok *Stadsbarn*, skriven 1935, för dess helt moderna, ännu ej realiserade idéer.⁷² I 1930-talets debatt framstod Alva och Gunnar Myrdal som de mest konsekventa förespråkarna för en socialpolitik i det moderna projektets tjänst. I deras vision sågs

”...hustrun stå vid mannens sida såsom kamrat även i det produktiva arbetet, och barnens rätt till en för deras framtida liv ändamålsenligt fostrande existens skall ånyo vara tryggad.”⁷³

Och den visionen tycktes, tack vare föräldraförsäkringen och barnomsorgen, inte längre vara utom räckhåll.

Kapitel VIII:

Avslutning

Det statliga stödet till barnomsorgen har i den politiska retoriken alltid motiverats med att beslutsfattarna velat värna om barnets bästa. Att barnomsorgen också varit en förutsättning för mödrars förvärvsarbete har varit en bieffekt, men aldrig dess främsta syfte.¹

De som utifrån studerat den offentliga barnomsorgens framväxt har ofta kommit till motsatt slutsats: Det statliga engagemanget har först och främst syftat till att frigöra en potentiell arbetskraftsresurs, småbarnsmödrarna.²

Den berättelse om barnomsorgen som tecknats i de föregående kapitlen kan sägas bekräfta båda dessa påståenden. Barnens intressen och barnens harmoniska utveckling har givits stort utrymme i alla de förslag som genom åren lagts fram, i utredning efter utredning, och argumenten har byggts på goda om än inte alltid oomtvistade grunder.

Men samtidigt har de förverkligade förslagen först och främst varit de som också kunnat spela en arbetsmarknadspolitisk roll. De speciella villkoren under beredskapsåren, med en hotande arbetskraftsbrist till följd av inkallelserna som bara kunde avväjas genom att ”reservarbetskraften” - kvinnorna - mobiliserades, var avgörande när riksdagen för första gången beslöt att bevilja statsbidrag till barnomsorgen. De stora satsningarna på daghemsutbyggnad under 1960-talet var också direkt beroende av en vilja att främja kvinnornas uttag på arbetsmarknaden - dels för att man fruktade arbetskraftsbrist, dels för att jämställdhet blev ett allt viktigare begrepp i den politiska debatten. Och jämställdhet uppfattades ofta som kvinnans rätt till förvärvsarbete på de villkor som dittills, och alltför, var mannens - utan bundenhet vid reproduktionen, vid barnens vård och fostran.

Vad som förhoppningsvis också framgått av föregående kapitel är att föreställningen om barnets bästa, som barnomsorgen alltid har att värna om, förändrats från 30-tal till 70-tal. Förändringen har haft en tydlig tendens: de första decennierna var det en självklarhet, och samtidigt ett dilemma för utredare och beslutsfattare, att den barnomsorg som var den bästa för barnen inte var särskilt väl anpassad till arbetsmarknadens villkor. Barnet hade det bäst om det fick tillbringa sina första två-tre år i hemmet med modern, för att sedan erbjudas tre-fyra timmars daglig vistelse i lekskolan. Under 60-talet tycktes det alltmera möjligt att barnomsorgen på en och samma gång kunde vara till gagn för både barnen och förvärvsarbetet. Inte bara lekskolan, utan också daghemmet där barnet tillbringade 8-10 timmar om dagen från sex månaders ålder, var en omsorgsform som väl kunde mäta sig med hemmets.

Komplement och kompensation

Förändringen blir tydlig om barnomsorgsdebatten granskas utifrån två aspekter: barnomsorgen som *komplementär* eller *kompensatorisk*. I sin avhandling om föräldraskap och fostran konstaterar pedagogen Ingeborg Moqvist att de föräldrar hon intervjuat tenderade att betrakta barnomsorgen på ett av tre sätt. Det vanligaste var att uppfatta barnomsorg som ett värdefullt tillskott till vad familjen själv kan ge, i form av gruppsamvaro, pedagogik, lekmateriel. Barnomsorgen blir ett *komplement*. Andra föräldrar såg barnomsorgen som något som inte främst skulle tillföra något, utan ge barnet detsamma som det skulle fått hemma, om det bara vore möjligt - barnomsorgen som *kompensation*. En tredje kategori uppfattade barnomsorgen som något negativt. Familjen kan ge barnet allt vad det behöver, och att skiljas från familjen under kortare eller längre dagar i barnomsorgen innebär därför att barnet förlorar något som inte kan ersättas.³

Det är lätt att återfinna samma synsätt i den barnomsorgsdebatt jag undersökt. Det gäller i synnerhet föreställningarna om barnomsorgen som komplement och kompensation. De båda synsätten står under större delen av min undersökningsperiod i motsatsställning till varandra, men denna motsättning blir mot 1960-talets slut otydligare i takt med att det kompletterande inslaget allt mer betonas samtidigt som det blir allt mer sällsynt att tala om barnomsorgen som en kompensation. En rent negativ syn på varje form av barnomsorg är däremot ovanlig under hela perioden, även om den kunde komma till uttryck under 1940- och 1950-talen. Så länge diskussionen kretsade kring barnomsorgen som kompensation var det dock inte ovanligt med spekulationer också kring de negativa konsekvenser som kunde bli följden om den kompensatoriska förmågan var otillräcklig.

Lekskolan - komplementet

Barnomsorgen som komplement är barntädgårdens och lekskolans klassiska *raison d'être*. Barnomsorgen skulle inte ersätta familjen, bara komplettera den - så löd försvaret mot dem som hävdade att kollektiv barnomsorg var ett första steg på väg mot hemmens upplösning. Det var en ideologisk självklarhet i den barntädgårdsrörelse som redan fanns etablerad när diskussionen om statsbidrag begynte och där hem, familj och moderskap var självklara honnörsbegrepp.⁴ Det var också en praktisk självklarhet som följde av barntädgårdens och lekskolans form. Först omkring treårsåldern skulle barnen möta barnomsorgen och de skulle vistas där 3-4 timmar om dagen - hemmet och familjen måste då ovillkorligen spela den största rollen i deras liv.

Motiven för att familjens vård och fostran borde kompletteras med barnomsorg var av mångahanda slag. På 1930-, 1940 och ännu på 1950-talet var bristande materiella resurser fortfarande ett viktigt argument. Många familjer var trångbodda, det fanns inte plats att leka inomhus och stadsmiljön gav dåligt ut-

rymme för riskfri utelek - i lekskolan fanns både lekytor och lekmaterial. Familjer med ett eller två barn hade blivit allt vanligare - lekskolan kunde erbjuda samvaro med jämnåriga kamrater.

Nu fanns det förstås familjer som på egen hand kunde ge barnen både lekytor, leksaker och lekkamrater. Men, menade barnomsorgens tillskyndare, för alla familjer gällde att samhällsutvecklingen gjort det allt svårare för föräldrarna att ensamma förbereda barnen för vuxenlivet, att svara för barnens socialisation. Familjelivet var för de vuxna bara en del av livet, som i industrisamhället också utspelade sig på andra arenor: arbetsplatsen, föreningslokalen, idrottsplatsen, biografen. Det barn som fostrades enbart i sin familj blev på det sättet isolerat från vuxenvärlden.

Inte ens lekskolan kunde återskapa en agrarsamhällets idealiserade uppväxt, där hela samhället var nära och överblickbart, där gränsen mellan barn- och vuxenvärld var suddig och lätt att överskrida. Men med ett genomtänkt pedagogiskt program kunde den ändå bistå familjen i den allt svårare uppgiften att fostra barnen till goda medborgare i det moderna samhället.

Barnet var alltså ett socialt projekt. Det var nu inget nytt - i det gamla agrarsamhället hade barnens sociala fostran också varit målmedveten. Men det som barnen då behövde tillägna sig för att så småningom bli välanpassade vuxna - lydnad, disciplin och handfast yrkeskunskap - förväntades föräldrarna själva lära ut. När familjefostran i industrisamhället kompletterades med barnomsorgen blev fostran också, åtminstone till en del, professionaliserad.

De skilda motiven för att komplettera familjefostran vägde naturligtvis olika tungt vid olika tid. Trångboddhet var vanligare på 1940-talet än på 1970-talet. Å andra sidan var familjens isolering inte fullständig, gränsen mellan barnens värld och de vuxnas inte omöjlig att överskrida. För ett barn av 1940-talet kunde det räcka med att gå ut på gatan för att rent fysiskt befinna sig mitt i samhället. Utanför porten fanns affärer och verkstäder, bilar, spårvagnar, hästar, poliser och springscharar på cykel. Förbindelserna mellan hemmet och detta skiftande nätverk var kanske svåra att upptäcka och förstå sig på, men allting fanns åtminstone i en omedelbar närhet. Och även om fadern var frånvarande 48 timmar i veckan fanns modern i de flesta fall närvarande. Barnet kunde dela vardagen med sin mor, följa med till torget, fiskhandlaren och mjölkaffären, se modern sy och laga kläder, konservera och baka. Socialisationsprocessen bevarade fortfarande några drag från det agrara samhället.

Men om 1960-talet betydde ökat välstånd, bättre familjeekonomi och, i miljonprogrammets spår, rymligare bostäder, så betydde det också att barnets värld blev förorten: en värld som om dagen dränerades på vuxna människor, männen och en tredjedel av kvinnorna, där det enda påtagliga och åskådliga var bostadshuset, lekplatsen och snabbköpet. Nu präglades bilden av barnet i höghusets skugga, med utsikt från sandlådan över det tomma parkeringsdäcket, liksom bilden av den isolerade modern, vars enda umgänge var andra, lika isolerade mödrar på lekplatsens bänkar. Här blev barnomsorgen viktigare än någonsin. Visst var den kontakt med världen där ute som barnomsorgen erbjöd i

någon mån artificiell. Genom studiebesök och utflykter blev mötet med vuxen- världen särskilt anpassat för barnen, av vuxna vars enda uppgift var att ta hand om barn. Men även om bilden var artificiell var den ändå mer innehållsrik än den föräldrarna på egen hand kunde erbjuda.

Det pedagogiska programmet för den sociala fostran blev också alltmer detaljerat. När man på 1940-talet talade om vikten av fostran till demokrati sade man inte mycket om hur detta skulle gå till i praktiken. I efterhand får man intrycket att demokrater var något barnen blev automatiskt, om de bara fick ingå i en social samvaro med jämnåriga kamrater. På 1960-talet blev barnomsorgens förespråkare tydligare på den punkten, demokratin preciserades till både innehåll och form. För demokratins skull var det viktigt att avvikande barn, invandrare och handikappade, integrerades i barnomsorgen liksom att lekar och andra aktiviteter utformades på ett sådant sätt att de motverkade traditionella könsrollsmönster eller konkurrens och tävlingsmentalitet.

Denna mer programmatiska demokratifostran underströk också behovet av att komplettera familjefostran med barnomsorgen. Ty parallellt med att fostran till demokrati preciserades, sattes föräldrarnas egen förmåga att förmedla de demokratiska värdena allt mer i fråga.⁵

Daghemmet - kompensationen

Om barnomsorgen som komplement var knuten till lekskolan var barnomsorgen som kompensation lika självklart knuten till daghemmet och föräldrarnas förvärvsarbete. En arbetsdag på åtta timmar plus lunchraster och restider gjorde att ett daghemsbarn redan från sex månaders ålder kunde tillbringa 10-12 timmar per dag skilt från hemmet och föräldrarna. Daghemmet kunde erbjuda samma pedagogiska program som lekskolan och därmed upprätthålla samma kompletterande funktion, men de långa vistelsetiderna betydde att daghemmet i stor utsträckning också ersatte familjen och kompenserade föräldrarnas bortovaro.

Och ständigt återkommande i debatten var frågan om barnomsorgen verkligen kunde kompensera. Om inte, skulle barnomsorgen faktiskt vara något negativt för barnen. Avgörande för svaret var förstas hur man uppfattade barnet och dess relation till familjen, till föräldrarna.

Drastiskt uttryckt kan bilden av barnet i familjen under 1930-, 1940- och 1950-tal sägas varas sammansatt av lika delar Carl Larsson och John Bowlby: en romantisk vision rotad i tradition och fördom och en vetenskaplig bild grundad i en ständigt växande utvecklingspsykologisk teoribildning.

Familjen som ett självklart centrum i barnets värld har varit en gemensam tanke i alla utredningar om barnomsorgen, från 1938 till 1972. Åtminstone fram till 1960-talet, medan gränsen mellan daghem och lekskola fortfarande var tydlig, kunde tanken utvecklas på följande sätt:

En förutsättning för en harmonisk utveckling var att det späda barnet tillförsäkrades en trygg samvaro med föräldrarna, i första hand den primära vårdaren som i de allra flesta fall var modern. Under de första åren var denna kontakt med ett litet urval människor inte bara nödvändig utan också tillräcklig. Först vid omkring tre års ålder började barnet få utbyte av andra barn, av en gruppgemenskap utanför familjen. Den fick dock inte bli för omfattande i tid - dels kunde den då vara fysiskt tröttnande, dels kunde en alltför lång bortovaro från hemmet äventyra tryggheten. Tre-fyra timmar var den klassiska barnträdgårdsmodellen. Redan vid slutet av 1940-talet fanns det förskolepedagoger som ansåg att lekskoledagen kunde utökas upp mot sex-sju timmar. Men åtta, tio eller tolv timmar, som tycktes oundvikligt om barnomsorgen skulle möjliggöra föräldrarnas förvärvsarbete, var en alltför lång tid också för de äldsta förskolebarnen.

Ändå var daghemmen nödvändiga, så länge det fanns föräldrar som var tvungna att arbeta också när de hade småbarn hemma: de ensamstående föräldrarna och de som på grund av sjukdom eller lågavlönade arbeten inte kunde leva upp till idealet med mannen som familjeförsörjare och kvinnan som hemmafru. Den uteblivna föräldrakontakten måste då kompenseras så gott det gick, och helst i så hemliga former som möjligt. För daghemmen betydde det små barngrupper, hög personaltäthet och liten personalomsättning. Allra mest hemlik blev barnomsorgen i familjedaghem, vilket också var skälet till att socialstyrelsen under många år framhöll familjedaghemmet som den överlägsna formen för heldags barnomsorg. Å andra sidan försvann i familjedaghemmen den komplettering av hemmets vård och fostran som institutionerna, daghemmet och lekskolan, kunde erbjuda.

Kvantitet kontra kvalitet

Under 1960-talet började denna bild att förändras alltmer. Att den egna familjen var ett omistligt centrum i barnens värld ifrågasattes inte, men behövde det verkligen vara så omfattande, särskilt när det gällde tiden? Var det inte kvaliteten i relationen mellan barn och föräldrar, snarare än kvantiteten, som var avgörande?

Det var inget nytt argument. I mitt källmaterial kan jag spåra det tillbaka till 1948, då en yrkesarbetande mor, Brita Åkerström, vid ett diskussionsmöte om barnomsorgen framhöll att hon, trots sitt förvärvsarbete, fick en och en halv timmes intensiv samvaro med sitt barn varje dag.⁶ 1962 kunde LO, i en debattskrift om barnomsorgen, slå fast argumentet som en nära nog absolut sanning.⁷

Och visst lät det bestickande. Det var svårt att invända mot LOs vidareutveckling av resonemanget:

”En hemmamamma som inte ägnar sina barn något intresse är sannolikt inte bättre för barnens vårdnad än en moder som förvärvsarbetar, men har ett kärleksfullt förhållande till sina barn de tider hon är i hemmet”.⁸

Det var också svårt att invända mot tanken att en mor som trivdes med sitt förvärvsarbete var mera harmonisk också i föräldrarollen än om hon mot sin vilja gett upp arbetet för en hemmafrutillvaro. Och det är lätt att föreställa sig att föräldrar som trivdes med sitt arbete, och samtidigt hade god kontakt med sina barn som i sin tur trivdes på dagis, tog till sig budskapet att det var kvalitet och inte kvantitet som räknades.

Men argumentet var inte logiskt oomkullrunkeligt. LOs jämförelse mellan den ointresserade hemmamamman och den engagerade förvärvsarbetande modern i all ära, men om också hemmamamman hade ett kärleksfullt förhållande till sina barn, gjorde det någon skillnad? Var kvaliteten inte alls beroende av kvantiteten? Någonstans borde det rimligtvis finnas en gräns, där en aldrig så kärleksfull kontakt mellan barn och förälder likväl blev otillräcklig.

Dessutom tycktes de utvecklingspsykologiska teorier som utvecklades under 1950- och 1960-talen svåra att förena med resonemanget att kvantiteten var av underordnad betydelse. Vid 1960-talets slut var den uppfattningen väl etablerad att barnet under slutet av första och början av andra levnadsåret allt mer frigjorde sig från sin vårdare, som nästan alltid var modern - den process som Margaret Mahler kallade "barnets psykiska födelse".⁹ Men de som anslöt sig till dessa teorier betonade också risken med att forcera frigörelsen - vårdaren borde finnas till hands, att tryggt återvända till när det behövdes. En sådan mjuk frigörelseprocess var inte lätt att förena med en ordning där föräldrarnas arbetstider styrde den dagliga separationens längd.

Men tankarna om kvalitetsens avgörande roll vägde likväl tungt. Det var också till dem som barnstugeutredningen återkom, när man diskuterade problemet med daghemsplacering redan under första levnadsåret. Det var, skrev utredningen, fråga om en kritisk period, där kontaktbrott mellan föräldrar och barn kunde få allvarliga konsekvenser. Men daghemsvistelsen innebar inte ett totalt kontaktbrott, föräldrar och barn möttes varje dag. Och så kom det:

"Dessutom kan sägas att det kvalitativa innehållet i samvaron mellan mor - far - barn - de tider som de har tillsammans - spelar en stor roll."¹⁰

Kännetecknande för den syn på barnomsorgen som växte fram under 1960-talet, tydlig just i resonemanget om kvantitet kontra kvalitet, är att barnomsorgen inte skulle ses som en kompensation, inte ens när den utsträcks till barnomsorg på heltid även för de yngsta förskolebarnen. Den viktiga förankringen i hemmet, tryggheten i föräldrakontakten, kunde mycket väl uppnås under de timmar som återstod av arbetsdagarna och under veckosluten, om bara kvaliteten var tillräckligt hög. Samtidigt poängterades barnomsorgens kompletterande roll på ett sätt som gjorde att den tenderade att utsträckas också till de yngre förskolebarnen, de som ännu inte nått den ålder då gruppgemenskapen traditionellt borde begynna. Så framhöll t ex barnstugeutredningen det värdefulla i att barn redan vid åtta - nio månaders ålder tränades att utöka sitt kontaktregister genom sociala lekar, inte med jämnåriga men med vuxna och med äldre barn. Att daghemmet

likaväl som lekskolan borde ses som ett komplement och inte som en kompensation uttrycktes också i det allt vanligare påpekandet att skillnaden mellan vårdformerna inte bestod i något annat än vistelsetidens längd - det pedagogiska innehållet, liksom personalens utbildning, var gemensamma. Detta underströks också av barnstugeutredningen, som föreslog att de två begreppen daghem och lekskola skulle försvinna och ersättas med den gemensamma beteckningen förskola.¹¹

Dessutom kan man i 1960-talsdebatten spåra en tydlig tendens att understryka behovet av en komplettering av föräldrarnas vård. Att familjen som institution var otillräcklig i det moderna samhället hade länge hävdats - vad som nu allt oftare ifrågasattes var föräldrarnas förmåga som individer att ge sina barn en god fostran, att faktiskt upprätthålla den där goda kvaliteten. Ett exempel är den familjesociologiska analys som Rita Liljeström skrev på uppdrag av barnstugeutredningen och som tydligt påverkats av Ronald Laings och David Coopers "antipsykiatri", en skolbildning som menade att också grava psykos kunde förklaras av känslomässiga störda föräldrars oförmåga till goda relationer till barnen. Här återkom bilden av familjen som "patologisk uppfostringsmiljö" som Myrdals talat om på 1930-talet men som varit otänkbar under ett mera familjecentrerat 1950-tal. Till detta kom tonvikten vid och preciseringen av den demokratiska fostran, där det ofta framskymtar tvivel på föräldrarnas förmåga att till exempel bryta invanda könsrollsmönster. Ett drastiskt uttryck fick detta när en kull blivande förskollärare som studerat barnstugeutredningens diskussions-PM skulle svara på studiematerialets fråga om barnomsorgen behövdes som komplement:

"Den behövs för att barnet inte skall bli för präglad av föräldrarna."¹²

Det barn för vilket den nya förskolan skapats var inte så väldigt annorlunda än sin föregångare, lekskolans idealbarn. Fortfarande gällde att den egna familjen spelade stor roll, att de egna föräldrarna var centrum för känslomässig trygghet som successivt skulle kompletteras med en allt större social gemenskap. Men samtidigt fanns viktiga skillnader. För det sena 1960-talets förskolebarn var den trygga förankringen hos föräldrarna inte längre beroende av en lång och obruten tid tillsammans med dem. Gränsen mellan det pre-sociala och det sociala barnet var inte längre entydigt fixerad till det tredje levnadsåret - långt tidigare hade barnet en social förmåga som kunde och borde stimuleras.

Vid 1960-talets slut kunde alltså barnomsorgen, också i daghemmets form, framstå som ett värdefullt komplement, samtidigt som bilden av den som en i värsta fall otillräcklig ersättning för den allra bästa vården, föräldrarnas, nästan helt uttraderats. De enda som i sina remissyttranden framhärskade i kritiken mot långa förskoledagar och tidig inskolning var psykologerna, vars expertstatus dock inte var tillräckligt stor för att deras åsikter också skulle få genomslag.

Medveten förändring och omedveten

Den förändrade barnbilden, den ny tankefigur som passade så väl in i daghemmet, bör åtminstone till en del uppfattas som en medveten nykonstruktion. Under hela 1960-talet fanns en uttalad politisk vilja att stimulera utbudet av arbetskraft. Till detta kom, hos regeringspartiet, ett allt större engagemang i jämställdhetsfrågor där jämställdheten dels var ett mål i sig, dels - eftersom frågan ofta diskuterades i termer av jämställdhet på arbetsmarknaden - också blev ett medel i arbetsmarknadspolitiken. När man på 1960-talet, med arbetsmarknadshänsynen som stark drivkraft, beslutade om kraftigt ökade satsningar på daghemmen var det självklart att man särskilt betonade varje positiv effekt som daghemsvistelsen kunde ge, varje behov hos barnen som just daghemmet kunde tillgodose.

Men det nya barnet var med all säkerhet också en omedveten skapelse. Just det som förskolan var så väl skickad att ge barnet, en social kompetens i ett ständigt föränderligt samhälle, bör under efterkrigstiden framstått som allt viktigare för en allt större grupp människor. Och eftersom den bild vi som vuxna gör oss av barn inte bara beror på tillägnad kunskap om barn i allmänhet utan också på de egna önskningsprojiceringar på våra egna barn, finns det skäl att tro att många föräldrar skapat sig en bild av sina barn som väl låtit sig passas in i den offentliga barnomsorgen. Några för efterkrigstiden, i synnerhet 1960-talet, betydelsefulla samhällsförändringar förtjänar att framhållas.

Den förändring som brukar kallas strukturrationaliseringen framtvungade en rörlighet i riktning mot de stora städerna, de stora industrierna, de stora organisationerna i den växande offentliga sektorn. För att fungera i denna nya miljö med ständigt nya möten, nya arbetsuppgifter i skiftande konstellationer av människor blev förmågan till samarbete och anpassning livsviktig. Förmågan att anpassa sig, samarbeta, smälta in i ständigt nya miljöer blev också en förutsättning för att kunna utnyttja de möjligheter som utbildningsreformerna erbjöd. Eftersom samarbete och gemenskap i arbetslivet kunde vidgas till samverkan i folkrörelser, fackföreningar, politiska partier blev en tidig skolning till samarbete också ett sätt att trygga det öppna, rörliga och demokratiska samhället.

Ett barn för medelklassen

Samhällsförändringarna spelade troligen också stor roll för en ny självbild och samhällsbild hos framför allt medelklassen. Detta får betydelse för daghemmen av flera skäl: daghemspersonalen tillhör själv denna medelklass, medelklassföräldrar tycks enligt gjorda undersökningar i oproportionerligt hög grad utnyttja daghemmen,¹³ och attityden till daghemsfostran tycks också vara som mest positiv i medelklassen.

Med samhällsförändringarna förändrades också medelklassen. Den växte, och ändrade därtill karaktär: dess typiske representant var inte längre privattjänstemannen, småföretagaren, butiksägaren, den driftige entreprenören

som var sin egen lyckas smed. Snarare då administratören, förvaltaren, ofta just inom offentlig sektor: läkaren, socialarbetaren, läraren, tjänstemannen någonstans i den stora byråkratin som verkar för allas lycka.

För den som själv är verksam i den offentliga sektorn blir offentlig verksamhet och kollektiva lösningar förstås något naturligt och självklart, också om det handlar om barnens fostran och omsorg. Känslan av delaktighet med det offentliga samhället kan växa. Frånvaron av starka klassmotsättningar och konflikter gör att medelklassen inte känner sig hotad av en antagonistisk arbetarklass, inte heller av sådana kollektiva socialpolitiska åtgärder som, i ett annat politiskt klimat, skulle kunna ses som ett arbetarklassens vapen mot en borgerlighet som vägrar att ge upp sina privilegier.

Sannolikt har väl också medelklassen haft lättast att bejaka den frihet, rörlighet och mångfald som utbildningsreformerna kom att erbjuda. Steget var trots allt kortare från real- eller flickskoleexamen till gymnasium och universitet än det var från folkskolan.

Härmed är förstås inte sagt att varje individ i medelklassen tänkt och tyckt såhär i efterkrigstidens Sverige. Vad som kan sägas är att en ny tankefigur, världen som en öppen och tillgänglig mötesplats där man fritt kan röra sig och fritt kan välja, har fått allt större spridning i efterkrigstidens Sverige. Och det finns skäl att tro att den lättast funnit sitt fäste just i medelklassen.

Samhällsförändringarna har rimligen också påverkat synen på familjen, vilket i sin tur självklart påverkat barnomsorgsdebatten.

I den debatten har den förhärskande synen på familjen, från 1930-tal till 1970-tal, varit strängt funktionssociologisk. Just för att familjen i det moderna industrisamhället förlorat så många av sina funktioner - produktion, utbildning, sjukvård, äldreomsorg - kan den inte längre ensam svara för barnens socialisation.

Man kan sätta frågetecken för en funktionell familjeanalys som utmynnar i att familjen i allt väsentligt blivit ett reservat för känslolivet. Det reproduktiva arbete som fortfarande utförs i familjen tycks lätt glömmas bort, ett arbete som fastän oavlönat ändå är av ekonomisk betydelse och stor omfattning. Men trots denna invändning pekar också en rent empirisk funktionell analys av familjen i det moderna industrisamhället på problem när det gäller familjens förmåga att ensam utgöra en socialisationens arena. Om den funktionella analysen, som så ofta är fallet, också har normativa inslag kan problemen framstå som ännu mycket större. Om familjen skalats av alla produktiva uppgifter och en stor del av de reproduktiva, om sociala kontakter förläggs utanför hemmet, till arbetsplatsen, föreningslokalen, dansbanan, om familjens enda uppgift är att ta hand om känslomässiga kontakter människor emellan, är det lätt att dra slutsatsen att allt det spännande, allt det viktiga finns där ute någonstans. Det handlar inte bara om att familjen inte räcker till för socialisationen, i betydelsen att förmedla förståelse för och kunskaper om hur samhället hänger ihop. Det handlar om att familjen inte räcker till för att bli människa. Vare sig man hävdar att människan blir människa genom arbete eller i sin egenskap av social varelse, blir man människa utanför

familjen, där ute där arbetet (det vill säga det arbete som räknas, lönearbetet) och det sociala livet finns.

Återigen står vi inför en tankefigur, den offentliga människan, som kan tänkas appellera särskilt starkt till den nya medelklassen. Denna klass har vuxit fram i det moderna offentliga samhället, förvaltar detta samhälle, rör sig i det med en särskild hemortsrätt, den har inte, som arbetarklassen och en äldre borgarklass, en kollektiv identitet med rötter i ett tidigare samhälle, en identitet som fortfarande förmedlas i det privata. Att familjen inte längre utgör en kulturell enhet som förmedlar en släkttradition,¹⁴ inte längre ingår i ett nätverk av relationer, sedvänjor och normer,¹⁵ är förmodligen särskilt påtagligt för den nya medelklassen.

Om denna bild av den nya medelklassen är riktig, är det lätt att förstå dess positiva attityd till daghemsfostran. I etnologen Helene Brembecks avhandling om 1980-talets barnuppfostringsmönster är det således de informanter som hon betecknar som lägre medelklass, med yrken som förskollärare, barnmorska, arbetsterapeut, socialsekreterare, som ser daghemmet som nödvändigt för barnets utveckling till vuxen. Att inte få dagisplats ses av dessa föräldrar som ett allvarligt socialt handikapp för barnen. Bland övre medelklass- och arbetarföräldrar är, i Brembecks undersökning, attityden till kollektiv barnomsorg istället negativ. Den övre medelklassen reagerar mot det kollektiva, risken att barnen görs till "gruppvarelser". Arbetarklassens föräldrar önskar visserligen att barnen skolas in i kollektiva referensramar, men i sina egna - de känner inte igen sig i daghemmets värld.¹⁶

Brembecks slutsatser överensstämmer väl med dem som Ingeborg Moqvist drar i sin avhandling om föräldraskap och fostran. Av de 1980-talets föräldrar som är hennes informanter ser medelklassen barnomsorg främst som ett värdefullt komplement till familjefostran, särskilt om den ges i institutionens form, daghemmet eller lekskolan, där ett tydligt pedagogiskt och socialt fostrande program styr verksamheten. Arbetarklassföräldrar tenderar istället att se barnomsorgen som kompensatorisk och föredrar därför den omsorgsform som mest påminner om familjen, dagmamman.¹⁷

Den nya tankefiguren - en sammanfattning

Det skulle alltså vara den växande medelklassen som först och främst bör upp den nya tankefigur barn som i skiftet mellan 1960- och 1970-tal slutligen kunde sammanfattas så:

Ett barn är för sin harmoniska utveckling beroende av emotionell trygghet, förmedlad av en varm och kärleksfull omgivning. Detta är föräldrarnas stora uppgift. Den uppfylls genom att föräldrarna, med föräldraförsäkringen som ekonomiskt stöd, under barnets första sex månader svarar för dess vård och omsorg. Därefter kommer de att dela omsorgen med daghemmet. Men den tid barn

och föräldrar har gemensam - morgnar, kvällar och helger - är fullt tillräcklig för barnet, om bara kvaliteten i samvaron är tillräckligt hög.

Men ett barn är också ett socialt projekt. Det ska fostras att fungera i samhället, till samvaro och samarbete med olika människor. Det ska lära sig konsten att orientera i ett samhälle som är komplicerat, specialiserat och stätt i ständig förändring. Det ska, genom den sociala fostran, internalisera demokratiska honnörsbegrepp som solidaritet och jämlikhet. Detta är den offentliga barnomsorgens uppgift.

Trygghet och social kompetens är vad barnet ska få med sig på vägen mot vuxenvärlden. Tryggheten hör till familjen, till känslornas privata värld. Den sociala kompetensen hör till världen där ute, till offentligheten. Och den förmedlande länken är offentlighetens barnomsorg.

Åter till analysmodellen

Vad händer då om denna tankefigur i förändring placeras in i Johan Asplunds analysmodell? I den berättelse om barnomsorgen som jag tecknat i min avhandling har tankefiguren sin självklara plats i brännpunkten mellan diskursens överbyggnad och den materiella basen, ständigt påverkad från båda håll.

Betraktar man tankefiguren *barn*, den bild av barnet som framträder ur diskursen om barnomsorg, är det två tendenser som är särskilt tydliga.

För det första nedtonas barnets beroende av de egna föräldrarna, dess behov av ständigt bekräftad trygghet och kärlek i den egna familjen. Det är inte något som försvinner, 1970 års barn behöver också sina föräldrar, den egna familjen står fortfarande i centrum. Men detta centrum är inte längre lika stort, inte längre det allt överskuggande i barnets värld.

Den andra tendensen är en spegelbild av den första: en allt starkare betoning av barnet som social varelse eller, mer exakt, någon som behöver tränas till att bli en social varelse. I successivt stigande grad betonas barnets behov av social fostran, föräldrarnas svårigheter att på egen hand introducera barnet i ett allt mer komplext samhälle, och barnets förmåga att redan i tidig ålder vidga sitt sociala sammanhang utanför det egna hemmets väggar.

Vilka förändringar kan då urskiljas på de övriga nivåerna i Asplunds modell? På basnivån måste i första hand framhållas den kraftiga ökningen av kvinnors förvärvsarbete. Bara var tionde gift kvinna arbetade halvtid eller mera på 1930-talet, mer än var tredje år 1970 (och var fjärde gift kvinna med barn under 3 år). Detta berodde dels på stor efterfrågan på arbetskraft under 1950- och 1960-talets högkonjunktur, dels på en annan förändring: den stigande levnadsstandarden, till exempel rymligare och modernare bostäder. Standardhöjningen var dock inte gratis. Det blev allt svårare att försörja en familj på en inkomst, tvåförsörjarfamiljen blev en nödvändighet. Och de nya bostäderna låg inte sällan i en förort - det betydde att reproduktionens centrum, familjen, i än högre grad skildes från produktionen. Med hemmet geografiskt skilt från så många andra av samhällets

funktioner blev det allt svårare för föräldrarna att på egen hand svara för barnens sociala fostran, inskolningen i samhällets mångfald.

På diskursens nivå är den mest iögonfallande förändringen att barnet, ursprungligen diskursens absoluta huvudperson, i allt större utsträckning fick dela utrymmet med andra. Under 1950- och 1960-talen kom diskursen istället allt mer att kretsa kring barnomsorgens betydelse för arbetsmarknaden och för kvinnors villkor. Det skedde genom direkt hänvisning till de krav som ställdes av förändringarna i basen - arbetskraftsbehovet, de förvärvsarbetande kvinnornas behov av barnomsorg. Men också ideologiska förändringar spelade roll. Under 1960-talet blev jämställdhet en uttalad målsättning i socialdemokratisk politik. Centralt i jämställdhetspolitiken blev kvinnans rätt till förvärvsarbete vilket dels gjorde henne ekonomiskt oberoende av mannen, dels gav henne tillträde till arbetslivets sociala gemenskap. Tvåförsörjarfamiljen blev en familjeform att programmatiskt stödja, och barnomsorg, i daghemmets form, blev en förutsättning för jämställdheten.

Paradoxalt nog förblev den del av diskursen som direkt ägnade sig åt barnet i stort sett oförändrad. I utvecklingspsykologisk teori betonades kraftigt vikten av en nära relation mellan barn och förälder, särskilt mellan det späda barnet och modern. Psykoanalytisk teoribildning, särskilt den brittiska objektrelationsteorin (Klein, Winnicott, Bowlby) inskräppte ytterligare betydelsen av relationen mellan barnet och vårdaren liksom riskerna med framtvingade separationer. På den grunden kritiserade psykologer och läkare ännu vid 1970-talets början en barnomsorg där spädbarn från sex månaders ålder skulle skolas in i daghem på heltid. Denna diskursens dissonans blev undertryckt - de kritiska synpunkter som lämnades i remissyttrandena över barnstugeutredningen fick inga återverkningar i de politiska besluten. I stället gavs utrymme för socialpsykologiska analyser som framhöll riskerna för en bristfällig social anpassning till följd av föräldrarnas otillräckliga eller inkompetenta fostran.

Under åren kring 1970 gick kritiken av familjen ofta längre. Den var inte bara otillräcklig eller bristfällig utan en i grunden destruktiv struktur, ett uttryck för borgerligt förtryck. När radikaliteten gick som längst förnekades varje särskild kvalitet i relationen förälder-barn. Kärnfamiljen borde ersättas med andra, kollektiva samlevnadsformer, barnen skulle vara allas barn.¹⁸ Så långt gick inte den officiella barnomsorgsdiskursen. Familjen var fortfarande viktig - men eftersom den också var en riskfaktor blev barnomsorgen som komplement så viktig, liksom behovet av föräldrafostran.

Ser vi barnomsorgen som ett exempel på välfärdssamhället som modernistiskt projekt, kan det tyckas paradoxalt att barnomsorgsdiskursen urholkat familjens auktoritet och reducerat dess betydelse som arena för socialisationen. Just familjen har ofta setts som det kanske främsta redskapet för en socialisation till rationalismen, till det moderna, en tanke som utvecklats av Jacques Donzelot.¹⁹ Ingeborg Moqvist hävdar rent av att detta utnyttjande av familjen varit särskilt framgångsrikt i Sverige. Samtidigt som "det sociala" - Donzelots term för samhällets samtidiga kontroll av och service till familjerna - understryker

familjens roll i socialisationen, erbjuder det professionella institutioner (barnstugor, rådgivningsbyråer, BVC, BUP) som till en del tar över föräldrarnas uppgifter (samhället *in loco parentis*) men också föreskriver hur familjen ska sköta sina kvarvarande åligganden på önskvärt sätt.²⁰

Men det finns alltså en gräns för hur långt barnomsorgsdiskursen går när det gäller att ifrågasätta familjen. Även 1972 framhölls familjens betydelse som ett känslolivets reservat. Samtidigt har familjen, med sin viktiga uppgift att svara för det goda känslolivets, blivit instabil. De livslånga äktenskapen blir allt ovanligare. Familjen som samlevnadsform har dock inte försvunnit, efter en skilsmässa söker sig många till ett nytt parförhållande. Dess viktiga roll som känslolivets centrum å den ena sidan, dess instabilitet och föränderlighet å den andra, kanske därför förstärker banden mellan familjen och "det sociala". Familjeinstitutionen är just precis lagom svag för att utan obstruktion spela sin roll som redskap för en socialisering till det moderna.

Den förändring som tankefiguren *barn* genomgått harmonierar väl med förändringarna i bas och diskurs. Det är förstas bara i undantagsfall möjligt att direkt se hur en förändring i bas eller diskurs resulterar i tankefigurens omvandling. Harmonin gör det likväl möjligt att studera barnomsorgsdebatten, och barnet i denna debatt, med hjälp av Johan Asplunds modell. En poäng med ett sådant tillvägagångssätt är att det då blir tydligt hur flera olika faktorer påverkat barnomsorgen som politiskt projekt. En annan, och kanske viktigare, är att barnomsorgsdiskursen - den debatt som förts i utredningar, i propositioner och i riksdagens behandling av barnomsorgsfrågan - inte bara passivt återspeglar en redan förhärskande föreställning om barnet och dess behov. Samtidigt som diskursen återspeglar en tankefigur så påverkar den i ett växelspel tankefiguren. Barnomsorgsdebatten har själv bidragit till att forma bilden av förskolebarnet.

En förändrad bild av barnet var en förutsättning för projektets slutliga utformning. Om barnet som tankefigur varit detsamma 1972 som 1938 skulle barnomsorgsutredningen aldrig kunnat skriva det slutbetänkande man gjorde. Men denna förändring var inte ett resultat av ökad kunskap om barnet i sig - tvärtom värjde sig de som hade att förvalta denna kunskap, psykologerna, mot en alltför förändrad tankefigur. Förändringen låter sig bättre förstås som en långvarig, växelvis påverkan av förändringar i bas, tankefigur och diskurs. Inte beroende på *en* psykologisk eller pedagogisk teoribildning, inte beroende på *ett* ideologiskt ställningstagande eller *en* konjunktursvängning utan på en mångfald av ibland samverkande, ibland motverkande faktorer. Och resultatet blev ett barn bättre anpassat till jämställdhetens och den sociala kompetensens krav, bättre anpassat till arbetsmarknadens behov av föräldrarnas arbetskraft.

I diskursen rådde alltså harmoni. Men det kan finnas skäl att fråga sig om livet blev harmoniskt också för de föräldrar och barn som skulle finna sig till rätta i den förverkligade diskursen. Studier av svensk familjepraxis visar snarare att bilden av ett barn som klarar sig utmärkt på dagis från sex månaders ålder aldrig fått total acceptans. Många föräldrar väljer istället obetald tjänstledighet, deltidarbete, skiftgång omlott för att få mer tid tillsammans med barnen, och väljer ett

”lagom” komplement till familjefostran - lekskola, öppen förskola, kyrkans barntimmar.²¹ Och nya offentliga utredningar har visat att livet i förskolan åtminstone för de yngsta barnen kanske inte var så enkelt som det tidiga 1970-talets experter och beslutsfattare menat.²²

Den föränderliga tankefigur av barnet som tecknats i denna avhandling är en social konstruktion. För en del blir detta faktum kanske extra tydligt vid betraktandet av 1940-talets barn, som hade det bäst i hemmet, hos mamma - ett barn perfekt anpassat till förhärskande genusstrukturer. Andra åter ser 1970-talets dagisbarn som en konstruktion gjord att passa in i tidens retorik om solidaritet och kollektiv gemenskap.

Men någonstans bakom alla sociala konstruktioner finns ett verkligt barn, med essentiella egenskaper och behov. Några biologiskt grundade, några socialt betingade, och några, för att tala med Susan Riley som försökt överbrygga den ofruktsbara dikotomin biologiskt/socialt, som tar formen av ”socialt utlevd biologi”.²³ Ekonomhistorikern Susanna Hedenborg har hävdats att barnhistorisk forskning inte får stanna vid den sociala konstruktionen och acceptera ett relativiserande perspektiv på barn. Vi måste våga ställa frågan om vilken konstruktion av barnet som bäst stämmer med vad barnet egentligen är.²⁴

Det är en uppfattning som jag helt och fullt delar. I denna avhandling har jag inte ens försökt besvara frågan om vilken bild av barnet som bäst överensstämmer med barnet självt. Men frågan är härmed ställd. Var och en som läst ända hit kan själv fundera över den. Förhoppningsvis med en större förståelse av hur också skeva och felaktiga bilder av barnet kan växa fram och spela en roll i samhället.

Summary:

Child and Child-Care

Images of the child in a social welfare project

This thesis deals with institutional child-care in Sweden between the 1930s and the 1970s. Not, however, with everyday life in day care centres and nurseries, nor with parents' attitudes to different child-care alternatives. My main subject is child-care as part of Swedish welfare politics, and the child-care question as dealt with in parliamentary commissions, in Government bills, and in the debates of the Swedish Riksdag.

My aim has not merely been to give a description of a political process. My main interest lies with the main character of child-care - the child itself. When experts and politicians discussed child-care and decided what kind of child-care ought to be supported in Swedish welfare society, they naturally justified their standpoints by referring to what they thought best for the child. But what, then, were these experts' and politicians' notions of the child, of its needs, interests, and opportunities? Did their image of the child change during the years? And, if so, what possible causes were there for such a change?

Sociologist Johan Asplund has outlined an explanatory model that I have used as a grid or matrix for keeping the notion of the child in focus throughout my work. The key conception in Asplund's model is "figure of thought". Figures of thought, says Asplund, are some kind of essential concepts that in some way determinates our thinking. They may be difficult to explain or define, but nevertheless we often do find them self-evident. "Progress" is an example of such a figure of thought. "Childhood" is another. Asplund says that if we try to eliminate a concept such as "childhood" from our thinking we will imagine incalculable consequences for working life, psychology, housing and town planning, recreation, sexuality, education, law &c.

Asplund's model is hierarchical. At the top we find the discourse, not necessarily to be understood in a Foucaultian sense - for Asplund, a discourse is simply a systematically performed line of thought. At the bottom, we find society's basic, material conditions. The figure of thought lies between these levels and acts as an intermediary. The influences go both ways: the discourse influences and changes the figure of thought, which in turn influences the material conditions, and vice versa. Important for my work is the point that a discourse - in my case the child-care discourse - does not mechanically reflect an already given figure of thought. The discourse itself participates in forming and changing the very figure of thought on which it rests.

According to Asplund, a discourse can be on almost anything. But at the same time it is always a discourse over a figure of thought. In my case, the child-care discourse is often a discourse on the child. Not always: sometimes it is a

discourse on the supply of labour or on the emancipation of woman. But it is always a discourse over the child as a figure of thought. And as will be seen, the child is not always the single figure of thought beneath the discourse. The child-care discourse is also a discourse over such figures of thought as “family” and “woman”.

The main sources from which I have reconstructed the child-care discourse are the archives and reports of the parliamentary commissions that have dealt with the child-care question, and the Government’s bills and the Riksdag’s readings on the subject.

The history of institutional child-care in Sweden goes back to the 19th century. Crèches and infant schools are known since around the 1850s, kindergartens of a continental model since the last decades of the century. These institutions, however, were a concern of philanthropic or religious associations or, sometimes, local authorities. Child-care did not become an issue for the Government until 1935, when the parliamentary Commission on Population was set up.

The Commission was a result of an ongoing discussion on a threatening decline in population. Here a new tone had been set by two well-known, radical and intellectual Social Democrats, Alva and Gunnar Myrdal. Conservative debaters had spoken of the need of a moral re-armament, a new sense of national responsibility among the citizens. In their book *Kris i befolkningsfrågan* (1934) the Myrdals argued, contrariwise, that people acted with great responsibility when they refrained from raising large families. A married couple showed responsibility if they confined themselves to one or maybe two children, so long as they lived in a small apartment or lacked the means to give their children a good education. If the Government wanted an increase in nativity, social reforms were necessary.

The Commission, of which Gunnar Myrdal was a member, proposed a number of reforms. One of them was a Government subsidy to child-care institutions.

The Commission did not motivate its proposal by stating that it would increase the birth rate. Instead, the main argument was that the child could benefit from child-care institutions. These could stimulate a sound development, for the child’s own good and for society’s. A subsidy to child-care institutions might not give more children, but children of better quality.

According to the Commission, some children could gain more than others from child-care institutions: the single child in need of playmates, the child from confined quarters in need of ample space for playing. But virtually all children could gain from institutional child-care. The child’s socialisation into modern industrial society was a difficult process for parents to cope with on their own. So much of society’s life took place in public areas separated from the home. The family tended to be an isolated enclave. The child-care institution could therefore play a vital complementary role.

This was an echo from the Myrdals’ book of 1934 - they had even gone far enough to suggest that the family had become more or less obsolete, that modern society demanded a modern family structure, a modern way of living for men,

women and children. But that was an opinion far too radical to gain wide support. The Commission's proposal was, therefore, a Government subsidy to institutions of the kindergarten model: a pedagogic child-care, three-four hours a day, for children the age of three-four years.

Such a model for child-care harmonised with a traditional notion of the child as well as with established theories of psychology of development, e.g. the theories of the American psychologist Arnold Gesell. The child belonged, first and foremost, to its parents - especially during infancy. From the age of three or thereabouts socialisation could begin in a peer-group's company and, preferably, under competent pedagogic supervision. But such activity must not take place for so long a duration that the child's attachment to its parents was put at risk.

Nor did a limited complement of family care question traditional notions of woman or family. The married woman was supposed to be a housewife, with the care of her children as her principal task. By and large these notions reflected reality: the agricultural sector set aside, not more than 10-15 percent of all married women worked half-time or more.

The Commission knew very well that a lot of mothers were working full-time for various reasons: Mothers with disabled or low-paid husbands and, of course, divorced, widowed or otherwise single mothers. These mothers were in need of day care facilities that permitted them to work, even full-time. But, argued the Commission, that kind of child-care was in the mother's interest rather than in the child's. It could therefore not be a concern of the Government. Parents in need of full-time day care ought to pay for it themselves. If they could not afford it, they could seek public assistance, for which the Government had no financial responsibility in the 1930s - it was an issue for local authorities.

The Commission's report was presented in 1938, not the perfect time to propose new public expenditures. But the question of child care was soon to be reconsidered. In 1943 a new commission, the Committee on Population of 1941, renewed the proposal for a Government subsidy. And this time the Government acted. A bill was introduced and passed by the Riksdag. From now on, child-care was recognised as a governmental concern.

The subsidy was small, SEK 200 000 a year, and it was to be seen as a provisional arrangement marked by the war. During the first years, the only institutions entitled to subsidy were those approved by the national Labour Market Board. Child-care institutions were seen as a means to increase the supply of labour at a time when a large part of the male population served in the armed forces and women had to take over in the factories. This should not be seen as a fundamental shift in attitudes. The Committee of 1941 had overtaken its predecessor's view on children and child-care, as well as the argument that child-care should be supported for the benefit of the child. The regulations that made child-care a question of labour supply were altered soon after the war. And a new commission, the Committee on Child-care of 1946, was set up to make plans for the Swedish post-war child-care system.

The Committee's report, presented in 1951, was a comprehensive volume of over 600 pages. Almost every aspect of child-care was dealt with. The attitude

towards child-care, as well as the notion of the child were, however, virtually the same as in the earlier reports of 1938 and 1943. The infant was best cared for at home, by its own parents. But from the age of three or thereabouts, the child could gain from being together with playmates of the same age. It was an important preparation for life in modern society, which demanded of its citizens that they could co-operate with others in a changing environment. And the child was not the only one to gain from this. If co-operation and a spirit of community became natural in the child's mind, it would strengthen democracy.

For the Committee, the kindergarten was the most commendable form of child-care. But, contrary to the proposal of 1938, the Committee argued that day nurseries, for children of mothers who for various reasons had chosen to work, also should receive a subsidy. Not to encourage mothers to work - but if women chose employment before life as housewives, society should not condemn them but respect their choice. Moreover, a lot of women had to work, and if a single mother could not get the help of child-care facilities, she could be forced to leave her child to foster-parents. Day nurseries might be a risk for the child's physical and mental health, especially for infants, but there were worse alternatives.

The Committee clearly saw that the child was not the only interested party when the question of child-care institutions was discussed. These institutions gave women opportunity to work, which in turn meant economic independence and a richer social life. If labour supply was short, child-care institutions could release women from some of their duties as housewives and make them available to the labour market. Deciding which form of institutions ought to be supported was therefore always a compromise. The child's interest carried great weight. But women's freedom of choice must also be guaranteed. And even if the interests of the labour market should not be given too much weight, they could not be dismissed altogether.

The Committee's proposal was therefore a large-scale expansion of child-care institutions, kindergartens as well as day nurseries. 500 new kindergartens and 180 new day nurseries ought to be built during the 1950s. And the Government should take responsibility for a greater part of child-care expenses.

The Government, however, did not present a bill to carry the Committees overall plan into effect. Other social reforms, such as a national health insurance, were given priority. Child-care institutions were left to grow by themselves, with just about 10 percent of the running expenses covered by Government subsidies. In the early 1950s, the yearly subsidy amounted to 2 million SEK.

But growth was slow, especially for the day nurseries with their heavier operative expenses. 19 000 places in kindergartens in 1950 had become 49 000 in 1964. For day nurseries, the figures were 9 700 and 11 100 respectively. This became a worry for the Government during the 1960s. Contrary to the expectations in the Committee of 1946, more and more women, including mothers with small children, had entered the labour market. At the same time there was a demand for labour. And in the mixed economy of post-war Sweden, where wealth was to be created by private enterprise and re-distributed by the

Government, politicians found it important to stimulate labour supply. Industrial growth meant increased welfare for all.

To meet the needs of both women and industry, the Government thus revised its child-care policy. In 1963 the Riksdag decided to raise the yearly subsidy from 5 to 20 million SEK. And three years later the Riksdag passed a bill which excluded the kindergartens from further subsidies. All resources should be concentrated on day nurseries.

Until then it had been understood, implicit or explicit, that the kindergarten was the type of child-care that should be given priority. It was better adapted to the needs of the child, whereas the day nursery could mean a far too long absence from home, especially for the youngest children. Had this opinion lost its credibility? According to pedagogues, psychologists, and paediatricians, it had not. But the conflict between the interests of child, woman, and labour market, acknowledged by the Committee of 1946, did no longer seem to be a problem worth worrying about. And such an attitude became possible by putting the child, hitherto in the centre of the child-care debate, into the background. Child-care seemed, during the 1960s, to be a question of industrial growth and of women's right to work, rather than a question concerning the welfare of children.

Avoiding a conflict is not, alas, to settle it. That was not done until 1972, when two official reports were published; of the Committee on Family Policy of 1964, and the Committee on Pre-schools of 1968. Together, they outlined a new model for parenthood and family life.

The Committee on Family Policy, which dealt with the economic conditions of families with children, argued that the best way to ensure good conditions was to give both parents the opportunity to work. This would also promote women's emancipation. After a parental leave for six months, to be shared between the father and the mother after their own wish, both parents were to return to their jobs, while their child was cared for in the day nursery. The family of two breadwinners was the new and desirable family norm.

This was an idea in which the Committee on Pre-schools concurred. And, according to its own report, there would be no difficulties creating child-care institutions that could meet the needs of such a family norm. A child of six months who spent eight or ten hours a day in the nursery was not necessarily exposed to any risks. The child's need of a close contact with its parents was readily recognised, but quality, rather than quantity, was the important thing. The nursery's importance as a complement to the parents' own care was also stressed. It can be read between the lines of the report that the Committee did not think highly of the parents' will or ability to promote attitudes such as solidarity with disabled or immigrant children, or to call obsolete gender roles into question.

Both reports were favourably received. There were, however, dissenters, among them the Swedish psychologists who persisted in arguing that there was a fundamental difference between infants of six months and pre-school children of the age of three, and that early separations, if only for a few hours a day, could be hazardous. But their objections were not brought up for discussion, and in 1973

the Riksdag laid down the proposed guidelines for child-care and passed the bill on the new parental insurance.

The child as a figure of thought which meets us in the discourse of the early 1970s has changed. Out of a cross-wise influence from changing material conditions and from the discourse itself, a new figure is created. And in this figure the child is more than ever a social project. A fundamental feeling of security, obtained in private life, in the parents' care, is still important. But the child needs more than that: it needs a social competence for a future public life. Even early in life the child must learn to live and work in a society which is complex, highly specialised, and in constant change. The child must learn to cooperate, to feel solidarity, to see men and women as equals. And that is why the child needs institutional child-care.

Thus, harmony had been created. In the discourse there was no longer a conflict between interests. A family norm and a child-care system for the benefit of child *and* woman *and* labour market had been established. One may doubt whether the life of parents and children, who should adjust themselves to the realised discourse, was equally harmonious. Studies of Swedish family life shows, rather, that parents prefer to care for their infants themselves and, later, make use of institutional child-care facilities. Later official reports have also showed that life in the day nursery is not always as simple as the discourse of the early 1970s had it. And this should remind us of the fact that a figure of thought is a social construction which not necessarily reflects reality.

Noter

Kapitel I: Inledning

- 1 StT 1932-12-06: "Centralhem hindrar skilsmässa?"
- 2 DN 1932-12-12 "Kollektivhus producerar anstaltsbarn"
- 3 Asplund 1979 s 146-170.
- 4 Ibid s 150.
- 5 Ibid s 155.
- 6 Nilsson 1994.
- 7 Asplund 1979 s 149.
- 8 T ex Liliequist 1991 s 13.
- 9 SOU 1972:26 s 20.
- 10 Om den tidiga terminologiska debatten, se SOU 1951:15 s 14-20.
- 11 Somers 1994 s 605-649.

Kapitel II: Psykologin och barnomsorgen

- 1 Luttenberger 1989 s 303.
- 2 Singer 1992 s 69-74, Hardyment 1983 s 103-105.
- 3 Singer 1992 s 74.
- 4 Ibid s 68, 79.
- 5 Gould 1983 s 194 ff.
- 6 Singer 1992 s 84f.
- 7 Se t ex Gesell & Ilg 1954 s 24.
- 8 Ibid s 60.
- 9 Ibid s 66.
- 10 Gesell & Ilg 1943 s 361.
- 11 Wallgren 1933 s 13, Wernstedt 1936 s 165.
- 12 Se t ex Nordenfelt 1945 s 40f, 129; "Kollektivhus producerar anstaltsbarn", intervju med barnläkaren docent Curt Gyllenswärd, DN 1932-12-12.
- 13 Wallgren 1956 s 476.
- 14 SOU 1938:20, bil 1 s 9*.
- 15 Fröbel, Friedrich: *Die Menschenerziehung* (1826) åter

givet i: Simmons-Christensen 1981 s 143.

- 16 Johansson 1992.
- 17 Barnträdgården 4/1935 s 68ff.
- 18 Barnstugeutredningen, cirkulär med litteraturförslag till ledamöterna 1968-08-21. Barnstugeutredningens arkiv vol 36.
- 19 Halldén 1990 s 145ff.
- 20 Myrdal, A 1935 s 83.
- 21 Ibid s 80.
- 22 Gesell & Ilg 1943 s 264.
- 23 Myrdal, A 1935 s 169.
- 24 Ibid s 88.
- 25 Myrdal, A & G 1935 s 303f.
- 26 Myrdal, A 1935 s 80, 102.
- 27 Ibid s 94f.
- 28 Singer 1992 s 86.
- 29 Utmärkta exempel är Winnicott 1985 som bl a innehåller radioföredrag från 1940-talet; Waal 1948.
- 30 WHO 1951 s 12f.
- 31 Ibid s 15f.
- 32 Riley 1983 s 100f.
- 33 Bratt, Nancy: "För och emot storbarnkammare", *Vår Bostad* september 1935.
- 34 Ibid.
- 35 Lichtenstein 1927 s 85.
- 36 Myrdal, A 1935 s 85.
- 37 Henschen 1979 s 195.
- 38 För en grundlig analys av Ribbles bok, se Ekenstam 1993 s 81ff.
- 39 Myrdal & Klein 1957 s 150f.
- 40 Mahler 1984.
- 41 Gedda, Erik: "Frekvensen av psykoneurotiska beteenderubbingar på nybörjarstadiet inom ett av Göteborgs överläraresdistrikt", *Svensk Lärartidning* 4/1948 s 108ff; densamme: "De barnhygieniska institutionernas

mentalhygieniska uppgifter”,
Nordisk Medicin 39/1948 s 1739ff.
42 Odaterat PM, 1946 års
kommittés för den halvöppna
barnavårdens arkiv vol 15.
43 Liljeström 1973 s 142.
44 Skrivelse Socialstyrelsen -
Familjepolitiska kommittén 1971-
09-23. Familjepolitiska kommitténs
arkiv vol 3.
45 Ibid.
46 SOU 1972:27 s 28.
47 Se t e x Hirdman 1990 s 176f.
Alf W Johansson har hävdatt att
modernismen blev alldeles särskilt
demokratisk och antifascistisk i
Sverige; se artikeln ”Gör upp med
neutralitetsmyten”, DN 1996-02-
20.

Kapitel III: Befolkningsfrågan och barnomsorgen

1 Asplund G m fl 1980 s 44, kurs. i
originalet.
2 Ibid s 14.
3 Lo-Johansson 1971 s 97, cit i
Hatje 1974 s 18.
4 Myrdal A & G 1935 s 138, kurs. i
originalet.
5 Se t e x Eriksson 1990 s 384ff;
Guerrand 1990 s 421ff; Paulsson
1972 s 86ff.
6 Johansson 1992 s 41f.
7 Singer 1990 s 69f.
8 Myrdal, A & G 1935 s 359.
9 Ibid s 359f.
10 Ibid s 359.
11 Ibid s 361.
12 Ibid s 360.
13 Ibid s 361.
14 Ibid.
15 Ibid s 363.
16 Ibid.

17 Ibid s 362.
18 Ibid.
19 Myrdal, A: *Barnen i
kollektivhuset*, opubl ms 1932,
Alva Myrdals arkiv serie 5 vol 6.
20 Myrdal, A 1932 s 606.
21 Jan Olov Nilsson har visat hur
Myrdals funktionssociologiska
synsätt var ett lån från William F
Ogburn, vars teorier de kom i
kontakt med under sin USA-resa
1929-30. Nilsson 1994 s 209f.
22 Parsons 1955 s 9f.
23 Heckscher, Ebba och Eli:
”Familjen i stöpsleven”, DN 1934-
12-07.
24 Ibid.
25 Myrdal A & G 1935 s 362.
26 Ibid s 389.
27 Hatje 1974 s 28.
28 Myrdal A & G 1935 s 205f.
29 SOU 1938:57 s 4.
30 Ibid s 5.
31 SOU 1938:20 s 10.
32 Ibid s 18ff.
33 Den följande redovisningen av
behovsdiskussionen efter SOU
1938:20 s 12-16.
34 Ibid s 15.
35 Ibid s 17.
36 Ibid.
37 Ibid s 18.
38 Ibid s 41.
39 Ibid s 74ff.
40 Halldén 1990 s 174f.
41 Brembeck 1986 s 14f.
42 Halldén 1990 s 175.
43 Ibid s 164.

Kapitel IV: Ny utredning med nya perspektiv

1 SOU 1943:9 s 34f; prop 1938:1,
bil 1 s 13ff.
2 Hatje 1974 s 49ff.

- 3 SOU 1943:9 s 40.
4 Ibid.
5 Ibid s 41.
6 Ibid s 8.
7 Ibid s 70.
8 Ibid s 49.
9 Ibid s 40.
10 Ibid s 41.
11 Ibid.
12 Ibid s 13.
13 T ex i det särskilda yttrandet av Karl Magnusson, SOU 1938:20 s 74.
14 Inlägg av herr Hagberg vid debatt om remissyttrande över SOU 1938:20. Malmö stadsfullmäktiges protokoll 1938-10-28 pkt 274. Befolkningsutredningens arkiv vol 11.
15 SOU 1943:9 s 43, 44, 49.
16 Ibid s 48.
17 Socialstyrelsen, remissyttrande över SOU 1938:20 1938-10-15. Befolkningsutredningens arkiv vol 11. Även SOU 1943:9 s 26.
18 Skrivelse från Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund 1942-02-06. Befolkningsutredningens arkiv vol 7b.
19 SOU 1943:9 s 41.
20 Prop 1943:339 s 33.
21 Ibid s 39.
22 Ibid s 40.
23 Remissyttrande från Socialvårdskommittén 1943-03-29. Socialdepartementet, konseljakt 1943-10-07 nr 38.
24 Remissvar från barnavårdsnämnden i Nybro 1943-03-12; från Blekinge barnavårdssällskap 1943-03-16. Socialdepartementet, konseljakt 1943-10-07 nr 38.
25 Prop 1943:339 s 58f.
26 Ibid s 56.
27 Prop 1943:339 s 54.
28 Ibid.
29 Ibid s 55.
30 Ibid.
31 Ibid s 56.
32 Sterner, Lars Åke: PM angående daghem, lekskolor och eftermiddagshem. Maj 1942. 1946 års kommittés för den halvöppna barnavården arkiv vol 10.
33 Statsutskottets utlåtande 1943:260.
34 FK 1943:330; AK 1943:465.
35 FK prot 1943:32 s 51-55.
36 AK prot 1943:32 s 17.
37 Ibid s 14f.
38 Ibid s 15ff.
39 Ibid s 20ff.
40 Ibid s 19f.
41 Ibid s 22ff.
42 Ibid s 22f.
43 Ibid s 23.
44 SOU 1943:9 s 49f.
45 AK prot 1943:32 s 26.
46 Ibid.
47 SOU 1943:9 s 49.
48 FK prot 1943:32 s 53.
49 T ex prop 1943:339 s 56; inlägg av Herbert Lundh (h), AK prot 1943:32 s 19.
50 Remissvar från Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet 1943-03-30. Socialdepartementet, konseljakt 1943-10-08 nr 38.
51 SOU 1938:20 s 9*.
52 Remissvar från Svenska Provinsialläkarföreningen dat 1943-03-25. Socialdepartementet, konseljakt 1943-10-07 nr 38.

Kapitel V: En generalplan för barnomsorgen

- 1 Prop 1943:339 s 59.
2 Hård af Segerstad, Pia: "Mor, barn, industri." Artikelserie. DN

- 12-15 december 1945. Om triangelndramat och dess återspeglning i kommitténs arbete, se även Hatje 1994.
- 3 Dahlström 1962 s 17.
- 4 Kommittéberättelser (manuskript), HÖB (1946 års kommitté för den halvöppna barnavården arkiv) vol 23.
- 5 Se t ex SOU 1951:15 s 54, 67, 138, 155, 159.
- 6 Ibid s 75.
- 7 Ibid s 77.
- 8 Ibid s 78.
- 9 Ibid s 10.
- 10 Ibid s 5.
- 11 Ibid.
- 12 Ibid s 11, 93.
- 13 SOU 1948:45 s 10.
- 14 SOU 1951:15 s 93.
- 15 Ibid s 99ff.
- 16 Ibid s 86.
- 17 Ibid s 89f. Kommittén påpekade dessa brister i en skrivelse till SCB där man anhöll om förbättrad redovisning av familjestatistiken; ibid s 6.
- 18 Ibid s 51.
- 19 Ibid s 95ff.
- 20 Ibid s 105.
- 21 Ibid s 160f, kurs. i originalet.
- 22 Förslag om provisoriska åtgärder för den halvöppna barnavården budgetåret 1949/50. HÖB vol 23, delvis återgivet i prop 1949:46.
- 23 Ibid.
- 24 Sammanställning av remissyttranden över kommitténs delbetänkande. HÖB vol 13.
- 25 *Barnträdgården* 1/1949 s 12f.
- 26 Axel Mannerskantz (h), FK prot 1949:14 s 49.
- 27 Ett reservationsanslag i statsbudgeten har, till skillnad från förslagsanslaget, en maximigräns som inte får överskridas.
- 28 Statsutskottets utlåtande 1949:69.
- 29 "Barnträdgårdslärarinnornas 80-årsjubileum", *Svensk Socialvårds Tidning* 3/1948 s 42. Oljelund var vid denna tid ordförande i styrelsen för Göteborgs Förskoleseminarium.
- 30 "Krisförslag om småbarnsinstitutioner", *Tidskrift för Barnavård och Ungdomsskydd* 6/1948 s 174.
- 31 "Problem kring barntillsynen", *Svensk Socialvårds Tidning* 9/1949 s 205.
- 32 Hildur Nygren (s), AK prot 1949:14 s 105.
- 33 Riley 1983 s 185.
- 34 AK prot 1949:14 s 108.
- 35 Skrivelse Yrkeskvinnors Samarbetsförbund - Socialdepartementet 1949-04-24, HÖB vol 7. Samma resonemang återspeglas i förbundets remissyttrande över SOU 1947:46, avskrift i HÖB vol 14.
- 36 Inlägg av Brita Åkerström vid diskussionsmöte om "Daghemmens betydelse för samhället" i Ljungbro 1949-03-19. Stencilerat referat, HÖB vol 13.
- 37 Tegner, G: "Vägen - bakom och framför oss". *Barnträdgården* 4/1951 s 65.
- 38 *Hertha* 3/1950 s 15. Klipp i HÖB vol 14.
- 39 Åkerman, B: "Förlegat hemideal i familjebetänkandet". *Hertha* 3-4/1948 s 24. Klipp i HÖB vol 14.
- 40 Tegner, G: "Den halvöppna barnavården". NSD 1951-07-06.
- 41 Nancy Eriksson (s), AK prot 1949:14 s 107.
- 42 Olsson, G: "Familjerna och barntillsynen". *Populär tidskrift för sexuell upplysning* 4/1951 s 8.

- 43 Inlägg av Elvira Wedberg-Larsson vid diskussionsmöte om "Daghemmens betydelse för samhället" i Ljungsbro 1949-03-19. Stencilerat referat, HÖB vol 13.
- 44 Yrkeskvinnors Samarbetsförbund, remissyttrande över förslag om provisoriska åtgärder för den halvöppna barnavården. Efter sammanställning av remissyttrandena i HÖB vol 13.
- 45 Inledningsanförande av Ernst Bexelius vid diskussionsmöte om "Daghemmens betydelse för samhället" i Ljungsbro 1949-03-19. Stencilerat referat, HÖB vol 13.
- 46 Myrdal, A 1945 s 121.
- 47 "Triangelndramats tre roller" DN 1945-12-15. Den fjärde och avslutande artikeln på temat "Mor, barn, industri" av Pia Hård av Segerstad. Urklipp i HÖB vol 13.
- 48 Utredningarna refererade i "Rapport beträffande vissa aktuella arbetsmarknadsfrågor", Statens Arbetsmarknadskommission, Arbetsförmedlingsbyrån. HÖB vol 13.
- 49 SOU 1951:15 s 142.
- 50 Ibid.
- 51 Ibid s 141.
- 52 Ibid s 143.
- 53 Ibid s 144.
- 54 Ibid s 141, kurs. i originalet.
- 55 SOU 1947:46 s 60f, kurs. i originalet.
- 56 Ibid s 157.
- 57 Ibid s 157, 168.
- 58 Ibid s 157.
- 59 Ibid s 152, kurs. i originalet.
- 60 Björnberg 1992 s 157.
- 61 SOU 1951:15 s 143.
- 62 Myrdal A & G 1935 s 389.
- 63 Ny Dag 1948-02-23, omtryckt i *Häftan för kritiska studier* 2/1991.
- 64 Åkerman, Brita: "Förlegat hemideal i familjebetänkandet", *Hertha* nr 3-4/1948.
- 65 Om denna och kontrasterande syner på kvinnans delaktighet i samhället, se Lindholm 1990.
- 66 SOU 1951:15 s 9f.
- 67 Ibid s 155f.
- 68 Ibid s 159, kurs. i originalet.
- 69 Ibid s 156.
- 70 Ibid s 160.
- 71 Ibid s 9, 11.
- 72 Ibid s 10.
- 73 Gesell & Ilg 1954 s 24f, 51; Simmons-Christensen 1990 s 114ff.
- 74 SOU 1951:15 s 113f.
- 75 Ibid s 461-491.
- 76 Ibid s 69. Ett utdrag ur Spocks *Sunt förnuft i barnavård och barnuppfostran* i HÖB vol 13.
- 77 Ibid s 156, 161.
- 78 Ibid s 138.
- 79 "Daghemmen - pro et contra", utkast, HÖB vol 6; "Daghemmen och de förvärvsarbetande mödrarna", PM, HÖB vol 12; Nordenfelt, Per: "Barn på anstalt", recension av Burlingham/ Freud, manus i HÖB vol 13, tryckt i *Tidskrift för Barnavård och Ungdomsskydd* 4/1949.
- 80 SOU 1951:15 s 506f.
- 81 "Daghemmen - pro et contra", utkast, HÖB vol 6, jämfört med SOU 1951:15 s 138f. Åkermans kritik och den därav föranledda omarbetningen i brev från sekreteraren till kommittéledamöterna 1951-01-09, HÖB vol 4.
- 82 SOU 1951:15 s 9, 53.
- 83 T ex Myrdal, A 1935 s 12f; Myrdal, A & G 1935 s 358ff.
- 84 SOU 1951:15 s 75, kurs. i originalet.
- 85 Ibid.

- 86 "Pedagogiska synpunkter på den halvöppna barnavården." Bil 1 till protokoll 1946-03-28, HÖB vol 1.
- 87 Se t ex Dewey 1948 s 36f; 1956 s 14f; 1966 s 358.
- 88 Myrdal A & G 1935 s 303.
- 89 Ibid s 304.
- 90 Keys uppfattning var att kindergartenuppfostran skapade "hjordmänniskor". Key 1900 s 67f.
- 91 SOU 1951:15 s 54; jfr Asplund G m fl 1980 s 44.
- 92 SOU 1951:15 s 75, 77.
- 93 Ibid. I den underliggande promemorian är man mera kategorisk: "Familjefostran kan icke klara denna svåra uppgift." Se "Pedagogiska synpunkter på den halvöppna barnavården", bilaga 1 till protokoll 1946-03-28. HÖB vol 1.
- 94 SOU 1951:15 s 78.
- 95 Resolution från Danmarksrådet. Avskrift i HÖB vol 14. Tryckt i *Barnträdgården* 7/1947 s 117-119. Av kommitténs korrespondens framgår att man in i det sista försökte få läkarna att acceptera en sänkt åldersgräns; se t ex brev Göran Tegner - Agda Rössel 1951-01-03, HÖB vol 3.
- 96 Sandels, Stina: "Den psykologisk-pedagogiska organisationen av barnträdgården." Föredrag vid Nordiskt Barnträdgårdsmöte i Danmark 1947. Avskrift i HÖB vol 14. Tryckt i *Barnträdgården* 6/1947 s 97-105.
- 97 SOU 1951:15 s 138, 266.
- 98 SOU 1938:20 s 41; SOU 1943:9 s 40; SOU 1951:15 s 78f.
- 99 SOU 1951:15 s 18, 156.
- 100 Ibid s 138; jfr dock s 509 där kommitténs pediatriker, Per J Nordenfelt, envisas med att se daghemmen som en nödfallsutväg.
- 101 Ibid s 76.
- 102 Olsson, Gertrud: Anförande vid 6 nordiska barnavårdskonferensen i Oslo 1948. Avskrift i HÖB vol 12. Tryckt i *Tidskrift för Barnavård och Ungdomsskydd* 5/1948 s 150-152. Även SOU 1951:15 s 157, 266ff.
- 103 SOU 1951:15 s 155ff.
- 104 Ibid s 5.
- 105 Ibid s 103f.
- 106 Ibid s 380f.
- 107 Ibid s 454ff.
- 108 Ibid s 443.
- 109 Ibid s 141.
- 110 Ibid s 159.
- 111 Samtliga remissvar i: Socialdepartementet, konseljakt 1953-01-02 pkt 30 del 1.
- 112 Arbetsmarknadens kvinnonämnd var ett partssammansatt organ med representanter från LO och SAF. Dess remissvar uttryckte därför de båda arbetsmarknadsorganisationernas uppfattning.
- 113 SOU 1951:15 s 371ff.
- 114 FK prot 1953:10 s 35.
- 115 Ibid s 32f.
- 116 Prop 1953:1 bil 1 s 8ff
- 117 Stockholms stadsfullmäktiges protokoll 1952/1 s 69f. Socialdepartementet, konseljakt 1953-01-02 pkt 30 del 1.

Kapitel VI: Arbetskraft, valfrihet och barnomsorg

- 1 SOU 1955:29 s 101.
- 2 1962 års familjeberednings PM angående utbyggnad av samhällets barn tillsyn. Prop 1966:54, bil 1, s 35.
- 3 SOS, Folk- och bostadsräkningen 1965 vol VII, Tabell A s 21.
- 4 SÅ 1965 tab 27.

- 5 SÅ 1972 tab 31.
- 6 Siffran för 1945 är en hypotetisk beräkning, då folkräkningen inte innehåller några uppgifter om förvärvsarbetande kvinnors barnantal. SOU 1951:15 s 89f.
- 7 Hinnfors 1992 s 41f.
- 8 SOU 1955:29 s 10.
- 9 Ibid s 23, tab 2:1.
- 10 Ibid s 10f.
- 11 Ibid s 231.
- 12 Ibid s 206.
- 13 Ibid s 221.
- 14 Ibid.
- 15 Ibid s 201.
- 16 Ibid s 118.
- 17 Ibid s 223.
- 18 SOU 1951:15 s 155.
- 19 SOU 1955:29 s 221f.
- 20 Bowlby 1952.
- 21 SOU 1955:29 s 222.
- 22 Ibid s 224.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid s 120.
- 25 Myrdal & Klein 1957 s 146.
- 26 Ibid s 101.
- 27 Ibid s 101f.
- 28 Ibid s 90, tabell 5:1.
- 29 Ibid s 223.
- 30 Prop 1963:62 s 18f.
- 31 Promemoria om barnstugor från 1962 års familjeberedning 1963-01-30, s 31. Socialdepartementet, konseljakt 1963-03-01 pkt 41. Citerad i prop 1963:62 s 16f.
- 32 Ibid: promemorian s 24, propositionen s 14.
- 33 SOU 1962:10 s 96ff, 175. Promemoria om barnstugor från 1962 års familjeberedning 1963-01-30 s 5, Socialdepartementet, konseljakt 1963-03-01 pkt 41; prop 1963:62 s 5f.
- 34 SOU 1962:10 s 175.
- 35 Persson 1962 s 32ff.
- 36 FK prot 1963:21 s 24.
- 37 Svenska Stadsförbundet, remissyttrande över familjeberedningens promemoria S 1965:3 1966-01-28. Detta och övriga yttranden i Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.
- 38 Barnavårdsnämnden i Linköping, remissyttrande över familjeberedningens promemoria S 1965:3 1966-02-04. Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.
- 39 Prop 1966:54 s 27f.
- 40 Familjeberedningens PM angående utbyggnad av samhällets barntillsyn, stencil S 1965:3, tryckt som bilaga 1 till prop 1966:54 s 44.
- 41 Prop 1966:54 s 28.
- 42 Remissyttranden över PM från familjeberedningen: Sveriges Förskollärares Riksförbund februari 1962, Skolöverstyrelsen 1963-02-19. Socialdepartementet, konseljakt 1963-03-01 pkt 41.
- 43 AK prot 1963:22 s 179.
- 44 Sveriges Förskollärares Riksförbund, remissvar 1966-02-05. Tillsammans med övriga remissvar i Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.
- 45 Motioner till 1966 års riksdag, FK 665/AK 816; FK 666/AK 817; AK 818.
- 46 FK prot 1966:21 s 20.
- 47 AK prot 1966:21 s 99.
- 48 Ibid s 72.
- 49 Familjeberedningens PM angående utbyggnad av samhällets barntillsyn, stencil S 1965:3, tryckt som bilaga 1 till prop 1966:54 s 53f.
- 50 Sveriges Förskollärares Riksförbund, remissvar 1966-02-05. Tillsammans med övriga remissvar i Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.

- 51 Rolf Kaijser (h), FK prot 1966:21 s 27; Mårten Werner (h), AK prot 1966:21 s 96.
- 52 FK prot 1966:21 s 37.
- 53 AK prot 1966:21 s 99.
- 54 Prop 1966:54 s 24.
- 55 Sveriges Förskollärares Riksförbund, remissvar 1966-02-05. Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.
- 56 Se t ex Socialstyrelsens remissyttrande över SOU 1951:15. Socialdepartementet, konseljakt 1953-01-02 pkt 30 del 1.
- 57 T ex i remissyttrande över PM från familjeberedningen februari 1962, där förskollärarna visserligen erkänner att familjedaghemmen har en uppgift att fylla men likväl instämmer i promemorians mening att statsbidrag ej bör utgå. Socialdepartementet, konseljakt 1963-03-01 pkt 41.
- 58 Remissvar på familjeberedningens PM S 1965:3 1966-02-07. Socialdepartementet, konseljakt 1969-01-03 pkt 3A; jfr Persson 1962 s 56f.
- 59 Remissvar på familjeberedningens PM S 1965:3 1966-02-07. Socialdepartementet, konseljakt 1969-01-03 pkt 3A.
- 60 Persson 1962 s 56.
- 61 Persson 1962 s 59; Kihlbom 1953 s 168f.
- 62 Orsa barnavårdsnämnd, remissyttrande över SOU 1967:39 1967-10-16. Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.
- 63 Familjeberedningens PM om barnstugor 1962-01-30, citerat i prop 1963:62 s 8.
- 64 Hinnfors 1992 s 91.
- 65 AK prot 1966:21 s 99.
- 66 Prop 1963:62 s 25f.
- 67 Familjeberedningens PM S 1965:3, bil 1 till prop 1966:54 s 72.
- 68 Prop 1966:54 s 24.
- 69 Remissvar på familjeberedningens PM S 1965:3 februari 1966. Socialdepartementet, konseljakt 1969-01-03 pkt 3A.
- 70 SOU 1967:39 s 41, kurs. i originalet.
- 71 Ibid s 37f.
- 72 Ibid s 63.
- 73 Samtliga remissvar i Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.
- 74 SOU 1967:39 s 46.
- 75 Sveriges Förskollärares Riksförbund, remissvar 1967-10-12. Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.
- 76 Prop 1968:1 bil 7 s 34-51.
- 77 FK 1968:461/AK 1968:573.
- 78 Se t ex prop 1966:54 s 21.
- 79 FK 1963:652/AK 1963:805.
- 80 Statsutskottets utlåtande 1963 nr 6:1:88 s 5.
- 81 FK prot 1963:22 s 68f.
- 82 FK prot 1963:22 s 75.
- 83 SOU 1964:36 s 40.
- 84 Ibid s 37ff.
- 85 Ibid s 40f.
- 86 SOU 1967:52 s 79ff.
- 87 Ibid s 141.
- 88 Ibid s 143.
- 89 SOU 1967:8 s 11.
- 90 AK prot 1966:21 s 99.
- 91 SOU 1967:8 s 17.
- 92 Ibid s 14.
- 93 Remissvar på familjeberedningens PM S 1965:3, Linköpings barnavårdsnämnd 1966-02-04. Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.
- 94 FK prot 1966:21 s 37.
- 95 Remissvar på familjeberedningens PM S 1965:3

1966-02-07. Socialdepartementet, konseljakt 1968-01-03 pkt 3A.
96 Persson 1962 s 61f.
97 SOU 1951:15 s 160f, kurs. i originalet.
98 SOS, 1965 års folk- och bostadsräkning vol VII, s 22f, tab B och C.

Kapitel VII: Tvåförsörjarfamiljen och barnomsorgen

1 SOU 1972:34 s 214.
2 Ibid s 245f.
3 Ibid s 203.
4 Ibid s 245.
5 Ibid s 246.
6 Ibid s 246, 249.
7 Ibid s 249.
8 Skrivelse från Socialstyrelsen 1971-09-23. Familjepolitiska kommitténs arkiv vol 3.
9 SOU 1972:34 s 250.
10 Ibid s 249.
11 Ibid s 250.
12 Ibid s 246, kurs. i originalet.
13 Moberg 1992 s 196, 198.
14 Ibid s 202 ff.
15 Dahlström 1962 s 22ff.
16 Karlsson 1996 s 241.
17 Moberg 1992, särskilt s 202 ff.
18 Ibid s 204.
19 Sandlund, Maj-Britt: "Samhället och kvinnofrågor", *Tiden* 2/1962 s 96.
20 Greta Hofsten: "Deltidsarbete - kungsväg eller återvändsgränd?" *Fackföreningsrörelsen* 6/1962 s 122f.
21 Socialstyrelsen, remissyttrande över SOU 1972:34. Socialdepartementet, konseljakt 1973-03-09 P 202.
22 Arbetsmarknadsstyrelsen, remissyttrande över SOU 1972:34.

Socialdepartementet, konseljakt 1973-03-09 P 202.
23 Socialkonsulenterna i Södermanlands län, remissyttrande över SOU 1972:34.
Socialdepartementet, konseljakt 1973-03-09 P 202.
24 Kommunförbundet, remissyttrande över SOU 1972:34.
Socialdepartementet, konseljakt 1973-03-09 P 203.
25 Samtliga remissyttranden i Socialdepartementet, konseljakt 1973-03-09 P 202-204.
26 Prop 1973:47 s 36f.
27 Ibid s 42f.
28 Motion 1973:1686 (c) och 1973:1688 (m).
29 RD prot 1973:88 s 82.
30 1968 års barnstugeutredning, remissyttrande över SOU 1972:34.
Socialdepartementet, konseljakt 1973-03-09 P 203.
31 SOU 1972:27 s 18.
32 SOU 1951:15 s 138.
33 SOU 1972:27 s 66.
34 Ibid s 96.
35 SOU 1938:20 s 67.
36 SOU 1943:9 s 40.
37 SOU 1951:15 s 75ff.
38 SOU 1972:26 s 272.
39 Ibid s 274.
40 Ibid s 180, 185.
41 Ibid s 138.
42 SOU 1972:27 s 15.
43 Ibid s 138.
44 Myrdal, A 1935 s 88.
45 Liljeström 1973 s 51.
46 Bernstein 1977 s 25.
47 SOU 1972:26 s 183.
48 Ibid s 120.
49 Ibid s 170, 184.
50 Ibid s 121.
51 Ibid s 167.
52 SOU 1972:26 s 20, kurs. i originalet.
53 SOU 1972:26 s 117.

- 54 Ibid.
- 55 LO, remissyttrande över SOU 1972:26-27 1972-10-31. Socialdepartementet, konseljakt 1973-05-25 P 63:4.
- 56 *Innehåll och metoder i förskolverksamheten* 1971. Samtliga remissvar i 1968 års barnstugeutrednings arkiv vol 7-9.
- 57 "Förskolepedagogiken i blickpunkten". *Barnträdgården* 1/1966.
- 58 Holmlund 1996 s 265f.
- 59 Ibid s 298.
- 60 SOS, 1970 års folk- och bostadsräkning del 10, tab 2, s 54f.
- 61 "Kortare arbetstid för småbarnsföräldrar", *Barnträdgården* 6/1970.
- 62 Samtliga remissyttranden över SOU 1972:26-27 i Socialdepartementet, konseljakt 1973-05-25 P 63:3-5.
- 63 SOU 1972:27 s 96.
- 64 Ibid s 99, kurs. i originalet.
- 65 Prop 1973:136 s 59.
- 66 SOU 1972:27 s 236, tab 14.1.
- 67 Ibid s 253 tab 14.17.
- 68 Prop 1973:136 s 60.
- 69 Ibid s 75.
- 70 Ibid s 56f.
- 71 Motion 1973:2011 (fp), 1973:2015 (m), 1973:2019 (fp), 1973:2040 (m), 1973:2049 (m); RD prot 1973:154-155, s 3-135.
- 72 Barnstugeutredningen, cirkulär med litteraturförslag till ledamöterna 1968-08-21. Barnstugeutredningens arkiv vol 36.
- 73 Myrdal A & G 1935 s 389.
- kvinnoförbundet, Margareta Winberg, DN 1993-07-20.
- 2 Se t ex Forsberg 1992 s 117; Moqvist 1997 s 267.
- 3 Moqvist 1997 s 92.
- 4 Hatje 1995.
- 5 T ex SOU 1972:27 s 15f; Liljeström 1973.
- 6 Inlägg av Brita Åkerström vid diskussionsmöte om "Daghemmens betydelse för samhället" i Ljungsbro 1949-03-19. Stencilerat referat, HÖB vol 13.
- 7 Persson 1962 s 58f, 62.
- 8 Ibid s 59.
- 9 Mahler 1984.
- 10 SOU 1972:26 s 96.
- 11 Ibid s 20.
- 12 Klass F2A, Vasaskolan, Gävle, odat remissvar/kommentar till barnstugeutredningens PM. 1968 års barnstugeutrednings arkiv vol 8.
- 13 Se t ex Lundmark & Norrman 1991.
- 14 SOU 1951:15 s 53.
- 15 SOU 1972:27 s 15.
- 16 Brembeck 1992 s 180ff. Samma tendens återspeglas i Dencik m fl 1988.
- 17 Moqvist 1997 s 92f.
- 18 Se t ex Vestin 1969.
- 19 Donzelot 1977, särskilt s 52ff.
- 20 Moqvist s 51f.
- 21 Se t ex Brembeck 1992; Moqvist 1997.
- 22 SOU 1981:25.
- 23 Riley 1983 s 31.
- 24 Hedenborg 1997 s 254f.

Kapitel VIII: Avslutning

- 1 Se t ex intervju med dåvarande ordföranden i Socialdemokratiska

Referenser

Otryckt material:

Riksarkivet:

1941 års befolkningsutrednings arkiv (YK 1671)

1946 års kommittés för den halvöppna barnvården arkiv (YK 1672). I notapparaten förkortad HÖB.

1965 års familjepolitiska kommitté (YK 2652)

1968 års barnstugeutrednings arkiv (YK 2878)

Socialdepartementets huvudarkiv, konseljakter

Arbetarrörelsens arkiv:

Alva Myrdals arkiv

Tryckt material:

A. Officiellt tryck:

1. Riksdagstryck:

Riksdagens protokoll med bihang och register

2. Statens offentliga utredningar:

SOU 1938:20 Barnkrubbor och sommarkolonier

SOU 1938:57 Slutbetänkande från befolkningskommissionen

SOU 1943:9 Daghem och lekskolor

SOU 1947:46 Familjeliv och hemarbete

SOU 1948:45 Svenskt långtidsprogram 1947-1952/53

SOU 1951:15 Daghem och förskolor

SOU 1955:29 Samhället och barnfamiljerna

SOU 1962:10 Svensk ekonomi 1960-1965

SOU 1964:36 Ökat stöd till barnfamiljer

SOU 1965:65 Hemarbete och servicekontakter

SOU 1967:39 Samhällets barntillsyn

SOU 1967:52 Barnbidrag och familjetillägg

SOU 1972:26 Förskolan I

SOU 1972:27 Förskolan II

SOU 1972:34 Familjestöd

SOU 1981:25 Bra daghem för små barn

3. Sveriges offentliga statistik (SOS):

Folkräkningen 1965

Folk- och bostadsräkningen 1970

Statistisk Årsbok

4. Övrigt officiellt tryck:

Innehåll och metoder i förskolverksamheten. Diskussions-PM från 1968 års barnstugeutredning. 1971. Stockholm

B. Tidningar, tidskrifter:

Barnträdgården
Dagens Nyheter
Hertha
Häftet för kritiska studier
Nordisk Medicin
Norrländska Socialdemokraten
Ny Dag
Populär tidskrift för sexuell upplysning
Stockholms-Tidningen
Svensk Lärartidning
Svensk Socialvårds Tidning
Tiden
Tidskrift för Barnavård och Ungdomsskydd
Vår Bostad

C. Samtida tryck:

Aldrich, C Anderson & Mary 1940: *Små barn äro också människor*. Stockholm.
(Babies are Human Beings, 1938)
Asplund, Gunnar m fl 1980: *acceptera*. Stockholm. (1931)
Beveridge, William 1942: *Social Insurance and Allied Services Report*. London.
Bowlby, John 1952: *Maternal Care and Mental Health*. Genève.
Dahlström Edmund 1962: "Analys av könsrollsdebatten" i: *Kvinnors liv och arbete*. Stockholm.
Dewey, John 1948: *Demokrati och uppfostran*. Stockholm.
- 1956: *The school and society*. Chicago (1899, 1915).
- 1966: *Democracy and education*. New York (1916).
Freud, Anna & Burlingham, Dorothy 1944: *Infants without Families*. London.
Gesell, Arnold & Ilg, Frances L 1943: *Infant and Child in the Culture of today*.
New York.
- 1954: *Barnens värld och vår*. Stockholm. (*Infant and Child in the Culture of today*, 1943)
Key, Ellen 1900: *Barnets århundrade*. Stockholm.
Kihlbom, Birgit 1953: "Daghem och familjedaghem - en jämförande psykologisk undersökning", i: *Tidskrift för Barnavård och Ungdomsskydd* nr 4-5/1953.
Stockholm.
Lichtenstein, Adolf 1927: *Barnavård*. Stockholm.
Liljeström, Rita 1973: *Uppväxtvillkor. Samspelet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*. Stockholm.

- Lo-Johansson, Ivar 1971: "Ålderdoms-Sverige" (1952), i: Lo-Johansson, Ivar: *Stridsskrifter*. Lund.
- Moberg, Eva 1992: "Kvinnans villkorliga frigivning" (1961), i: Baude, Annika (red): *Visionen om jämställdhet*. Stockholm.
- Myrdal, Alva 1932: "Kollektiv Bostadsform", *Tiden* nr 10/1932.
- 1935: *Stadsbarn. En bok om deras fostran i storbarnkammare*. Stockholm.
- 1945: *Nation and Family*. London.
- Myrdal, Alva & Gunnar 1935: *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm (1934).
- Myrdal, Alva & Klein, Viola 1957: *Kvinnans två roller*. Stockholm. (Women's two roles, 1956)
- Nordenfelt, Per J 1945: *Friskare, gladare barn*. Stockholm.
- Parsons, Talcott 1955: "The American Family: Its Relation to Personality and to Social Structure", i: Parsons, T m fl: *Family, Socialization and Interaction Process*. New York.
- Persson, Gustav 1962: *Daghemsfrågan - ett arbetsmarknadsproblem*. Stockholm.
- Ribble, Margaret 1952: *Spädbarnens rättigheter*. Stockholm. (The Rights of Infants, 1943)
- Sandels, Stina/Moberg, Maria (red) 1945: *Barnträdgården*. Stockholm.
- Wallgren, Arvid 1933: *Om uppfostringsfel såsom sjukdomsorsak*. Göteborg.
- 1956: "Befolkningsfrågan, nativitet – barnadödlighet" i: Wallgren, Arvid (red): *Moderskap och barnavård*. Stockholm.
- Wernstedt, Wilhelm 1936: *Barnens själsliv*. Stockholm.
- Vestin, Frances 1969: *Handbok i barnindoktrinering*. Stockholm.
- WHO 1951: *Expert Committee on Mental health*, Report on the Second Session, Technical Report Series no 31. Genève.
- Winnicott, D W 1985: *The Child, the Family and the Outside World*. Harmondsworth (1964).
- Waal, Nic 1948: *Vi och våra ungar*. Stockholm. (*Vi og smårollingene våre*, okänt tryckår)

D. Bearbetningar:

- Asplund, Johan 1979: *Teorier om framtiden*. Stockholm.
- Bernstein, Basil 1977: *Class, Codes and Control*. Volume 1. London. (1975)
- Björnberg, Ulla 1992: "Tvåförsörjarfamiljen i teori och verklighet", i: Acker, Joan m fl: *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm.
- Brembeck, Helene 1986: *Tyst, lydig, arbetsam. Om barnuppfostran på den väst-svenska landsbygden under senare delen av 1800-talet*. Göteborg.
- 1992: *Efter Spock. Uppfostringsmönster idag*. Göteborg (doktorsavhandling).
- Dencik, Lars m fl 1988: *Barnens två världar*. Stockholm.
- Donzelot, Jacques 1977: *La police des familles*. Paris.
- Ekenstam, Claes 1993: *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700-1950*. Hedemora (doktorsavhandling).
- Erikson, Erik H 1989: *Den fullbordade livscykeln*. Stockholm. (The life cycle completed, 1982)

- Eriksson, Eva: *Den moderna stadens födelse. Svensk arkitektur 1890-1920*. Stockholm.
- Forsberg, Gunnel 1992: "Kvinnor och män i arbetslivet", i: Acker, Joan m fl: *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm.
- Gould, Stephen Jay 1983: *Den felmätta människan*. Stockholm. (*The Mismeasure of Man*, 1981)
- Guerrand, Roger-Henri 1990: "Private Spaces" i: Ariès & Duby (red): *A History of Private Life. Vol IV: From the Fires of Revolution to the Great War*. Cambridge, Mass. (*Histoire de la vie Privée* vol 4, 1987)
- Halldén, Gunilla 1990: "Iva Myrdals föräldracirkel 1931" i: Halldén G (red): *Se barnet! Tankegångar från tre århundraden*. Stockholm.
- Hardyment, Christina 1983: *Dream Babies. Child Care from Locke to Spock*. London.
- Hatje, Ann-Katrin 1974: *Befolkningsfrågan och välfärden. Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 1940-talen*. Stockholm (doktorsavhandling).
- 1994: "riangeldramat mor, barn, industri" i: Baude & Runnström (red): *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssamhället*. Stockholm.
- 1995: "folkbarntädgården i Norden - det goda hemmets politik" i: Taussi Sjöberg & Vammen (red): *På tröskeln till välfärden*. Stockholm.
- Hedenborg, Susanna 1997: *Det gåtfulla folket. Barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talets Stockholm*. Stockholm (doktorsavhandling).
- Henschen, Helena (red) 1979: *Barn i stan från sekelskifte till sjuttioal*. Stockholm.
- Hinnfors, Jonas 1992: *Familjepolitik. Samhällsförändringar och partistrategier 1960-1990*. Göteborg (doktorsavhandling).
- Hirdman, Yvonne 1990: *Att lägga livet till rätta - studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm.
- Holmlund, Kerstin 1996: *Låt barnen komma till oss. Förskollärarna och kampen om småbarnsinstitutionerna 1854-1968*. Umeå (doktorsavhandling).
- Hultqvist, Kenneth 1990: *Förskolebarnet. En konstruktion för gemenskapen och den individuella frigörelsen*. Stockholm/ Stehag (doktorsavhandling).
- Johansson, Jan-Erik 1992: *Metodikämnet i förskolläraryrket. Bidrag till en traditionsbestämning*. Göteborg (doktorsavhandling).
- Karlsson, Gunnel 1996: *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande i SAP*. Lund (doktorsavhandling)
- Liliequist, Marianne 1991: *Nybyggarbarn. Barnuppfostran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1950-1920*. Umeå (doktorsavhandling).
- Lindholm, Margareta 1990: *Talet om det kvinnliga*. Göteborg (doktorsavhandling).
- Lundmark, Lars-Erik & Norrman, Monica 1991: "Den sociala snedfördelningen inom barnomsorgen", *Aktuell forskning* 1991:1, Centrum för kunskap om barn, Göteborgs universitet.
- Luttenberger, Franz 1989: *Freud i Sverige*. Stockholm (doktorsavhandling).
- Mahler, Margaret 1984: *Barnets psykiska födelse*. Stockholm. (*The Psychological Birth of the Human Infant*, 1975)

- Moqvist, Ingeborg 1997: *Den kompletterade familjen. Föräldraskap, fostran och förändring i en svensk småstad*. Umeå (doktorsavhandling).
- Nilsson, Jan Olof 1994: *Alva Myrdal - en virvel i den moderna strömmen*. Stockholm/Stehag (doktorsavhandling).
- Paulsson, Gregor 1972: *Svensk stad. Del 2: Från bruksby till trädgårdsstad*. Lund. (1953)
- Riley, Susan 1983: *War in the Nursery. Theories of the Child and Mother*. London.
- Simmons-Christensen, Gerda 1990: *Förskolepedagogikens historia*. Stockholm.
- Singer, Elly 1992: *Child-care and the psychology of development*. London.
- Somers, Margaret R 1994: "The narrative constitution of identity: A relational and network approach", i: *Theory and Society* nr 23/1994.
- Tallberg Broman, Ingegerd 1991: *När arbetet var lönen. En kvinnohistorisk studie av barnträdgårdsledarinnan som folkuppfostrare*. Malmö/Lund (doktorsavhandling).